

Magyar Sion

ÚJ FOLYAM XVII. (LIX.)
2023/1.

EGYHÁZI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

*„Inter persecutiones mundi et consolationes Dei
peregrinando procurrit ecclesia.”*

(Szent Ágoston, De civitate Dei I. 18,51)

FŐVÉDNÖK

Erdő Péter bíboros, prímás, érsek

FELELŐS SZERKESZTŐ

Frankó Tamás, az Esztergomi Hittudományi Főiskola rektora

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

Ádám Miklós, az Esztergomi Hittudományi Főiskola tanára

Beke Margit, ny. levéltár-igazgató

Czékli Béla, a Főszékesegyházi Könyvtár ny. igazgatója

Fejérdy András, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának elnöke

Josef Hal'ko püspök, a Komenský Egyetem (Univerzita Komenského) docense

Hegedűs András, a Primási Levéltár igazgatója, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának társelnöke

Käfer István, a Gál Ferenc Hittudományi Főiskola Hungaroszlavakológiai Kutatócsoportjának vezetője, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány kuratóriumának elnöke

Kontsek Ildikó, a Keresztény Múzeum igazgatója

Major Balázs, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézetének vezetője

Mészáros Andor, az Eötvös Loránd Tudományegyetem adjunktusa, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány ügyvezetője

Molnár Antal, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének igazgatója

Németh László Imre, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye papja

Szalai Katalin, az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár és az Esztergomi Hittudományi Főiskola Könyvtárának igazgatója

Szelestei Nagy László, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora

Lektorált folyóirat. Megjelenik évente kétszer.

A kéziratok benyújtásának módjáról, a lektorálási folyamatról, az előfizetésről bővebb információ: <http://www.szentadalbert.hu/magyarsion/>

ISSN 1337-2491

Esztergom – Budapest

2023

A Szent Adalbert Képzési, Lelkiségi és Konferencia Központ megbízásából kiadja a Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
1053 Budapest, Veres Pálné utca 24.

szentistvantarsulat.hu

Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök

Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató

◆◆◆ ERDŐ PÉTER

A kánonjog hatása az államok jogára a francia forradalomtól napjainkig*

I. ELŐZETES MEGJEGYZÉSEK

„A kánonjog hatása az államok jogára a francia forradalomtól napjainkig” – a téma első pillantásra igen terjedelmesnek tűnik tekintettel arra a nagyszámú és bonyolult kérdésre, amely ennek kapcsán felmerülhet. Rövid bemutatása szinte lehetetlennek látszik, hiszen mindez akár kutatási program is lehetne tudósok egész csoportja számára.

Mindenekelőtt: Mit értünk azon a kifejezésen, hogy kánonjog? A kánoni jogszabályok összességét vagy az intézményeket is, esetleg még azt a tudományt is, amely mindezekkel foglalkozik? Tudósok népes nemzetközi csoportja Orazio Condorelli, Franck Roumy és Mathias Schmoeckel professzorok vezetésével kutatások és kongresszusok egész sorát szervezte meg a kánonjogtudomány hatásáról az európai jogi kultúrára. Az eredményeket hat kötetben adták ki 2009 és 2020 között.¹ Ám ezek a kutatások a kánonjogtudományának hatására szorítkoztak, és csak a középkort, valamint az újkor kezdetét tartották szem előtt. A nagy középkori kánonjogászok ugyanis olyan fogalmakat, elveket és elméleteket dolgoztak ki, amelyek lényegesen hozzájárultak az európai jogi gondolkodás fejlődéséhez. Ennek a sorozatnak a kötetei ezekkel a hatásokkal foglalkoznak a polgári jog, a polgári peres eljárásjog, a közjog, a büntetőjog, a büntetőeljárás joga, az általános eljárásjog, a gazdasági jog és a nemzetközi jog területén.

* Előadás a Modenai Egyetemen 2022. ápr. 26-án. Az eredeti szöveg kiadása: ERDŐ Péter, *L'influenza del diritto canonico sul diritto degli Stati dalla Rivoluzione francese ai giorni nostri*, in *Il Diritto Ecclesiastico* (2022) 1–2/55–67.

¹ *Der Einfluss der Kanonistik auf die europäische Rechtskultur I–VI* (Norm und Struktur. Studien zum sozialen Wandel in Mittelalter und Früher Neuzeit 37/1–6) (Hrsg. Orazio Condorelli – Franck Roumy – Mathias Schmoeckel; Wien – Köln – Weimar, Vandenhoeck & Ruprecht, 2009–2020).

II. A HATÁS KÜLÖNBÖZŐ MÓDJAI ÉS TERÜLETEI

Ha csupán magának a kánonjognak a hatásait vizsgáljuk az államok jogára, és nem a kánonjogtudomány befolyását a világi jogtudományra, ennek a hatásnak is sok megjelenési formájával kell szembesülnünk.²

I. Kánoni jogintézmények, melyek újabban kerültek be a világi jogba

A nyugati világban találkozunk olyan intézményekkel, amelyek vagy általában a kereszténységből származnak, vagy éppenséggel a kánoni jogból, de az államok jogában nem az újkorban jelentek meg először, hanem már sokkal korábban, viszont az utóbbi évszázadokban esetleg szekularizáltabb alakot öltöttek, és kánonjogi gyökereiktől fokozatosan eltávolodtak.

Példa lehet erre a jelenségre a káromkodás (blasphemia) büntetése.³ Amíg az állam működése egy hivatalos valláshoz kapcsolódott, maga a törvényhozó azzal indokolta bizonyos cselekmények, így a káromkodás büntetését, hogy ha ezeket eltűrné, az Isten büntetését váltaná ki, mert a Mindenható az egész népet természeti katasztrófákkal sújtaná.⁴ A modernebb szemlélet szerint viszont a káromlás egyes megnyilvánulásai azért jelentenek bűncselekményt, mert a társadalom egyes tagjainak érzékenységét sértik. Tudomásunk szerint ilyen módon a blaszfémia büntetését elsőként az 1794-es porosz *Landrecht* indokolta.⁵ A 19. század második felében – a Csemegi-kódexben – már a magyar jogban is azt büntetik, aki Isten elleni gyalázó kifejezések által közbotrányt okoz.⁶ Ez a fajta szubjektívabb szemlélet – talán a világi jog hatásaként – megjelenik a legújabb kánonjogi normákban is. A szent helyek meggyalázása a hatályos *Egyházi Törvénykönyv* (a továbbiakban: CIC) 1211. kánonja szerint magában foglalja, hogy a bennük végbement cselekmény a híveket súlyosan megbotrántkoztatja, és az ordinárius megítélése szerint a szent hely újbóli használatba vétele liturgikus bűnbánati szertartást kíván.

² Vö. SZUROMI Szabolcs, *Az egyházjog hatása az európai jogi kultúrára*, in *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (szerk. Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárt Attila – Sulyok Gábor; Budapest, ORAC, 2020), <https://ijoten.hu/szocikk/az-egyhajzog-hatasa-az-europai-jogi-kulturara> (2022.04.01.).

³ A káromkodáshoz mint egyházi szankcióval sújtott bűncselekményhez lásd pl.: *Decretum Gratiani* C. 22 q. 1 c. 10; *Liber Extra* 5. 26. 2. A bibliai gyökerekhez vö. Lev 24,14; 1Tim 1,20.

⁴ Vö. *Novellae* 77. 1. 1. Hasonló szemléletű rendelkezés a régi magyar jogban: 1563. évi 42. tc., 1659. évi 42. tc. és 1723. évi 110. tc., in *Corpus Iuris Hungarici* (Budae, Typis Regiae Universitatis, 1779) I, 506; II, 17 és 166.

⁵ Vö. *Preußisches Landrecht*, Teil II, Sechster Abschnitt § 217. Hasonló változáshoz az osztrák jogban lásd: MÜCKL, Stefan, *Religionsdelikte I: Blasphemie*, in *111 Begriffe des österreichischen Religionsrechts* (Hrsg. Andreas Kowatsch et al.; St. Ottilien, EOS, 2022) 274–276, főként 275.

⁶ 1878. évi 5. tc., 190. §.

A régi kánonjogban a szent hely meggyalázása csupán tárgyi ismérvektől függött.⁷

Más egyházi jogszabályokat az állami törvényhozás azért vett át, hogy az életviszonyok olyan szektorait szabályozza, amelyekben korábban az egyház tartották illetékesnek. Így a 18. századtól elterjedt a polgári házasság, melyet az államok olyan normákkal szabályoztak, amelyeket a kánonjog ihletett, vagy amelyek közvetlenül az egyház jogából származtak. Kétségtelen, hogy a polgári házasságot a nyugati világ országaiban más és más módon, más és más történelmi időszakban vezették be. Voltak országok, ahol az állami törvényhozás a polgári házasságot csak mint kiegészítő lehetőséget vezette be olyan személyek számára, akik nem tudtak vagy nem akartak egyházi házasságot kötni. De az állam rákényszerült, hogy meghatározza a házasságkötésre való jogképesség feltételeit és a házasságkötés formáját. Az országok többségében a polgári házassághoz is megkívánták a beleegyezés kinyilvánítását egy köztisztviselő előtt, tanúk jelenlétében, továbbá előírták ennek kötelező anyakönyvezését. Azokban az országokban, ahol a kánoni házasságot az állam elismerte, gyakran szabályokat adtak ki az ilyen házasságok állami anyakönyvezésére.⁸

A házasság intézményének vonatkozásában például a 19. században voltak jelentős országok, ahol továbbra is csak a vallásos házasságkötést ismerték el, sőt írták elő állampolgáraik számára. Oroszországban, Szerbiában, Görögországban, Bulgáriában és Montenegróban, de a Török Birodalomban is minden vallási közösségnek a saját jogát kellett követnie a házasság tekintetében. Az ortodox hagyományú országokban a vegyes házasságokra az ortodox egyházjogot kellett alkalmazni. Magyarországon 1786-ig a katolikus kánonjogot alkalmazta az állam a többi keresztényekre is. A 19. század folyamán különböző állami törvények elismerték az egyes egyházak saját jogának bizonyos részeit a házasság vonatkozásában, ugyanakkor más tekintetben maga az állam adott ki szabályokat például a házassági akadályok alóli felmentésről és a házassági perről. Mindezt azonban úgy, hogy nem vezette még be sem a polgári házasságot, sem a polgári anyakönyvezés rendszerét. Ezért az egyes vallási közösségeket kötelezték, hogy belső életük egyes vonatkozá-

⁷ Vö. CIC (1917) 1172–1177. k.; LONGHITANO, Adolfo, *Comentario al c. 1211*, in *Comentario Exegético al Código de Derecho Canónico I–V* (dir. Ángel Marzoa – Jorge Miras – Rafael Rodríguez-Ocaña; Pamplona, EUNSA, 1996) III, 1808–1809; BÁNK József, *Kánoni jog II* (Budapest, Szent István Társulat, 1963) 297.

⁸ Vö. pl. ERDŐ Péter, *Le espressioni canoniche del matrimonio nella storia*, in Uő, *Il Diritto Canonico tra salvezza e realtà sociale. Studi scelti in venticinque anni di docenza e pastorale* (Facoltà di Diritto Canonico San Pio X, Ius Canonicum – Monografie 24) (a cura di Bruno Esposito; Venezia, Marcianum, 2021) 573–601; Uő, *A házasság kánonjogi arcúlat a történelemben*, in *Kánonjog* (2000) 27–45.

saiban kövessék az állami szabályokat, amelyek eltértek a kánonjogtól. Ilyen ellentmondásos szabályozások után egyes országokban, így Magyarországon is, jó megoldásnak látszott az általánosan kötelező polgári házasság rendszerének bevezetése (1894. évi XXXIII. és XXXVIII. tc.).⁹

Nem kevés országban, így Németországban és Magyarországon is kötelező polgári házasságot írtak elő oly módon, hogy ettől fogva az egyházi házasságkötésnek semmilyen polgári jogi hatása nem volt. Eleinte megkívánták, hogy a vallási szolgálattevők ne eskessék meg azokat, akik polgárilag még nem kötöttek házasságot. Az utóbbi évtizedekben az ilyen követelmények fokozatosan eltűntek. Léteztek olyan polgári házassági akadályok is, amelyek a kánoni akadályokkal azonosak vagy hozzájuk hasonlóak voltak, például a különböző rokonsági fokokra és más hasonló témákra vonatkozóan. Egyes államok saját házassági akadályokat és tilalmakat vezettek be, melyek szerkezetükben hasonlítottak a kánonjogi házassági akadályokra és tilalmakra. Sok országban megkívánták például a katonai hatóságok engedélyét a katonák házasságkötéséhez. Hasonló engedélyt írtak elő helyenként a csendőrségnél is.

Az utóbbi években természetesen jelentős eltérés figyelhető meg a házasság tekintetében. Sok ország a házasságot olyan módon határozza meg, ami igencsak eltér nem csupán a kánonjogtól, hanem a zsidó–keresztény¹⁰ és a görög–római¹¹ hagyománytól is.

Ezen eltávolodás következtében az állami szemlélet és a belőle fakadó meghatározás kezd befolyást gyakorolni a házasság intézményére a különböző egyházak saját jogrendjében, különösen a történelmi protestáns egyházakban, Északnyugat-Európában, de másutt is. Ez utóbbi protestáns egyházak nem ritkán államilag rájuk bízott közfeladatként végzik az anyakönyvezést. Kötelezve érzik magukat, hogy bejegyezzenek és megáldjanak olyan párokat is, akiket korábban ezek az egyházak nem tekintettek házaspároknak. Ez a helyzet és a közvélemény változása azzal a következménnyel járt, hogy egyes egyházak még a házasság meghatározását és az arra vonatkozó belső fegyelmeiket is megváltoztatták.

2. Egyes kánoni normák recepciója az állami jogban

Az állami jog olykor recipiál, átvesz, magáévá tesz bizonyos kánonjogi fogalmakat és struktúrákat. Ez gyakran megtörténik az állami egyházjogban,

⁹ SZLADITS Károly, *Házassági jog*, in *Magyar Jogi Lexikon IV* (szerk. MÁRKUS Dezső; Budapest, Pallas, 1903) 84–89.

¹⁰ Vö. pl. Mk 10,2–12.

¹¹ Vö. pl. *Digesta* 23. 2. 1 („A házasság a férfi és a nő kapcsolata, egész életre szóló sorsközösség, isteni és emberi jog szerinti közösség”); uo. 35. 1. 15.

amely az egyházak életével és működésével foglalkozik. Egészen a közelmúltig a vallásra és a vallási közösségekre vonatkozó fogalmi apparátus a nyugati államok jogszabályaiban¹² a keresztény egyházak modellje szerint alakult. A vallásszabadságot és az egyházak elismerését is ilyen kifejezésekkel fogalmazták meg. A németországi szabályozás szerint például az állami iskolákban a hitoktatás kötelező volt, de szabadon meg lehetett választani azt az egyházat, amelynek oktatását a szülők gyermekük számára kérték, vagy ki lehetett jelteni, hogy nem kívánnak semmilyen hitoktatást. Ez a struktúra feltételezte, hogy kevés egyház van, lényegében csak katolikus és protestáns egyházak, és hogy az egyházaknak van valamilyen vallási hatóságuk, amely ellenőrizheti és biztosíthatja az oktatás tartalmát, és részt vehet a hitoktatók kinevezésében. Amikor azonban sok más vallás is megjelent, egyesek hitközségekbe szerveződtek, mások kevésbé, egyeseknek volt illetékes vallási hatóságuk, amely garantálhatta az oktatás tartalmát és az oktatók kijelölését, másoknak nem, akkor világossá vált, hogy az állami törvényhozó korábban a történelmi keresztény egyházakból vagy a kánonjogból származó fogalmakkal dolgozott, a társadalmi valóság viszont időközben lényegesen megváltozott. Ez a folyamat azonban általában nem eredményezte új kritériumok összefüggő rendszerének kialakulását. Voltak és vannak olyan országok, ahol az állami iskolákban folyó hitoktatás átalakult a vallásokról szóló oktatássá, és így ahelyett, hogy a szülőknek azt a jogát fejezte volna ki, hogy gyermeküket saját vallási meggyőződésük szerint neveljék, olyan kulturális kínálattá vált, amely éppen a sokféleség bemutatásával nem csupán mindenki polgári egyenlőségét és egyenlő emberi méltóságát sugallta a gyerekeknek, hanem az összes vallási meggyőződés relativitását is.¹³

A közkórházakban folyó lelkipásztori ellátást is több különböző módon lehet szabályozni. Vannak államok, amelyek biztosítják a betegek számára vallásuk szabad gyakorlását,¹⁴ és így az egyházak és a vallási közösségek rendelkeznek szabad bejárással a kórházakba hivatalosan megbízott képviselőik útján. De egyes országokban a lelkigondozás fogalma is elkezdett cseppfolyóssá válni, és ahelyett, hogy például a szentségek kiszolgáltatását jelentette volna, valamiféle pszichológiai segítségnyújtásként kezdték értelmezni, mely független a vallási hovatartozástól.

¹² Vö. pl. VAŠEK, Markus, *Religion als Rechtsbegriff*, in *111 Begriffe des österreichischen Religionsrechts* 268–271.

¹³ Vö. *L'insegnamento della religione risorsa per l'Europa. Atti della ricerca del Consiglio delle Conferenze episcopali d'Europa* (Torino, Elledici, 2008); CATTERIN, Massimo, *L'insegnamento della religione nella scuola pubblica in Europa* (Venezia, Marcianum, 2013).

¹⁴ Vö. pl. GRASSMANN, Andreas E., *Anstaltsseelsorge*, in *111 Begriffe des österreichischen Religionsrechts* 38–41, főként 39.

A vallás közösségi gyakorlásának formáit sok országban eredetileg úgy képzelték el, mint a szabadság kifejezését a szervezett egyházak tevékenysége számára. Később olyan magánegyesületek és alapítványok kezdtek alakulni, amelyek kizárólag az alapítók akaratából céljuknak nyilvánították egy bizonyos egyház missziós, liturgikus vagy evangelizációs tevékenységének valamely fontos részét, függetlenül az adott egyház hatóságaitól. Így ha az állam nem garantálta kellőképpen az egyházak és vallási közösségek mint sajátos kategória elismerését, nagy zavar keletkezhetett a vallás közösségi gyakorlásának joga körül. Továbbra is fontosnak tűnik tehát, hogy az egyházakat a saját alkotmányuknak megfelelően ismerjük el. Ha viszont az állam nem értelmezi elég konkrétan a saját semlegességének elvét, elutasíthatja, hogy meghatározza a vallás és a vallási közösség fogalmát, és ezzel semmisé teheti a vallásszabadság jogát, mert aligha lehet védelmezni és szavatolni egy jog gyakorlását anélkül, hogy annak tartalma és tárgya meghatározható legyen. Ilyen zavar jelei gyakran mutatkoztak a volt kommunista országokban. Ez a helyzet és különböző más jelenségek megkívánták, hogy egyezményeket kössenek a Katolikus Egyházzal és más egyházakkal. Ezek alapján kialakult az egyes egyházak saját jogára való utalások egész rendszere.

3. Utalás a kánonjogra a konkordatárius jogban

Különösen az utóbbi két évszázadban, de egészen sajátosan 1990 óta konkordátumok és egyezmények születtek a Katolikus Egyházzal.¹⁵ A szocialista típusú jogrendszerben, mely a Szovjetuniót és a kommunista világ országait jellemezte, gyakran nem ismerték el általában az egyházak vagy egyes egyházak, például a görögkatolikus egyház, illetve a szerzetesrendek és más egységek létezését vagy jogi személyiségét. Így az állam és egyház „elválasztása” azt jelentette, hogy hivatalosan figyelmen kívül hagyták az egész kánonjogot mint olyat, vagy legalábbis annak sok intézményét.

Ezért a 20. század kilencvenes éveinek elején végbement rendszerváltáskor ki akarták nyilvánítani a vallásszabadságot, és szükségesnek érezték elismerni a vallás gyakorlásának közösségi vonatkozását nem csupán a nyilvános istentisztelet értelmében, hanem a szilárd intézmények formájában is. Ezért mind a konkordatárius jogszabályokban, mind az egyoldalú állami törvényhozásban gyakran kinyilvánították, hogy jogi személynek ismerik el a Katolikus Egyházat és annak belső jogi személyeit,¹⁶ így az egyházmegyé-

¹⁵ Lásd: *Enchiridion dei Concordati. Due secoli di storia dei rapporti Chiesa-Stato* (a cura di Erminio Lora; Bologna, EDB, 2003).

¹⁶ Vö. ERDŐ Péter, *Személyek az egyházjogban*, in *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, <http://ijoten.hu/szocikk/szelyek-az-egyhajzjogban> (2022.04.05.).

ket, a plébániákat, a szerzetesrendeket stb.¹⁷ Egyes országokban, így Magyar-

¹⁷ Ilyen nemzetközi egyezmények pl.: Konkordátum Lengyelországgal, art. 4 § 1: „La Repubblica di Polonia riconosce la personalità giuridica della chiesa cattolica.” *Concordato fra la Santa Sede e la Repubblica di Polonia*, Varsó, 1993. júl. 28., in *Acta Apostolicae Sedis* [a továbbiakban: AAS] (1998) 313, hatályba lépett 1998. ápr. 25-én: *Enchiridion dei Concordati...* n. 3966, 1779.

Megállapodás Horvátországgal jogi kérdésekről: Art. 2 § 1: „La Repubblica di Croazia riconosce la personalità giuridica pubblica della Chiesa Cattolica.” *Accordo tra la Santa Sede e la Repubblica di Croazia circa questioni giuridiche*, Zágráb, 1996. dec. 19., in AAS (1997) 278, hatályba lépett 1997. ápr. 9-én: *Enchiridion dei Concordati...* n. 4417, 1933.

Egyezmény Kazahsztánnal: Art. 3: „The Republic of Kazakhstan recognizes the juridical capacity of legal persons for such entities of the Catholic Church for which provision is made in the Codes of Canon Law, such as Archdioceses, Dioceses (Eparchies) or Apostolic Administrations, Parishes, Religious Communities, Missions, Associations, Seminaries, Colleges, Schools and Educational Institutions, after their registration with the organs of justice.” *Agreement between the Holy See and the Republic of Kazakhstan on mutual relations*, Vatikánváros, 1998. szept. 24., in AAS (2000) 320–321, hatályba lépett 1999. jún. 24-én.

Megállapodás Litvániával jogi kérdésekről: Art. 2 § 1: „The Republic of Lithuania shall recognize the status of juridical person for the Catholic Church.” *Agreement between the Holy See and the Republic of Lithuania concerning juridical aspects of the relations between the Catholic Church and the State*, Vilnius, 2000. máj. 5., in AAS (2000) 796, hatályba lépett 2000. szept. 16-án: *Enchiridion dei Concordati...* n. 5025, 2165.

Alapszerződés Szlovákiával: art. 1: „§ 1 La Santa Sede e la Repubblica Slovacca (in seguito solo «le Alte Parti») si considerano reciprocamente soggetti indipendenti ed autonomi di diritto internazionale e si ispireranno a questi principi nei loro mutui rapporti. § 2 Le Alte Parti riconoscono la loro rispettativa personalità giuridica, ed anche quella di tutte le persone giuridiche e fisiche che ne godono secondo l'ordinamento giuridico della Repubblica Slovacca o secondo il Diritto Canonico.” *Accordo base tra la Santa Sede e la Repubblica Slovacca*, Vatikánváros, 2000. nov. 24., in AAS (2001) 136, hatályba lépett 2000. dec. 18-án: *Enchiridion dei Concordati...* n. 5164–5165, 2213.

Megállapodás Lettországgal: Art. 2 § 1: „The Republic of Latvia recognizes the public juridical personality of the Catholic Church in Latvia.” *Agreement between the Holy See and the Republic of Latvia*, Riga, 2000. nov. 8., in AAS (2003) 103, hatályba lépett 2002. okt. 25-én: *Enchiridion dei Concordati...* n. 5111, 2193.

Megállapodás Albániával: art. 2: „The Republic of Albania recognizes the juridical capacity of legal persons for such entities of the Catholic Church for which provision is made in Canon Law, such as Archdioceses, Dioceses or Apostolic Administrations, Parishes, Religious Communities, Missions, Associations, Seminaries, Schools and Educational Institutions at all levels, Health Institutions, after their registration with the organs of justice.” *Agreement between the Holy See and the Republic of Albania on the regulation of their mutual relations*, Tirana, 2002. márc. 23., in AAS (2002) 661, hatályba lépett 2002. szept. 21-én.

Megállapodás-tervezet a Cseh Köztársasággal: art. I: „La Santa Sede e la Repubblica Ceca [...] si riconoscono reciprocamente la personalità giuridica internazionale, si considerano reciprocamente soggetti indipendenti e autonomi secondo il diritto internazionale e si impegnano a rispettare pienamente questa soggettività.” *Accordo tra la Santa Sede e la Repubblica Ceca sul regolamento dei rapporti reciproci*, Prága, 2002. júl. 25.: *Enchiridion dei Concordati...* n. 5276, 2251, még nincs ratifikálva. Art. 3 § 1: „La Chiesa cattolico-romana e la Chiesa cattolico-greca (in seguito solo la Chiesa cattolica) sono nella Repubblica Ceca persone giuridiche in conformità alle norme interne della Chiesa cattolica e all'ordinamento giuridico della Repubblica Ceca.” *Accordo tra la Santa Sede e la Repubblica Ceca sul regolamento dei rapporti reciproci*, Prága, 2002. júl. 25.: *Enchiridion dei Concordati...* n. 5278, 2252, még nincs ratifikálva.

Alapszerződés Bosznia-Hercegovinával: art. 2 § 1: „Bosnia and Herzegovina recognizes the public

országban az 1990. február 9-i egyezményben elismerték, hogy az egyházra vonatkozó kérdések immár szabályozva vannak „az új Codex Iuris Canonici-ben és a lelkiismereti- és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló törvény rendelkezéseiben”.¹⁸

Az 1998. március 25-én ratifikált lengyel konkordátum elismeri, hogy „az állam és a Katolikus Egyház, mindegyik a saját rendjében, független és autonóm, és kötelezik magukat ennek az elvnek a teljes tiszteletben tartására kölcsönös kapcsolataikban”.¹⁹ Ugyanez a konkordátum kimondja: „A Lengyel Köztársaság garantálja a Katolikus Egyház és annak jogi és természetes személyei számára a szabad kapcsolattartást és hírközlést a Szentszékkal.”²⁰ A konkordátum kijelenti továbbá:

1. A Lengyel Köztársaság elismeri a Katolikus Egyház jogi személyiségét.
2. A Lengyel Köztársaság elismeri mindazon területi és személyi jellegű egyházi intézmények jogi személyiségét is, amelyek a kánonjog szerint ilyen személyiséggel rendelkeznek. Az egyházi hatóság erről megfelelően értesíti az állam illetékes szerveit.
3. Az egyházi hatóság kérésére más egyházi jogalanyok is elnyerhetik a jogi személyiséget a lengyel törvény alapján.²¹

Ez a konkordatárius rendelkezés kilátásba helyezi a kánonjog szerinti jogi személyek automatikus elismerését, de utal arra, hogy az egyházi hatóságoknak közölnie kell a jogi személyeket az állami szervekkel. Ez pedig azt jelenti, hogy az állam saját jegyzéket vezet az egyházi jogi személyekről, az erre való felvétel pedig az illetékes felsőbb egyházi szerv bejelentése alapján történik. Tehát a jogi személyek létesítésére és képviselésére vonatkozó kánonjogi normákat a lengyel állam magáévá teszi (recipálja), de feltételként megkívánja a megfelelő állami jegyzékbe foglalást. Létezik azonban, mint az idézett cikkely harmadik pontjában látjuk, az a lehetőség is, hogy egyházi

juridical personality of the Catholic Church.” *Basic agreement between the Holy See and Bosnia and Herzegovina*, Szarajevó, 2006. ápr. 19., in AAS (2007) 939, hatályba lépett 2007. okt. 25-én. Megállapodás Azerbajdzsánnal: art. 2: „The Republic of Azerbaijan recognizes and registers the juridical personality of the Catholic Church, as well as of all its institutions established on the basis of the legislation of the Catholic Church, in conformity with the present Agreement.” *Agreement between The Holy See and the Republic of Azerbaijan on the juridical status of the Catholic Church in the Republic of Azerbaijan*, Baku, 2011. ápr. 29., in AAS (2011) 528–529, hatályba lépett 2011. júl. 6-án.

Hálás köszönetet mondok Toman Zoltán atyának, aki ezt a jegyzéket a rendelkezésemre bocsátotta.

¹⁸ Megállapodás a Szentszék és a Magyar Köztársaság között, 1990. febr. 9., 3°, in *Enchiridion dei Concordati...* n. 3779, 1705.

¹⁹ Konkordátum a Szentszék és a Lengyel Köztársaság között, ratifikálva 1998. márc. 25., Art. 1, in *Enchiridion dei Concordati...* n. 3963, 1779.

²⁰ Uo., Art. 3, in *Enchiridion dei Concordati...* n. 3965, 1779.

²¹ Uo., Art. 4, in *Enchiridion dei Concordati...* n. 3966, 1779.

jogalanyok kettős jogállással rendelkezzenek. Az egyházi hatóság ugyanis kérheti az államtól, hogy egy bizonyos – az egyház által alakított – jogalany-nak állami jogi személyiséget adjon. Hasonló helyzetek Magyarországon is léteztek a II. világháború előtt, amikor a katolikus egyesületeket Magyarország prímásának és a belügyminiszternek az aláírásával alapították. Az egyházi jogi személyek elismerésének lengyel technikájától eltérően, Magyarországon 1990 után az állam csupán saját jegyzéket kíván vezetni az egyházakról, de megkülönbözteti a teljes egyházakat, vagyis az ország területén lévő teljes közösségeket, valamint azok belső jogi személyeit és az egyház „autonóm” jogi személyeit.²² A második kategóriába tartozó jogi személyekről, például a plébániákról az állam nem akart saját jegyzéket vezetni, hanem azt kívánta, hogy ezek jogügyleteikhez bemutassák a jegyzékben szereplő egyház vagy azon felsőbb egyházi szerv képviselőjének igazolását, amely még külön szerepel az állami nyilvántartásban. Így az összes plébániákat elismerték jogi személynek, de az állam nem tartja nyilván őket, hanem a püspök aláírásával rendelkező igazolást kell bemutatniuk, hogy bizonyítsák az adott egyházon belüli jogi személyiségüket, amelyet így elismer az állam is. Ebben az 1990-es rendszerben érvényes az az elv is, „hogy nem alkalmazható állami kényszer egy egyház törvényeinek és belső szabályainak érvényesítésére”.²³ Ez azt jelenti, hogy egy plébános például köthet olyan adásvételi szerződést, mely átlépi illetékességének határait, és eladhatja a törzsvagyon egy részét az ordinárius engedélye nélkül. Ez a szerződés kánonjogilag érvénytelen lenne (vö. CIC 1291. k.), de érvényes lenne az állam számára. Ezért a plébániák jogi személyiségéről szóló igazolásokat a püspököknek úgy kell kiadnia, hogy nemcsak a képviselő személyét jelöli meg, hanem a konkrét ügyletet is, amelyre a képviseleti jog érvényes.

Egy másik példa: a Szentszék és Litvánia között 2000. május 5-én kelt egyezmény így rendelkezik:

1. A Litván Köztársaság elismeri jogi személynek a Katolikus Egyházat.
2. A Litván Köztársaságban lévő Katolikus Egyháznak mindazok az intézményei, melyek hivatalos vagy magán jogi személyiséggel rendelkeznek a kánonjog szerint, a polgári jog szerinti jogi személyek jogállásával rendelkeznek a Litván Köztársaság törvényeinek megfelelően.
3. A kánonjog szabályainak megfelelően a Katolikus Egyház illetékes hatósága létesíthet, megváltoztathat, megszüntethet és elismerhet egyházi jogi személyeket. Az illetékes állami hatóságot értesíteni fogják ezekről a döntésekről, hogy az ebből fakadó hatásokat jegyzékben rögzíthessék az állami jog által megkívánt feltételek szerint.²⁴

²² 1990. évi IV. tv., II., 9–13. §

²³ 1990. évi IV. tv., II., 15. §, 2. bekezdés.

²⁴ Megállapodás a Szentszék és a Litván Köztársaság között a Katolikus Egyház és az állam kap-

Úgy tűnik, hogy a posztkommunista országokban az egyház autonómiájának és jogi személyeinek általános elismerése mint törekvés nem kapcsolódik össze automatikusan az ebből a személyiségből fakadó összes kánonjogi hatások elismerésével, vagyis ebből az elismerésből közös érdeket érintő helyzetek fakadnak, melyek néha párhuzamos szabályozás tárgyát képezik.

Más utat jártak be azok az országok, ahol fokozatosabb eltávolodás ment végbe állam és egyház között, és ahol nem érezték szükségét, hogy helyreállítsanak bizonyos struktúrákat a megszüntetés vagy az elutasítás hosszú időszaka után. Az 1953-as spanyol konkordátumban egyenesen kijelentik, hogy a katolikus vallás „a spanyol nemzet egyetlen vallása; olyan jogai és kiváltságai vannak, melyek az isteni törvény és kánonjog alapján megilletik”.²⁵ Ünnepelesen elismerik a Szentszék és a Vatikánvárosi Állam nemzetközi jogi személyiségét.²⁶ Ugyancsak elismerik minden intézmény és egyesület jogi személyiségét is, melyek Spanyolországban léteztek ennek a konkordátumnak a hatályba lépésekor. Elismerik továbbá azoknak az egyéb egyházi jogalanyoknak a személyiségét is, melyeket a konkordátum után alapítottak, azzal a feltétellel, hogy az alapító vagy jóváhagyó határozatot hivatalosan közlik írásban az illetékes állami hatóságokkal.²⁷ A spanyol konkordátum példát szolgáltatott a kánoni jogszabályok és a kánonjogban létező intézmények széles körű elismerésére és garantálására az állam részéről. Ilyen intézmény volt a házasság, melyet a kánoni normák szerint kötöttek. Hasonlóképpen elismerte az állam az egyházi bíróságok kizárólagos illetékességét a kánoni házasságok semmisségének kinyilvánítása terén.²⁸ Ennek a konkordátumnak néhány pontját többször is módosítottak, például 1976-ban, 1979-ben, 1980-ban, 1994-ben stb.²⁹ A mai Spanyolországban nem csupán a kétoldalú szabályozásban, hanem az egyoldalú állami jogszabályokban is megfigyelhető a fokozatos eltávolodás ettől a teljes elismeréstől.

Más a helyzet egyes ortodox hagyományú országokban, ahol az egyházak jogállását általában csakis az állami jog szabályozza. Úgy tűnik, hogy az állami törvényhozó által használt fogalmi apparátust kulturálisan befolyá-

csolatainak jogi vonatkozásairól, 2000. máj. 5., Art. 2, n. 1–3, in *Enchiridion dei Concordati...* n. 5025–5027, 2165.

²⁵ Konkordátum a Szentszék és Spanyolország között 1953. aug. 27., Art. I, in *Enchiridion dei Concordati...* n. 2387, 1099.

²⁶ Uo., Art. III, n. 1, *Enchiridion dei Concordati...* n. 2390, 1101.

²⁷ Uo., Art. IV, n. 1–2, *Enchiridion dei Concordati...* n. 2392–2393, 1101.

²⁸ Uo., Art. XXIII–XXV, in *Enchiridion dei Concordati...* n. 2440–2446, 1113, 1115.

²⁹ A spanyol konkordatárius jog újabb történetéhez vö. OTADUY, Jorge, *Separación y cooperación entre el Estado y las confesiones religiosas: los Acuerdos con la Iglesia católica y con otras confesiones en España*, in *Sacrorum canonum scientia: radici, tradizioni, prospettive. Studi in onore del Cardinale Péter Erdő per il suo 70° compleanno* (ed. Szabó Péter – Frankó Tamás; Budapest, Szent István Társulat, 2022) 554–570.

solták az ortodox egyházfegyelemből vett bizonyos kategóriák. Romániában például a 2006. évi 489. törvényben a vallási élet háromféle közösségi formáját különböztetik meg: beszélnek jogi személyiség nélküli vallási gyülekezetéről, magán jogi személyiséggel rendelkező vallási felekezetről és egyházzól.³⁰ Ám az egyházaknak is sajátos állami elismerésre van szükségük, amely kormányhatározat útján történik. Ennek a határozatnak különböző feltételei vannak, amelyek között szerepel az adott egyház alkotmányának és kánonjainak elismerése az állam részéről.³¹ Az állam elismeri, hogy az ilyen egyházak saját alkotmányuk és kánonjaik szerint szerveződnek és működnek.³² Ez azt jelenti, hogy ezek az egyházak szabályzatuknak megfelelő (statutárius) autonómiával rendelkeznek, vagyis elméletileg és technikai szempontból az állam alrendszeirenek tűnnek.

4. A kánoni normák recepciója az állami törvények alapján

Egyes országokban, például Görögországban, a kánonjogi elem jelentős szerepet játszik a büntetőjogban is. A görög büntető törvénykönyvben külön fejezet szól a vallási béke fenyegetéséről. Ez a fejezet négy bűncselekményt különböztet meg: az első a rosszindulatú káromlás, mely Isten és az egyház elleni bármely sértő megnyilvánulást jelent.³³ A második a vallás zaklatása,³⁴ a harmadik a vallási közösség megzavarása,³⁵ a negyedik pedig a halottgyalázás.³⁶ Hasonló rendelkezések más országokban is vannak. Ritkának tűnik azonban az a tény, hogy a görög állam magáévá teszi a Görög Ortodox Egyház büntető joghatóságát klerikusok és szerzetesek fölött, valamint elfogadja az egyházi bíróságok működését az ilyen büntetőügyekben.³⁷ Hasonló megoldás megjelent Közép-Európában is például a Habsburg Birodalomban II. József korában és általában az egész jozefinista időszakban. A 18. század végén és a 19. század elején az állam magáénak tekintette a kánoni szabályozást a vallás és a személyek jogállása bizonyos kérdéseiben. Más, szintén a vallási szférába tartozó ügyekről azonban egyoldalúan rendelkezett az egyház nélkül, sőt nemritkán a kánonjoggal ellentétben, mint például a házassági

³⁰ Cap. I. Art. 6, in *Monitorul Oficial al României*, I. rész (2007. jan. 8.), n. 11.

³¹ Uo., Art. 17 (2).

³² Uo., Art. 8 (1).

³³ Görög Büntető Törvénykönyv, Art. 198.

³⁴ Uo., Art. 199.

³⁵ Uo., Art. 200.

³⁶ Uo., Art. 201. Vö. PAPAPOULOU, Lina, *State and Church in Greece*, in *State and Church in the European Union* (ed. Gerhard Robbers; Baden-Baden, Nomos, 2019) 190.

³⁷ Vö. uo. 190–191.

perek területén. Mindenesetre az egész jogrendszert egyetlen szisztémának tekintették, mely mind a kánoni, mind a világi jogot magában foglalta.

Ezzel a felfogással ellentétben kezdett érvényesülni az állam és az egyház megkülönböztetésének, sőt elválasztásának elve. Ez azonban a különböző országokban más és más módon valósul meg. Ám éppen a Szentszékkal kötött új kétoldalú egyezmények alapján megfigyelhető az állam részéről is az a gondolat, hogy itt két egymástól független jogrendről van szó. Ez a szemlélet különösen a nyugati kultúrájú országokat jellemzi.

III. KÖVETKEZTETÉS

Az eddigiekben felsorolt körülmények megkívánják, hogy átgondoljuk a kánonjog helyzetét a jogtudományok világában és az egyetemi oktatásban. Azokban az országokban, ahol a nyugati keresztény kultúra alapján hagyományosan elismerték az egyház vagy az egyházak szuverenitását vagy legalább széles körű és sajátos autonómiáját, a kánonjog a jogi karokon oktatott és tanulmányozott tárgyak közé tartozott. Egyesek segédtudománynak tekintették, amely segített az adott állami jogrendszer fogalmi apparátusának megértésében. Ebben az értelemben helyzete némileg hasonlított a római jogéhoz. Másrészről a kánonjog oktatásában jelen volt a keresztény egyházak önértelmezése magának az egyháznak a szuverenitását és jogrendjének elsődleges (eredeti) mivoltát illetően.³⁸ A protestáns világban inkább az egyházak sajátos autonómiájáról beszéltek, amelyek hitük lényegi tartalmát illetően nem függhettek egyszerűen az államtól. Ebben az értelemben tért vissza a kánonjog a volt kommunista világ jogi karaira, különösen azokban az országokban, ahol már jelen volt a II. világháború előtt is. Ennek a tantárgynak a felfogása terén több helyen felmerült az a gondolat, hogy a kánoni, vagyis az egyházi jog csupán az állam jogának egyik ágát képezi, ahogyan valóban ez a helyzet az állami egyházjog esetében, amely az állam közjogának része. Ez a felfogás tükröződik a kánonjog és az egyházjog körüli szóhasználat bizonytalanságában azokban az országokban, ahol ezt a két kifejezést szinonimaként használják.

Mindezekre tekintettel az utóbbi évtizedek újdonsága az a törekvés, hogy a kánonjogot a vallási közösségek jogával és vallásokról szóló joggal helyettesítsék. Németül elkezdték használni a Religionsrecht kifejezést³⁹ a Kirchenrecht

³⁸ Az elsődleges jogrend fogalmához lásd pl.: ROMANO, Santi, *L'ordinamento giuridico* (Firenze, Sansoni, 1967) 115–117.

³⁹ Lásd pl.: POTZ, Richard, *Religionsrecht als Begriff*, in *111 Begriffe des österreichischen Religionsrechts* 288–289.

helyett. Folyóiratok és sorozatok jelentek meg, melyeknek új címe volt, például *Über Recht und Religion* (jog és vallás), vagy kutatóintézetek alakultak, melyeket a jog és a vallás tanulmányozására létesítettek.⁴⁰ Világos a törekvés, hogy a perspektívát kiszélesítsék, és olyan jogi problémákkal foglalkozzanak (főként az állam jogrendjében), amelyek a vallási jelenséggel kapcsolatosak. A probléma az, hogy a keresztény vallás, különösen a katolikus és az ortodox, de a hagyományos protestantizmus is, saját közösségi struktúrákat feltételez, összefüggő világképet, mely erkölcsi vonatkozással is rendelkezik, és így az egyházon belül jogi vonatkozásai is vannak. A sokvallású társadalmakban azonban más vallások is jelen vannak olyan mértékig, hogy az állami törvényhozó nehéz helyzetbe kerül, ha közös meghatározást akar adni a vallási jelenségről, a vallási közösségekről vagy az egyházakról. Még nehezebb a helyzet, ha az állam valamilyen saját jogszabálya útján arra kötelezi magát, hogy minden vallást egyformán (egyenlő módon) kezel, mert így biztosít egyes megoldásokat olyan egyházak számára, amelyeknek ezek valóban szükségesek hitük és identitásuk alapján, ugyanakkor garantálja, sőt előírja ugyanezeket a dolgokat olyan egyházaknak, amelyek ezt nem kérték, vagy ezekben nem is érdekeltek. Más esetekben előfordulhat, hogy az egyenlőség nevében az állam a keresztény egyházaktól megtagad bizonyos lehetőségeket azzal a kifogással, hogy más vallások ezeket nem kérik. Érdemes megjegyezni, hogy az egyházak és belső egységeik jogi személyisége olyan kategória, amely keresztény gyökerekkel rendelkezik. Maga a jogi személy fogalma is az európai jogban a középkori kánonjogból származik (IV. Ince pápa).⁴¹

Egy másik, újabban felmerült szempont annak nehézsége, hogy bizonyos egyházakkal egyezményeket kössenek. A Katolikus Egyháznak és más keresztény egyházaknak általában vannak olyan saját hatóságaik, amelyek képesek tárgyalásokat folytatni és egyezményeket kötni az állami szervekkel. Más vallási csoportok olykor nem rendelkeznek hasonló struktúrákkal, ezért nehézséget jelent számukra, hogy megegyezéseket kössenek az állammal. Felmerül a kérdés, hogy kinek a nevében beszél ilyenkor a vallásos tárgyalópartner, és milyen hatása vagy jogi következménye van az ő beleegyezésének.

Mindezekre a körülményekre tekintettel a kánonjog ismerete és oktatása kulcsszerepet tölthet be európai és nyugati kulturális azonosságunk megértésében és zsidó–keresztény örökségünk értelmezésében. Ez az örökség Szent II. János Pál pápa erőfeszítései ellenére nem került említésre az európai dokumentumokban.

⁴⁰ Pl. Forschungstelle Recht und Religion a Lipcsei Egyetemen.

⁴¹ Vö. BUENO SALINAS, Santiago, *Persona jurídica*, in *Diccionario General de Derecho Canónico I–VII* (ed. Javier Otaduy – Antonio Viana – Joaquín Sedano; Cizur Menor, Universidad e Navarra, 2012) VI, 180.

Még egy végső megjegyzés. Az előbbieken ismételtén szoltunk az egyház és annak belső egységei jogi személyiségének elismeréséről az államok részéről. Bár az elmúlt évszázadokban is számos jogi személy volt az egyházon belül, az alapvető közösségeket, vagyis az egyházmegyéket és a plébániákat⁴² csak a II. Vatikáni Zsinat után nyilvánították kifejezetten jogi személynek (vö. CIC 373. k., 393. k., 515. k. 3. §). Megjegyzendő, hogy a helyi zsidó közösségek (qahal) a régi Európában, különösen pedig a cári Oroszországban nem csupán vallási szervezetek voltak, hanem az állam által elismert önkormányzat struktúrái is. Illetékesek voltak az adók összegyűjtésére és megfizetésére az egész közösség nevében, bizonyos számú sorkatonra kiállítására a hadsereg számára stb. A szekularizáció folyamatával párhuzamosan sok európai országban, Magyarországon például 1895-ben, bevezették a polgári anyakönyvezést. Ettől kezdve a hitközségeket vallási közösségnek tekintették és az állam részéről úgy kezelték, mint a többi egyházakat. Tagjaik gyakran zsidó vallású magyarként határozták meg magukat. Más volt a helyzet például Oroszországban, ahol a zsidóságot nemzeti kisebbségnek tekintették. Magyarországon 1990 után a zsidó közösségen belül bizonyos párbeszéd vagy vita keletkezett arról a kérdéssel, hogy a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége mellett etnikai, illetve nemzetiségi önkormányzatot létesítsenek-e, mivel a magyar jog ezt a formát is elismerte. A mérlegelés eredménye az volt, hogy az egyház kategóriában kívánnak maradni, vagyis vallási szervezatként határozzák meg magukat, mert ez az alapja a többi közösségi funkcióknak, amelyeket esetleg ma nem tekintenek szoros értelemben vallási jellegűnek.

A nyugati társadalmak kulturális sokféleségére tekintettel felmerül a kérdés, hogy a katolikus közösségek, melyeket a mai kánonjog már – gondviselelősszerűen – jogi személyeknek tekint, és az állam is gyakran ilyennek ismer el, nevezetesen az egyházmegyéket és a plébániákat, nem jelentenek-e alapot egy szélesebb és intenzívebb közösségi és intézményes élet számára. Egy nem keresztény hagyományú környezetben a mi vallási közösségeink is, úgy tűnik, elkerülhetetlenül etnikai közösségekké is válnak abban az értelemben, hogy a katolikus hit is olyan erő, amely összetartó közösséget alakít, és ez a világ számára egy etnikum jellemvonásait öltheti magára. Lehetséges, hogy a világ egyes részein a keresztény közösség szerkezeti vagy társadalomfenomenológiai szempontból visszatér gyökereihez?

⁴² A plébániák kifejlődéséről az Egyházban lásd pl.: ERDŐ Péter, *A plébániák kialakulása és elterjedése: a misszió és a lelkipásztori gondoskodás modelljei az első évezredben*, in Uő., *Az egyházjog lelke. Kánonjog a társadalomban és a hívő közösségben* (Budapest, Szent István Társulat, 2021) 351–371.

◆◆◆ HÁMORI ANTAL

Magzatvédelem magyar szívhangrendelettel*

1. BEVEZETÉS: KÖZVETLEN APROPÓ, ELŐZMÉNYEK, REFLEXIÓK

A belügyminiszter a 2022. szeptember 15-én hatályba lépett 29/2022. (IX. 12.) BM rendelet 1. §-ával elrendelte, hogy a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény végrehajtásáról szóló 32/1992. (XII. 23.) NM rendelet (R., Vhr.) 4. számú melléklete az 1. melléklet szerint módosul; az R. 4. számú melléklet „A” jelű rész 1. KÉRŐLAP A TERHESSÉG MEGSZAKÍTÁSÁHOZ alcímének szövege kiegészült azzal a mondattal, hogy: „A bemutatott orvosi lelet rögzíti, hogy az állapotos nő számára az egészségügyi szolgáltató a magzati életfunkciók működésére utaló tényezőt egyértelműen azonosítható módon bemutatta.”

A Belügyminisztérium egészségügyi szakmai irányelve a méhen belüli, élő várandósság megállapításáról és rizikóbesorolásáról a várandós gondozásba vétele céljából, amely az Egészségügyi Közlöny (EK) 2022/15. számában jelent meg („Érvényesség időtartama: 2022. szeptember 15.”), VII. 1. 1.3. alpontjában tartalmazza:

[...] Nem kívánt terhesség esetén biztosítani kell, hogy a várandós nő a magzatot, annak az adott terhességi korra jellemző életfunkcióit, szív-működését észlelje (pl. a magzat ultrahang képét, a szív pulzációját, ha technikailag lehetséges, egyértelműen azonosítva meg kell részére mutatni, illetve a szívhangot meghallgattatni, amennyiben annak orvosi eljenjavallata nem áll fenn).¹

* A kézirat lezárva: 2023. febr. 28.

¹ Vö. pl. a területi védőnői ellátásról szóló 49/2004. (V. 21.) ESzCsM rendelet 5. számú melléklet „magzati szívhangvizsgáló készülék” szövegrész; az Egészségbiztosítási Alap terhére finanszírozható járóbeteg-szakellátási tevékenységek meghatározásáról, az igénybevétel során alkalmazandó elszámolhatósági feltételekről és szabályokról, valamint a teljesítmények elszámolásáról szóló 9/2012. (II. 28.) NEFMI rendelet 2. számú melléklet „Magzati szívhang Doppler vizsgálata”, „a szívhanghallgatást Doppler készülékkel” szövegrészek; az egészségügyi szakellátás társadalombiztosítási finanszírozásának egyes kérdéseiről szóló 9/1993. (IV. 2.) NM rendelet 2. számú melléklet „Magzati szívhang Doppler vizsgálata” szövegrész. Lásd: az EK 2022/15. számában megjelent egészségügyi szakmai irányelv I.

A módosítás előzményéhez a terhesség-megszakítások jelentőségének érzékeltetése érdekében szükséges intézkedés bevezetéséről szóló, 2016. június 9-én H/11076. számon, 2018. augusztus 29-én H/1184. számon előterjesztett országgyűlési határozati javaslat is hozzátartozik. Az Országgyűlés Népjóléti bizottsága 2016. október 5-én a tárgysorozatba-vételt elutasította, a határozati javaslatot négy igen szavazattal, kilenc tartózkodás mellett nem támogatta, de a bizottság elnöke reményét fejezte ki, hogy „folytatjuk a témát”.² A témát a 2018. augusztus 29-én előterjesztett határozati javaslat 2018. november 6-i népjóléti bizottsági ülésen történő tárgyalásával folytatták. A Népjóléti bizottság azonban ezen az ülésen is elutasította a tárgysorozatba-vételt, egy igen szavazattal, tizenegy tartózkodás mellett a határozati javaslatot nem támogatta.³ A két határozati javaslat szerint a szabályozás arra terjedt volna ki, hogy „a terhesség-megszakítás elvégzése előtti utolsó orvosi vizsgálaton az anyának kötelező legyen a magzat szívhangját meghallgatnia” – „ultrahangkészülékkel”.

A jelentős (pl. orvosi, jogi) reflexókkal társuló BM rendelet – és irányelv – kapcsán felvetődhet a kérdés, hogy várható-e a művi abortusz szabályozásának további módosítása, például törvényi szigorítása. Felmerül továbbá, hogy amennyiben ez bekövetkezne – illetve akár anélkül –, akkor a Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 24. cikk (2) bekezdés e) pontjában – például a Kúria jelenlegi elnökének álláspontjára⁴ is figyelemmel – véleményem szerint még mindig túlságosan szűkre szabott kezdeményezői alanyi kör és az Alaptörvény II. cikkének indokolásában a még meg nem született

² Lásd: H/11076/1., H/11076/2.; Jegyzőkönyv az Országgyűlés Népjóléti bizottságának 2016. okt. 5-én, szerdán, 10 óra 08 perckor az Országgyűlés Irodaháza V. emelet 567. számú tanácstermében megtartott üléséről, ikt. sz.: NJB/23-2/2016., NJB-9/2016. sz. ülés (NJB-32/2014-2018. sz. ülés), 2, 4–6, 8–19, 22. Vö. HÁMORI Antal, *A művi abortusz visszaszorítása érdekében állást foglaló országgyűlési határozati javaslat margójára*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* (2017) 1/5–28.

³ Lásd: H/1184/1., H/1184/2.; Jegyzőkönyv az Országgyűlés Népjóléti bizottságának 2018. nov. 6-án, kedden 10 óra 05 perckor az Országgyűlés Irodaháza I. emelet II. számú tanácstermében megtartott üléséről, ikt. sz.: NJB-41/15-2/2018., NJB-9/2018. sz. ülés (NJB-9/2018-2022. sz. ülés), 31–37. Vö. HÁMORI Antal, *A magzat szívhangjának meghallgatására vonatkozó legújabb országgyűlési határozati javaslat margójára*, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* (2019) 2–3/63–75. Megemlítendő még pl. a 2016. okt. 10-i, K/12461. számú, emberi erőforrások miniszterének címzett országgyűlési képviselői írásbeli kérdés és az arra adott 2016. okt. 24-i, K/12461/1. számú válasz, valamint a 2017. ápr. 20-i, K/15279. számú, emberi erőforrások miniszterének címzett országgyűlési képviselői írásbeli kérdés és az arra adott 2017. máj. 8-i, K/15279/1. számú válasz, illetőleg a 2017. máj. 15-i, K/15653. számú, emberi erőforrások miniszterének címzett országgyűlési képviselői kérdés és az arra adott 2017. máj. 30-i, K/15653/1. számú válasz (mindegyik íromány az Országgyűlés honlapján elérhető, lásd: parlament.hu – Írományok).

⁴ Lásd pl.: HÁMORI Antal, *Javaslat a még meg nem született emberi lény életének fokozottabb védelme érdekében*, in *Jogelméleti Szemle* (2022) 1/43–45.

elő emberi lénytől az alanyi jogot megtagadó, szó szerint csak az objektív intézményvédelmet biztosító szabályozás⁵ világában az Alkotmánybíróság mennyiben, mely vonatkozásokban térne el az 1990-es években meghozott kapcsolódó alkotmánybírósági határozatokban foglaltaktól. Itt főként az ún. két abortuszhatározat, a 64/1991. (XII. 17.) AB határozat és a 48/1998. (XI. 23.) AB határozat tartalmára [vö. pl. 13/2013. (VI. 17.) AB határozat: a testület felhasználhatja és hivatkozhatja a korábbi gyakorlatában kidolgozott érveit] gondolunk, valamint az Alaptörvény által hozott – ismertetésre kerülő – vonatkozó változásokra. A tanulmány végén e kérdés némi, bírósági gyakorlatot is feldolgozó szakirodalmi támogatottsággal ugyancsak ellátott prognózissal is kiegészül [vö. pl. „emberkép”-felfogás, Mvt. 6. § (3) bekezdés és időközben bekövetkezett orvosi diagnosztikai és egyéb, orvosi, koraszülött-ellátási fejlődés].

Egy esetleges szigorító változáshoz – legyen szó jogalkotásról, illetve alkotmánybírósági határozatról – az Amerikai Egyesült Államokban évtizedek óta zajló tárgybani, fokozódó tagállami szigorítási, „szívhang”-, „első szívdobbanási” szabályozásoktól sem mentes folyamatok eddigi eredményei (csúcsosodva a 2022. évi *Dobbs v. Jackson* szövetségi legfelső bírósági döntéssel)⁶ és a vonatkozó lengyel alkotmánybírósági határozatok (pl. a 2020. október 22. napján meghozott döntés)⁷ is municiót szolgáltathatnak.⁸ A *Dobbs v. Jackson* ügyben 2022. június 24. napján kihirdetett döntés szerint – az 1973. évben meghozott *Roe v. Wade* döntést és az 1992-ben meghozott *Planned Parenthood v. Casey* döntést felülbírálva – a szövetségi Alkotmány nem tartalmaz jogot az abortuszhoz, a szövetségi legfelső bíróság abortuszhoz való jogot – tekintettel a döntés indokolásában foglaltakra – nem olvashat ki a szövetségi Alkotmányból.

⁵ „[...] Az állam – az objektív intézményvédelmi kötelezettsége keretében – a megfogant, keletkezésben lévő emberi életnek is köteles védelmet nyújtani.” Lásd pl.: HÁMORI Antal, *A születés előtti emberi élet alkotmányos védelme (alkotmányozás, alkotmánybíráskodás)*, in *Magyar Jog* (2012) 1/17–27.

⁶ Lásd pl.: UDVARY Sándor, *Hübrisz helyett hatalommegosztás. A Dobbs v. Jackson döntés az abortusz kapcsán*, in *Jogtudományi Közlöny* (2022) 7–8/277–285.

⁷ Lásd még pl.: 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, indokolás III. 3. a): „[...] a lengyel alkotmánybíróság 1997-ben hozott ítélete [...] szerint [...] az abortusz engedélyezése az állapotos nő nehéz gazdasági helyzete vagy nehéz szociális helyzete alapján sérti az alkotmányos értékek arányosságának elvét. Az indokolás szerint a nő szubjektív helyzetértékelésén alapuló érdekvédelme és az élethez való jog ütközése esetén az utóbbinak van elsőbbsége (1997. május 5-i ítélet).”

⁸ Lásd pl.: GUILLAUME, Agnès – ROSSIER, Clémentine, *L'avortement dans le monde. État des lieux des législations, mesures, tendances et conséquences (Abortion Around the World. An Overview of Legislation, Measures, Trends, and Consequences)*, in *Population* (2018) 2/217–306; HÁMORI Antal, *Adalékok emberi jogi (alternatív) jelentésekhez (élet-, egészség-, család-, nő-, gyermek-, menekültvédelem)*, in *Athanasiana* (2021) 2/26–34; Úó, *Az abortusz és az eutanázia tendenciái*, in *Deliberationes* (2019) 2/69, 75–79, 96–99.

A magyar Alkotmánybíróság a 64/1991. (XII. 17.) AB határozatában – „az emberfogalmat érintő két, ellentétes irányú változás”⁹ miatt – tartalmi szempontból szintén nem foglalt állást a művi abortusz szabályozásáról (e tekintetben a döntést a törvényhozóra, illetve az alkotmányozóra, alkotmánymódosítóra bízta). A halálbüntetés alkotmányellenességéről szóló 23/1990. (X. 31.) AB határozatban ugyanakkor – a többségi álláspont szerint fennálló alkotmányi rendelkezési összhanghiány, az Alkotmány 8. § (2) bekezdés és 54. § (1) bekezdés közötti ellentmondás, összeütközés ellenére – tartalmi szempontból határozatot hozott. A többség szerint fennálló kollízió miatt csak Schmidt Péter alkotmánybíró fogalmazta meg különvéleményben, hogy ilyenkor (egymásnak ellentmondó rendelkezések esetén) az Alkotmánybíróságnak nincsen hatásköre érdemben dönteni, az ellentmondást az alkotmányozónak, illetve az alkotmánymódosítónak kellene feloldania. Megfogalmazása szerint „[a]z Alkotmánybíróság hatáskörébe tartozik ugyan az Alkotmány értelmezése, de az egymással ellentétes alkotmányi rendelkezések feloldása már az alkotmányozási hatalommal rendelkező Országgyűlés joga és kötelessége”. Lábady Tamás és Tersztyánszky Ödön, valamint Sólyom László párhuzamos véleménye szerint a halálbüntetés az Alkotmány 54. § (1) bekezdésébe is ütközik, mert az akkor is (fogalmilag, eleve) önkényes, ha törvényben van szabályozva, törvényes okból, törvényes eljárásban van kiszabva és törvénynek megfelelő eljárás keretében hajtják végre. A magyar Alkotmánybíróság a 64/1991. (XII. 17.) AB határozattal formai ok, a rendeleti szint miatt semmisítette meg – 1992. december 31-i hatállyal – a művi abortusz szabályozását. Egyedül Lábady Tamás alkotmánybíró volt az, aki – párhuzamos véleményében – azt az álláspontot képviselte, hogy az indítványokat tartalmi szempontból is el kellett volna bírálni, a még meg nem született élő emberi lény alkotmányjogi értelemben is ember, jogalany, személy, a művi abortusz az állapotos nő életveszélyének esetét kivéve tilos, alkotmányellenes, a művi abortusz szabályozása ennek okán is megsemmisítendő („[a]z indítványokkal támadott, a terhességmegszakításról szóló jogszabályi rendelkezések tartalmilag ezért alkotmányellenesek [Alkotmány 8. § (2) bekezdés]”, „e jogszabályok *tartalmilag* is alkotmányellenesek”).¹⁰ Ezt az álláspontot a ma élő jogászok közül például Frivaldszky János vallja.¹¹

⁹ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, indokolás D) 2. d).

¹⁰ Lásd még: 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, Dr. Lábady Tamás alkotmánybíró különvéleménye.

¹¹ Lásd pl.: FRIVALDSZKY János, *Az ember lélekkel bíró személy fogantatásától kezdve: az ezzel ellentétes helytelen életpárti álláspontok cáfolatához*, in *A Magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság Közleményei VI* (Budapest, Szent István Társulat, 2019) 46–60; Uő, *Az emberi személy és annak méltósága jogfilozófiai perspektívában – különös tekintettel a jogalanyisághoz és az élethez való jog aktuális kérdéseire*, in *Acta Humana* (2014) 1/7–73; Uő, *Az emberi személy alkotmányos fogalma felé a méhmagzat életjogának tesztjén keresztül*, in *Látélet közjogunk*

A BM rendelet és az idézett egészségügyi szakmai irányelv – egyebek (pl. orvosok, pszichológusok, védőnők, jogászok, filozófusok, civil szervezetek tagjai, politikusok reflexiói) mellett – a Magyar Orvosi Kamara (MOK) Országos Elnöksége részéről is jelentős érdeklődést váltott ki; „Agora – Szívhang” elnevezéssel nyilvános rendezvényt szerveztek 2022. november 26. napjára.¹² Az alapjogi aspektusok körébe tartozik, a valóságnak az is részét képezi, hogy e rendezvényen a MOK Országos Etikai Bizottságának elnöke a MOK honlapján közzétett videó¹³ tanúsága szerint a MOK Etikai Kódexéből sokéves küzdelem¹⁴ árán 2022. május 28. napján kikerült, szűkítő (orvosok alapjogát sértő) volta okán törvény- és alaptörvény-ellenes, a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény (Mvt.) 14. §-át, az Alkotmánybíróság említett két abortuszhatározatában foglaltakhoz képest az Alaptörvény VII. cikk (1) bekezdését sértő szövegrészt is felolvasott olyanként, mintha az 2022. november 26. napján a Kódex része lenne. A szóban forgó mondat, amely több mint tíz éven át szerepelt a Kódex II. 10. pont (4) bekezdésében, a következő: „Minden orvos joga, hogy lelkiismereti okból elzárkózzék a nem orvosi javallat alapján kezdeményezett terhesség-megszakítás végzésétől, vagy abban való közreműködéstől.” Az említett ok miatt 2022. május 28-án a MOK Közgyűlése ugyancsak eltávolította e pont (5) bekezdésének első mondatát: „Az anya életét veszélyeztető, vagy súlyos betegségét okozó terhesség, illetve a magzat életképtelensége vagy gyógyíthatatlan betegsége esetén felmerül az ún. orvosi javallatra történő abortusz lehetősége.”¹⁵

A MOK rendezvényén és máshol is felvetődtek alapjogi aspektusok, például az, hogy a tárgyban a rendeleti szint – és különböző okok, kérdések (pl. meghozatali, orvosszakmai legitimáció, tartalmi bizonytalanságok, elérni kívánt célhoz alkalmas eszköz-e) miatt az említett egészségügyi szakmai

elmúlt évtizedéről (szerk. Schanda Balázs – Varga Zs. András; Budapest, PPKE JÁK, 2010) 19–51; Uő, *Jogalanyiség és a jog mint egyetemes elismerő viszony. A legújabb olasz jogfilozófiai eredmények tükrében*, in *Iustum Aequum Salutare* (2009) 2/11–54.

¹² Lásd: [https://mok.hu/hirek/mokhirek/agora---nyilt-vita-a-szivhang-rendeletrol-\(teljes-video\)\(2023.02.28.\)](https://mok.hu/hirek/mokhirek/agora---nyilt-vita-a-szivhang-rendeletrol-(teljes-video)(2023.02.28.)).

¹³ Uo. A téves idézet még 2023. febr. 28-án is helyreigazítás nélkül szerepelt.

¹⁴ Lásd pl. HÁMORI Antal, *Reflexió a Magyar Orvosi Kamara 2012. január 1-én hatályba lépett Etikai Kódexének „az ún. orvosi javallatra történő abortusz lehetősége” szövegrészehez*, in *Magyar Bioetikai Szemle* (2016) 3/23–25; Uő, *A még meg nem született emberi lény élete és a vele-keletkezett fogyatékos gyermek emberi méltósága védelmének összefüggése a mai magyar jogban*, in *A Természetjog Napja. Konferenciatanulmányok* (szerk. Frivaldszky János – Tussay Ákos; Budapest, Pázmány Press, 2017) 91–92; Uő, *Az abortusz és a fogamzásgátlás tilalma – nehéz esetek tárgyalása, a Humanae vitae 50., a Donum vitae 30. és a Dignitas personae 10. évfordulója kapcsán (élet-, rivalizálás”, válással fenyegetés, IVF-lét megélése)*, in *Athanasiana* (2018) 1/59–60.

¹⁵ Vö. MOK Etikai Kódex II. 10. (4)–(5) bekezdés, 2022. máj. 28-án elfogadott módosítása előtt és módosítással. Lásd pl.: HÁMORI, *Javaslat a még meg nem született emberi lény... 53–54.*

irányelv – megfelelő-e, és a rendeleti tartalom is számos kritikát kapott, különösen a szóba kerülő arányosság kérdése, az állapos nő méltósága, önrendelkezési joga (pl. a rendelet az állapotos nő méltóságát, lelkiismereti szabadságát sérti, magánszféráját, önrendelkezési jogát aránytalanul korlátozza, az emberi lény, embrió, magzat az állapotos nő testében van, ott fejlődik, ennél fogva pl. az apa jogai „elenyésznek”) felől közelítve.¹⁶ Ugyanakkor a diszkurzusban jócskán hangzottak el érvek a BM rendelet mellett is, sőt, az apai „szívhang” is megjelent,¹⁷ amely a Dobbs v. Jackson döntésben is – miként az Mvt.-ben¹⁸ – meglehetősen halkán, elhalkítottan van jelen.

Az alábbiakban az említett formai és tartalmi kérdéseket érintem, amelyhez véleményem szerint a szabályozási helyzetet, a kapcsolódó alkotmánybíróvási határozati tartalmakat és azok szabályozási következményeit, valamint az alkotmányozás és alkotmánymódosítás téma szempontjából releváns pontjait is látni kell (figyelemmel az Alaptörvénynek az Alkotmányhoz képest meglévő különbségeire).

2. A MAGYAR ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG HATÁROZATAI ÉS AZOK SZABÁLYOZÁSI KÖVETKEZMÉNYEI

A két abortuszhatározatot, amelyet a BM rendelettel kapcsolatos alkotmányos, alapjogi kérdések megfelelő megválaszolása szempontjából célszerű felidézni – amint a MOK rendezvényén is felmerült –, az Alkotmánybíróság a jogalanyiságnak, az élethez és méltósághoz való alanyi jognak a még meg nem született élő emberi lény részére történő megengedése és a jogalanyiság „előkérdése”, valamint az objektív, intézményes védelem biztosítása körében hozta meg. A jelen tanulmány tárgyára fókuszálva e két AB határozatnak és szabályozási következményeiknek (Mvt., R., az Mvt. módosításáról szóló

¹⁶ Vö. pl. Alaptörvény I. cikk (1)–(3) bekezdés (szükségességi-arányossági teszt). Az alapjogi tesztekhez lásd pl.: BALOGH Zsolt, *Az alapjogok korlátozása*, in *Alkotmányjog – Alapjogok* (szerk. Schanda Balázs – Balogh Zsolt; Budapest, Pázmány Press, 2023) 57–66; POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán, *Alapjogok mérlegen. Az általános alapjogi tesztek dogmatikája* (Budapest, HVG-ORAC, 2016) 211–217; SOMODY Bernadette et al., *Alapjogi tanok I* (Budapest, HVG-ORAC, 2021) 57–72; 3/2015. (II. 2.) AB határozat, Indokolás [21]; 30/2015. (X. 15.) AB határozat, Indokolás [54]; 13/2016. (VII. 18.) AB határozat, Indokolás [26]; 14/2016. (VII. 18.) AB határozat, Indokolás [32].

¹⁷ Lásd pl.: 12. lj.; A férfi-szív-hangja. Dokumentumfilm (2022), https://www.youtube.com/watch?v=_IDA36vGEek (2023.02.25.).

¹⁸ Lásd: Mvt. 9. § (1) bekezdés; vö. HÁMORI Antal, *Érvek a még meg nem született emberi lény védelmére. Észrevételek egy abortusszal kapcsolatos íráshoz*, in *Iustum Aequum Salutare* (2019) 4/75–77, 79; Uő, *Az abortusz és az eutanázia tendenciái* 107–108; Uő, *A család(ok) és a magzati élet védelme, támogatása a mai magyar jogban demográfiai helyzetképpel*, in *Iustum Aequum Salutare* (2016) 4/149–151.

2000. évi LXXXVII. törvény) elemzése az alábbiakban csak a szükséges mértékben – a BM rendeleti többletkezést – jelenik meg, azzal korábbi munkáinkban már bővebben foglalkoztunk.¹⁹ Az említett diskurzusban is elhangzottakra – ezen belül a szóban forgó alapvető értékekre (lásd különösen élet és méltóság) – figyelemmel azonban arra érdemesnek tartom felhívni a figyelmet, hogy jó néhány kérdés tekintetében az Alkotmánybíróság részéről a mai napig sem került sor érdemi döntéshozatalra, a testület nem minden indítványt bírált el (lásd pl. „genetikai, teratológiai indikáció” szabályozása),²⁰ és az Mvt. módosításáról szóló 2000. évi LXXXVII. törvény alkotmánybírói kontrollja sem történt meg meg [vö. pl. Mvt. 9. § (1)–(2) bekezdése, „A magzat megtartására és megszületésére törekvő tanácsadás továbbá nem szorítkozhat egyszeri alkalomra, mert a válsághelyzet feloldásához ez aligha elég.”²¹ – mindennek azon kérdés tekintetében is jelentősége van, hogy mennyiben várható törvényhozói, illetve alkotmánybírói szigorítás].²² Továbbá, az állapotos nő önrendelkezési joga és a még meg nem született emberi lény életének védelme témájának körében is szem előtt tartandónak gondolom azt, amit az Alkotmánybíróság megengedett, az ezen belüli párbeszéd folytatását ugyancsak fontosnak tartom, alapvetően életről-halálról, szabadságról-felelősségről, hogy mindenki számára jobb, emberhez méltóbb világban élhessünk.

2.1. Az első abortuszhatározat: a jogalanyiség megengedése és „előkérdése”

A fentieknek megfelelően – az élet alapvetően fontos értékére is tekintettel, amely nélkül önrendelkezés sincsen (lásd megfelelő értékhierarchia, emberkép), az Alaptörvény II. cikkének említett magzatvédelmi szintje ellenére, életvédő alkotmányozói (alaptörvény-módosítói) lépést serkentve – szükségesnek vélem ma is látni, hogy az Alkotmánybíróság a művi abortusz rendeleti szintű, a testület szerint is „indokolási problémák”-kal²³ terhelt szabályozásának – formai ok, a rendeleti szint miatt – alkotmányellenességét megállapító és a vonatkozó rendelkezéseket 1992. december 31-i hatállyal megsemmisítő 64/1991. (XII. 17.) AB határozatban megfogalmazta: a tör-

¹⁹ Lásd pl.: HÁMORI Antal, *A magzat élethez való joga* (Budapest, Logod Bt., 2000) 25–138; Uő, *Magzatvédelem a magyar jogban*, in *Családi Jog* (2005) 1/7–16.

²⁰ Lásd pl.: 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, Indokolás I. 1.; Alaptörvény és az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény szerinti változások.

²¹ 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, Indokolás III. 5.

²² Vö. pl. az Mvt. 6. § (3) bekezdése vonatkozásában: 3112/2021. (IV. 14.) AB végzés bírói kezdeményezés visszautasításáról (négy alkotmánybírói különvéleményével: lásd pl. „túlságosan tág”, „ellentmondásos” szabályozás).

²³ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, Indokolás D) 2. d).

vényhozó elismerheti a magzat jogalanyiságát, élethez és méltósághoz való anyai jogát, jogilag ember voltát, és ha a törvényhozó elismeri azt, akkor „az élethez való jog relatív [»objektív, intézményes«²⁴] védelme többé nem elégséges”,²⁵ a művi abortusz – „néhány rendkívüli határeset”²⁶ (az anya életveszélyének eseti köre) kivételével, a magzat fejlettségére tekintet nélkül²⁷ – alkotmányellenes.²⁸

Az Alkotmánybíróság ezen, „formai okból alkotmányellenesnek bizonyult jogszabályokat”²⁹ megsemmisítő határozata szerint „[a] magzat jogalanyiságának kérdése az Alkotmány [a hatályos Alkotmány] értelmezésével nem dönthető el”.³⁰ „Ezért az Alkotmánybíróság csak a magzat jogalanyiságáról való törvényhozói döntés után, és attól függően mondhat érdemi véleményt az abortusz adott szabályozásának alkotmányosságáról.”³¹ A testület a magzat jogalanyiságának „előkérdésére”³² – „az emberfogalmat érintő két, ellentétes irányú változás”-ra,³³ „[a] terhességmegszakítás tömeges gyakorlatá”-ra³⁴ és „[a] magzat individualitása felerősödik”³⁵ tényére („[m]indkettő megváltoztatja a magzatról való hagyományos gondolkodást”³⁶) – hivatkozva a törvényhozóhoz irányította a döntés felelősségét, „e határozatában nem foglalt állást a terhességmegszakítás egyes tartalmi kérdéseiről”.³⁷

A 64/1991. (XII. 17.) AB határozat szerint a magyar Alkotmánnyal mindkét „lehetséges értelmezés” „összefér”.³⁸ az is, hogy a magzat jogalany, és az is, hogy a magzat nem jogalany; „az Alkotmányból nem következik, hogy a magzat jogalanyiságát el kellene ismerni, de az sem, hogy ne lehetne a magzatot jogilag embernek tekinteni”.³⁹ A testület szerint „[a] hatályos Alkotmányban rögzített alapjogok értelmezése alapján nem lehet választani a két-

²⁴ Uo. C) 3. c).

²⁵ Uo. a) pont.

²⁶ Uo. b) pont.

²⁷ Uo. D) 2. d); lásd még uo. 3.

²⁸ Lásd pl.: uo. C) 3. c), D) 2. d), 3., F) 1-2.

²⁹ Uo. C) 4.

³⁰ Uo. D) 1., 3.

³¹ Uo. 1.

³² Uo. „A halálbüntetés és az eutanázia esetében nem vitás, hogy az, akinek az élete feletti rendelkezésről szó van, ember. Alkotmányosságuk eldönthető csupán az élethez és méltósághoz való jog értelmezése alapján, anélkül, hogy az ember formális jogi fogalmát szükségszerűen érinteni kellene”: uo. 2. c). Vö. pl. BDT2004. 1025.; EBH2005. 1206.

³³ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, Indokolás D) 2. d).

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo. C) 4.; lásd még uo. D) 3., G).

³⁸ Uo. D) 1.

³⁹ Uo. 3.

féle megoldás között”.⁴⁰ A határozat tartalmazza, hogy „a hatályos jog szerint a magzat nem jogalany”,⁴¹ „[a] magzat jogalanyiságáról való döntés az ember jogi státuszának újbóli meghatározása”,⁴² „[e]z az alapjogok értelmezéséhez képest előkérdés, az Alkotmány belső összefüggéseiből le nem vezethető, külső – tartalmilag alkotmányozói – döntés”,⁴³ „[a] terhességmegszakítás esetében [...] nem az a kérdés, hogy a sajátosan emberi jogállást megalapozó jogok feltétlenek-e vagy korlátozhatók, hanem arról az előkérdésről van szó, hogy a magzat ember-e, azaz alanya lehet-e ezeknek a jogoknak”.⁴⁴

A fentiek szerint az Alkotmánybíróság és a törvényhozó, alkotmányozó, alkotmánymódosító Országgyűlés döntésétől függött, hogy a művi abortusz szabályozása, a még meg nem született emberi lény életének védelme milyen tartalommal jelenik meg. Az 1992. december 23. napján kihirdetett Mvt. és R. – egyebek mellett – az ellenőrizetlen súlyos válsághelyzet esetét is megjelentette.⁴⁵

2.2. A második abortuszhatározat: az objektív, intézményes védelem biztosítása, az arányosság követelménye

Az Alkotmánybíróság – egy konkrét jogeset⁴⁶ kapcsán erőre kapva, amely eset jelentőségét Lábady Tamás a tiszsaeszlári perhez hasonlította⁴⁷ – 48/1998. (XI. 23.) AB határozatában megállapította, hogy noha az Mvt. „nem rendelkezik kifejezetten a magzat jogalanyiságáról”,⁴⁸ a törvényhozó az Mvt.-ben foglalt szabályozással „implicite azt juttatta kifejezésre, hogy szerinte a magzat jogilag nem ember”,⁴⁹ „nem jogalany”.⁵⁰ E határozatban a testület – „te-

⁴⁰ Uo. 1.

⁴¹ Uo. Vö. uo. 2. c).

⁴² Uo. 1.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo. 2. c). Az Alkotmánybíróság ebben a határozatban elvetette az indok nélküli abortuszt: lásd uo. F) 2.

⁴⁵ Mvt. 6. § (1) bekezdés d) pont, 12. § (6) bekezdés, R. 9. § (3) bekezdés. Lásd pl.: Hámori, A magzat élethez való joga 39–45.

⁴⁶ Lásd: Hámori, A magzat élethez való joga 56–101 (vö. uo. 139–151); Uő, A magzatkorú gyermek élethez való joga. „Taigetosztól Dávodig”, in Magyar Bioetikai Szemle (2001) 2–3/37–42; Uő, A magzatkorú gyermek élethez való joga a magyar bírói gyakorlatban, in Magyar Jog (2002) 4/227–231.

⁴⁷ Lásd: Lábady Tamás, Előszó, in Hámori, A magzat élethez való joga 5: „[...] a magyar judikatúrában ez az eset legalább olyan jogtörténeti jelentőségű lesz százhusz év múlva, mint ma a tiszsaeszlári per. Ott faji vérvád volt a per tárgya, itt a bíróság előtt maga az emberi faj, a homo species szerepelt.”

⁴⁸ 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, Indokolás II. 3. b).

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo. és uo. 4. a); „Az Alkotmánybíróság ugyanis az Abh.-ban részletesen kimutatta, hogy a művi terhességmegszakítás bármely szabályozása magában foglalja a magzat jogalanyiságáról,

kintetbe véve az abortusz alkotmányjogi kezelésében azóta más országokban megfigyelhető változásokat is”,⁵¹ megváltoztatva álláspontját – megengedte az indok nélküli abortuszt: „az indikáció vagy indikáció nélküliség helyett az anya alkotmányos jogai és a magzat életének védelmére vonatkozó alkotmányos állami kötelesség kölcsönös korlátozásának arányosságában látja az alkotmányosság elbírálásának ismervét.”⁵² „A súlyos válsághelyzet fennállásának vizsgálatáról a törvényhozó [...] alkotmányosan kizárólag akkor mondhat le, ha egyszermind a magzati élet védelmére irányuló, megfelelő ellensúlyt képező rendelkezéseket is megállapít.”⁵³ A testület megállapította, hogy az Mvt. 12. § (6) bekezdése⁵⁴ és az R. 9. § (3) bekezdése⁵⁵ alkotmányellenes, ezért e rendelkezéseket 2000. június 30. napjával megsemmisítette.⁵⁶

A BM rendelet tartalmi alkotmányossága, az arányosság követelménye, az aránytalan korlátozás tilalma szempontjából – véleményem szerint – az objektív intézményvédelem körében a következő mondatok is relevánsak:

[...] a magyar Alkotmányból az Alkotmánybíróság felfogása szerint – abban az esetben, ha a magzat jogalanyiságát a jog nem ismeri el – eleve az következik, hogy a nő méltóságához és magánélethez való joga a magzati élet védelmére fennálló állami kötelességgel szembesítve kerüljön mérlegelésre. A nő jogaival szemben a mérleg másik serpenyőjében mindig az állam életvédelmi kötelessége van, amelynek ez esetben egyedi magzati élet szándékos megsemmisítése ellen kell védelmet nyújtania. *A kettő konfliktusa során a nő magánszférához és méltóságához való jo-*

és ebből folyóan a magzat élethez való alanyi jogáról való döntést (ABH 1991, 300–305.). Minden olyan szabályozásnak, amely a terhesség megszakítását az olyan eseteken túl is megengedi, amelyekre nézve a jog eltűri az emberi életek közötti választást, szükségképpen azon kell alapulnia, hogy a magzat jogilag nem ember, nem jogalany (ABH 1991, 315, 316.). Nem változtatta meg tehát a Magzatvédelmi törvény a megelőzően hatályban volt jogszabályok által is képviselt állapotot; a magzat továbbra sem jogalany az Alkotmány 56. §-a értelmében. Életét és méltóságát nem illeti meg ezért az az abszolút védelem, ami az Alkotmány 54. § (1) bekezdéséből eredően a már megszületett embert megilleti”: uo. 3. b).

⁵¹ Uo. III. 1. b).

⁵² Uo. Lásd még pl.: uo. 3. d): „a súlyos válsághelyzetnek a Magzatvédelmi törvény szerinti szabályozása az anya önrendelkezési jogával és a magánszférához való jogával éppúgy összeegyeztethető, mint ahogy az ellenőrizhető indikációk sem állnak ezekkel ellentétben.”

⁵³ Uo., rendelkező rész 1.; lásd még uo. 2–3.

⁵⁴ Mvt. 12. § (6) bekezdés: „(6) Súlyos válsághelyzet az, amely testi vagy lelki megrendülést, illetve társadalmi ellehetetlenülést okoz, és ez által veszélyezteti a magzat egészséges fejlődését. A súlyos válsághelyzet fennállását az állapotos nő a kérőlap aláírásával igazolja.”

⁵⁵ R. 9. § (3) bekezdés: „(3) A tv. 12. § (6) bekezdésében foglalt feltétel fennállását a terhessége megszakítását kérő nő nyilatkozatával igazolja, a nyilatkozat tartalmával, illetőleg valódiságával kapcsolatban a munkatársnak mérlegelési joga nincs.”

⁵⁶ 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, rendelkező rész 4.; részletesen – az említett diskurzusban elhangzott megnyilatkozásokra is tekintettel – lásd: uo., Indokolás III. 1–6.

gának nem aránytalan korlátozása, ha a törvény a súlyos válsághelyzet mibenlétének feltárására kötelezi. Ez az indikáció ugyanis nem a kényszer hatása alatt keletkezett terhesség megszakításának engedélyezésére szolgál, ahol a személyiségi jogok sérelmének lehetőségét fokozottan figyelembe kell venni. Ha a jog a magzati élet védelmében a nő súlyos válsághelyzetét értékeli, a nő emberi méltóságához való jogának védelméről, s különösen a potenciális sérelem enyhítéséről számos részletszabállyal gondoskodni lehet az indikációk és a terhességmegszakítás engedélyezésére szolgáló eljárás törvényi kialakításában.⁵⁷

Az Országgyűlés az Mvt. módosításáról szóló 2000. évi LXXXVII. törvény által „[a] magzat megtartására és megszületésére törekvő tanácsadás”⁵⁸ említettek szerinti – az AB határozathoz képest részben⁵⁹ – megjelenítésével megtartotta az ellenőrizetlen „súlyos válsághelyzet” esetét.⁶⁰

Megítélésem szerint a hivatkozott szakirodalom alapján is megállapítható, hogy ha a nő magánszférához és méltóságához való jogának nem aránytalan korlátozása a súlyos válsághelyzet mibenlétének feltárására történő törvényi kötelezés, akkor – logikailag – a szóban forgó BM rendeleti kötelezés sem aránytalan tartalmilag (a BM rendeleti korlátozás – amennyiben egyáltalán korlátozásról van szó – jóval kisebb mértékű).

3. AZ ALKOTMÁNYOZÁS ÉS ALAPTÖRVÉNYMÓDOSÍTÁS KAPCSOLÓDÓ PONTJAI

A még meg nem született, élő emberi lény védelmének hazai szabályozásában a 2010. évben bekövetkezett alkotmányozás hozott, illetve hozhatott volna (alapvető) változást. Az új Alkotmány elfogadásának előkészítéséről szóló 9/2011. (III. 9.) OGY határozat azt tartalmazta, hogy: „Alapvető emberi jogként minden ember életét, fogantatásától kezdve védelem illeti meg. Az emberi élet és méltóság sérthetetlen.” Az Alaptörvény II. cikkében azonban az szerepel, hogy: „Az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzati életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.” Az Alaptörvény általános indokolása szerint „[a] magzati élet védelmét végre méltó módon, kifejezetten rögzíti az Alaptör-

⁵⁷ Uo. 3. b) (kiemelés: H. A.). Az „arányosság” kérdésköréhez lásd pl.: Balogh 60–66.

⁵⁸ 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, Indokolás III. 5. (kiemelés: H. A.).

⁵⁹ Lásd: Mvt. 9. § (1) bekezdés (e § (2) bekezdése már másról szól). Vö. pl. Mvt. módosításáról szóló 2000. évi LXXXVII. törvény 8. §-hoz fűzött indokolás: „A terhességmegszakítás elvégzésére rendelkezésre álló rendkívül szoros törvényi határidőkre tekintettel, arra lehetőség nincs, hogy a törvény az eredeti várakozási időre vonatkozó szabályok érintetlenül hagyásával a várakozás kötelező időtartamát kétszer három napban jelölje meg.”

⁶⁰ Lásd: Mvt. 5. § (1)–(2) bekezdés, 12. § (6) bekezdés; Hámori Antal, Magzatvédelem a magyar jogban I–II, in Magyar Bioetikai Szemle (2004) 3/8–21, (2004) 4/22–34.

vény”. A II. cikk indokolása ugyanakkor azt foglalja magában, hogy „[a]z állam – az objektív intézményvédelmi kötelezettsége keretében – a megfogant, keletkezőben lévő emberi életnek is köteles védelmet nyújtani”, azaz az alkotmányozó a „magzat”-tól megtagadta az alanyi jogi jogvédelmet, szerte a „magzat” nem jogalany, jogilag nem ember, a „magzat”-ot nem illeti meg az élethez és méltósághoz való alanyi jog.⁶¹ Ezzel az alkotmányozó az alkotmánybírószági határozatok szerinti relatív életvédelmi szintet felemelte az Alaptörvény szintjére. Az Alaptörvény R) cikk (3) bekezdése azt is kimondja, hogy az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával összhangban kell értelmezni. Azt, hogy az Alaptörvény II. cikke szóban forgó részének mi a célja, az Alaptörvény II. cikkének indokolása egyértelműen mutatja.⁶²

Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása (2013. március 25.) 19. § (2) bekezdése alapján az Alaptörvény hatálybalépése előtt meghozott alkotmánybírószági határozatok – így a két abortuszhatározat is – hatályukat veszítették (a rendelkezés nem érintette az ezen határozatok által kifejtett joghatásokat). A módosítás 19. cikkéhez fűzött indokolás szerint a rendelkezés célja, hogy az Alaptörvény rendelkezései az Alaptörvény összefüggéseivel együtt, a korábbi Alkotmány rendszerétől függetlenül kerüljenek értelmezésre:

[...] az Alkotmánybíróság nincs kötve a korábbi Alkotmány alapján meghozott határozataihoz. Ez természetesen nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a testület az Alaptörvény egyes rendelkezéseinek értelmezésekor a korábbival megegyező következtetésre jusson, ahogyan azt a lehetőséget is biztosítja, hogy az Alaptörvény egészének kontextusában a korábbi döntésekkel ellentétes megállapításokat tegyen. E rendelkezés tehát nem korlátozza, hanem éppen ellenkezőleg, kiszélesíti az Alkotmánybíróság szabadságát az Alaptörvény értelmezése tekintetében.

⁶¹ Erről például Zakariás Kinga is ír – pozitivista módon: „[...] az Alaptörvény nem terjesztette ki az ember jogalanyiságát a megszületés előtti időre. Az Alaptörvény II. cikke második mondatának szövegébe az Alkotmánybíróság magzati élet intézményes védelmére vonatkozó gyakorlata épült be: a magzat életét védelem illeti meg”: Zakariás Kinga, Az élethez és az emberi méltósághoz való jog, in Alkotmányjog – Alapjogok 102; vö. uo. 101: „A mai jog ember fogalmának egyik elemét azonban az képezi, hogy jogalanyisága a születéssel kezdődik” (a 108. oldalon az élethez való jog tárgyi oldaláról is ír). Az Alaptörvény II. cikkének magzatvédelemmel kapcsolatos részéhez lásd még pl.: Jakab András, Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei (Budapest, HVG-ORAC, 2011) 203–204; Somody et al. 39, 110, 115–117.

⁶² Részletesen lásd pl.: Hámori Antal, Mikortól ember az ember a 21. századi Magyarország jövőképében – a jog tükrében?, in A huszonegyedik század kihívásai és Magyarország jövőképe (szerk. Beszteri Béla – Majoros Pál; Veszprém, MTA VEAB, 2011) 411–425; Uő, A még meg nem született ember életének védelme Magyarország új alkotmányában, in Magyar Sion (2012) 163–173.

Az Alaptörvény negyedik módosítása alapján azt lehet mondani, hogy az alkotmányozó (alaptörvény-módosító) az Alaptörvény II. cikke vonatkozásában (is) némileg korrigálta alkotmányozói aktusát (döntését, szándékát), vagyis nem ragaszkodik ahhoz, hogy az Alkotmánybíróság az objektív, intézményes védelmi kötelezettség keretében ne állapíthassa meg a művi abortusz alaptörvény-ellenességét, ami növeli a szigorítás valószínűségét.

A 64/1991. (XII. 17.) AB határozat és a 48/1998. (XI. 23.) AB határozat szerint, ha a törvényhozó nem ismeri el a magzat jogalanyiságát, élethez és emberi méltósághoz való alanyi jogát, akkor az abortusz az ezen AB határozatok által meghatározott kereteken belül szabad, vagyis így az objektív, intézményes védelmi kötelezettség keretében az Alkotmánybíróság szerint, ha a törvényhozó e két AB határozat keretein belül marad, nem állapítható meg a művi abortusz alkotmány-, illetve alaptörvény-ellenessége. Az Országgyűlés az Alaptörvény elfogadásával erre az álláspontra mondott „igen”-t (lásd Alaptörvény II. cikk és indokolása); az Alaptörvény említett módosításával (az AB határozatok hatályvesztésével) viszont az Országgyűlés kifejezte, hogy az, amire az Alaptörvény elfogadásával „igen”-t mondott, vagyis a két AB határozat szerinti említett álláspont, az Alkotmánybíróság által – az alkotmányozó (alaptörvény-módosító) szerint is – felülvizsgálható: a taláros testület eltérhet ettől a korábbi álláspontjától, vagyis így az Országgyűlés szerint is kimondhatja, hogy a művi abortusz az objektív, intézményes védelem alapján is alaptörvény-ellenes⁶³ (ez nem érinti azt a kérdést, hogy az Alkotmánybíróság hivatkozhat-e a 2012. január 1. előtt meghozott alkotmánybíróági határozatokra, a 13/2013. (VI. 17.) AB határozat szerint a válasz igenlő). Az más, értékválasztástól, ember-, jog-, alkotmányosság-felfogástól is függő kérdés, hogy ehhez ki mennyiben keres, lát érvelést.

4. A FORMAI ALAPTÖRVÉNY-ELLENESÉG KÉRDÉSÉVEL KAPCSOLATOS AB HATÁROZATI RÉSZEK

A 64/1991. (XII. 17.) AB határozat is tartalmazza, hogy

nem mindenfajta összefüggés az alapjogokkal követeli meg a törvényi szintű szabályozást. Valamely alapjog tartalmának meghatározása és lényeges garanciáinak megállapítása csakis törvényben történhet, törvény kell továbbá az alapjog közvetlen és jelentős korlátozásához is. Közvetett és távoli összefüggés esetében azonban elegendő a rendeleti szint is. Ha

⁶³ A művi abortusz alaptörvény-ellenességének az objektív, intézményes védelmi kötelezettség keretében történő megállapításához az érveket lásd pl.: Hámori, A magzat élethez való joga 25–37, 103–138.

nem így lenne, mindent törvényben kellene szabályozni. Ebből az következik, hogy mindig csak a konkrét szabályozásról állapítható meg, hogy – az alapjoggal való kapcsolata *intenzitásától* függően – törvénybe kell-e foglalni vagy sem.⁶⁴

A 64/1991. (XII. 17.) AB határozatban az is szerepel, hogy „[t]örvényi szint olyan rendelkezéshez kellene, amely életveszély, vagy az anya egészségének veszélyben forgása esetén is tiltja ezt a műtétet, [...]”⁶⁵

A 48/1998. (XI. 23.) AB határozat szerint:

Az Alkotmánybíróság az Abh.-ban megállapította, hogy az Alkotmány 8. § (2) bekezdése helyes értelmezése szerint nem minden, az alapjogokkal való összefüggés követeli meg a törvényi szintű szabályozást. Valamely alapjog tartalmának meghatározása és lényeges garanciáinak megállapítása csakis törvényben történhet, törvény kell továbbá az alapjog *közvetlen* és *jelentős* korlátozásához is. Az alapjogokkal való *közvetett* és *távoli* összefüggések esetén azonban elegendő a *rendeleti* szintű szabályozás is. Természetesen igen közélről érinti az abortusz szabályozása az anya önrendelkezési jogát, és érintheti más jogait is, például az élethez és egészséghez való jogát. *Az abortusszal kapcsolatban azonban alapvetően az követeli meg a törvényi szintű szabályozást, hogy ezzel minden esetben a magzat alapjogi státuszáról is állást kell foglalni. Az anya önrendelkezéshez és egészséghez való jogáról való rendelkezés is emiatt igényel minden esetben törvényi formát (ABH 1991, 300, 302).*⁶⁶

⁶⁴ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, Indokolás C) 2. (kiemelések: H. A.).

⁶⁵ Uo. 3. d). Lásd még pl.: uo. 4.

⁶⁶ 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, Indokolás II. 2. „Az Alkotmánybíróság megállapítja, hogy a Magzatvédelmi törvény magában foglalja mindazon kérdések szabályozását, amelyek a fentiek szerint törvényi szintet követelnek. Bár a terhességmegszakítás feltételei vonatkozásában a Vhr. lényeges részletekről rendelkezik, az Alkotmánybíróság megállapítja, hogy az alapjogokkal való összefüggés szempontjából a Magzatvédelmi törvényben foglalt szabályok elegendők. Így van ez a súlyos válsághelyzet indikációja esetében is. Noha a Vhr. mondja ki kifejezetten, hogy az állapotos nő erről szóló nyilatkozata tartalmával, illetőleg valódiságával kapcsolatban a Családvédelmi Szolgálat munkatársának mérlegelési joga nincs, a Magzatvédelmi törvény ama rendelkezése, hogy a súlyos válsághelyzet fennállását a nő a kérőlap aláírásával igazolja, már önmagában egyértelművé teszi ennek az indikációnak a jellegét, azt, hogy a válsághelyzet vizsgálatairól az állam lemond, és az abortuszt egyedül a nő kívánságától függően lehetővé teszi. Az Alkotmánybíróság megállapítja, hogy az Országgyűlés a Magzatvédelmi törvény megalkotásával formailag eleget tett az Abh.-ban meghatározott követelményeknek, ezért e tekintetben megszűnt az alkotmányellenes helyzet”: uo. Az Alkotmánybíróság a 48/1998. (XI. 23.) AB határozatban a következőket is kimondta: „A nő jogaival szemben a mérleg másik serpenyőjében mindig az állam életvédelmi kötelessége van, amelynek ez esetben egyedi magzati élet szándékos megsemmisítése ellen kell védelmet nyújtania. A kettő konfliktusa során a nő magánszférához és méltóságához való jogának nem aránytalan korlátozása, ha a törvény a súlyos válsághelyzet mibenlétének feltárására kötelezi.” „Azt az Alkotmánybíróság már az Abh.-ban levezette az Alkotmányból, hogy a terhesség megszakítására nincs és nem lehet az anyának alkotmányos joga abban az értelemben, hogy a terhesség akár korai szakában is feltétel nélkül rendelkezne a magzat élete felett”: uo. III. 3. b), c) (kiemelések: H. A.).

Az Alaptörvény negyedik módosításának hatálya alatt – teljesen más tárgyú, (szóban forgó) kollízióval, kölcsönös korlátozási, arányossági követelménnyel nem bíró, egyensúlyozást nem kívánó ügyben, véleményem szerint az „alapjogkorlátozás” vonatkozásában (önmagában nézve) némi (megfogalmazásbeli) különbséggel – meghozatalra került AB határozatból is idézve:

A szabályozási szint kérdése tekintetében az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdésének első mondata az irányadó, amely szerint „[a]z alapvető jogokra és kötelességekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg”. *Az alkotmánybírósgyi gyakorlat értelmében az alapjogokkal való nem mindenfajta összefüggés követeli meg a törvényi szintű szabályozást.* Valamely alapjog tartalmának meghatározása és lényeges garanciáinak megállapítása csakis törvényben történhet, törvény kell továbbá az alapjog *közvetlen és jelentős* korlátozásához is. Az alkotmányos jogokkal ugyancsak kapcsolatban álló, de azokat csupán *távolról, közvetetten* érintő, *technikai és nem korlátozó jellegű* szabályok *rendeleti* formában történő kiadása önmagában nem minősül alaptörvény-ellenesnek. Ebből az is következik, hogy *mindig csak a konkrét szabályozásról állapítható meg, hogy – az alapjoggal való kapcsolata intenzitásától függően – törvénybe kell-e foglalni vagy sem* (Abh2., Indokolás [29]) {vesd össze még: 33/2017. (XII. 6.) AB határozat, Indokolás [118]–[133]}.⁶⁷

A kapcsolattartáshoz való jog pótlásának a Gyer. 30. § (5) bekezdés második mondata általi kizárása esetében az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdése és a XVI. cikk (1)–(2) bekezdése érintettsége kétségtelen. További vizsgálatra szorul ugyanakkor az a kérdés, hogy a *rendeleti szintű szabályozás kapcsolata az alkotmányos alapjoggal mennyire intenzív, mennyire közvetlen.* Következésképpen *alapjog-korlátozásról van-e szó,* alapjog korlátozására ugyanis csak törvényben van lehetőség. Az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdését és XVI. cikk (1)–(2) bekezdését csupán *távolról, közvetetten* érintő, *technikai és nem korlátozó jellegű* szabályok *rendeleti* formában történő kiadása azonban alkotmányosan lehetséges. Másképpen megfogalmazva: az Alkotmánybírósnak határozatában azt a kérdést kell megválaszolnia, hogy *alapjog-korlátozásról van-e szó,* avagy a szabály az alapjogot csupán *távolról, közvetetten* érinti, *technikai és nem korlátozó jellegű.*⁶⁸

A 64/1991. (XII. 17.) AB határozat szerint az alapjog *közvetlen és jelentős* korlátozásához törvény kell, azaz az alapjog nem *közvetlen és nem jelentős* korlátozásához nem szükséges törvény, tehát az alapjog korlátozása – ha az nem *közvetlen és nem jelentős* – *rendeletben* is lehetséges, eszerint ilyen „alapjog-korlátozás” *rendeletben* is előfordulhat; a 30/2021. (XII. 1.) AB ha-

⁶⁷ 30/2021. (XII. 1.) AB határozat, Indokolás IV. [21]. (kiemelések: H. A.).

⁶⁸ Uo. [23]; vö. különösen uo. [32]–[33]. (kiemelések: H. A.).

tározat idézett megfogalmazása szerint viszont „alapjog korlátozására” „csak törvényben van lehetőség”, illetve, ha a „kapcsolat” nem „intenzív”, nem „közvetlen”, akkor nincsen szó alapjog-korlátozásról.⁶⁹

Úgy tűnik, az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdés második mondatában tükröződő, a két abortuszhatározat által is megjelenített „alkotmánybíróági gyakorlat” az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdésének indokolásában⁷⁰ és például a 30/2021. (XII. 1.) AB határozat indokolásának citált részében – az említettek szerint – némileg (lásd „csak törvény” szövegrész, kérdés, mennyiben „látszólagosan”) módosul.⁷¹

5. KÖVETKEZTETÉSEK

Véleményem szerint – a hivatkozott szakirodalom szerint is fennálló ellentmondásmentesség-hiánya is figyelemmel – a fentiek alapján megállapítható, hogy a BM rendelet nem alaptörvény-ellenes (e rendeleti szintű szabályozás miatt sincsen szó aránytalanságról). A 64/1991. (XII. 17.) AB határozatban, a 48/1998. (XI. 23.) AB határozatban és az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdésében foglaltak szempontjából is megfelelő: a tárgyban „összefüggés” – a „tájékoztatás” helyett a „tényező”-bemutatás – nem követel meg törvényi szintű szabályozást, arra az Mvt. szerinti „szülész-nőgyógyász szakorvos által kiállított igazolás” is kiterjed, nincsen szó alapjog („közvetlen” és „jelentős”) korlátozásáról. A szabályozást az alapjogokkal való kapcsolatának („intenzitási”, „közvetlenségi”) szintje miatt nem kell törvénybe foglalni, nem sérül a kölcsönös korlátozás arányosságának követelménye, a „megfelelő ellensúly” részéről van szó.

A BM rendelet beleilleszkedik a magzat megtartására irányuló irányvonalba, az Mvt. 9. § (2) bekezdése elmarad a 48/1998. (XI. 23.) AB határozat –

⁶⁹ Vö. Alaptörvény I. cikk (3) bekezdés: „Az alapvető jogokra és kötelezettségekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg. Alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható”; lásd pl.: Balogh 45–46, 49, 58–66.

⁷⁰ „Garanciális szabályként rögzíti az alapvető jogok korlátozhatóságának általános kereteit. E keretek az alapvető jogok korlátozását csak törvény által, más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, az ahhoz feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan és az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával teszik lehetővé. Az alapvető jogok mellett az alapvető kötelezettségekre vonatkozó szabályokat is törvény állapítja meg.” (kiemelés: H. A.).

⁷¹ Vö. pl. Somody et al. 62, 64–65. „A magyar alkotmánybíróági gyakorlatban, amely e tekintetben nem tekinthető ellentmondásmentesnek, mások jogainak védelmén túl ez idáig legitím jogkorlátozási célnak minősült már például a magzati élet mint érték, [...]”: uo. 67–68.

a „magzat” megtartására és megszülésére törekvő tanácsadás nem egyszeri, hanem többszöri alkalomra kiterjedő – követelményétől:

a tanácsadásnak nem a pusztta tájékoztatás a feladata, hanem az anya olyan megsegítése válsághelyzetében, amely célját tekintve a magzat megtartására irányul. Csakis ez a törvényi célzat és megvalósításának részletes szabályozása képezhet kellő ellensúlyt az anya önrendelkezési jogának a súlyos válsághelyzet szimbolikus indikációjával lehetővé tett érvényesülésével szemben. A magzat megtartására és megszülésére törekvő tanácsadás továbbá nem szorítkozhat egyszeri alkalomra, mert a válsághelyzet feloldásához ez aligha elég.⁷²

Mindez az Alaptörvény hivatkozott értéktartalmával is megtámogatott.

A szülész-nőgyógyász szakorvosnak 2022. szeptember 15. napja előtt – törvényi szabály alapján – is tájékoztatnia kellett az állapotos nőt a „magzat” létéről, életéről, életjeleiről, életfunkcióiról, a magzati életfunkciók működéséről;⁷³ az R. 3. számú melléklete az ultrahangvizsgálatra is utal.⁷⁴ A magzati életfunkciók működésére utaló tényező egyértelműen azonosítható módon, „kérőlap” kiállítás, „kérelem” előterjesztése előtt⁷⁵ történő bemutatásának előírásával a BM rendelet is objektív, alkotmányos követelményként az állapotos nő megfelelő tájékoztatását hivatott szolgálni – mind a „magzat”, mind az állapotos nő érdekében.⁷⁶ Ez – az említettek szerint – nem aránytalan, a szabályozás még így sem éri el a második abortuszhatározat által megkövetelt – említett – magzatvédelmi szintet. Véleményem szerint az Alkotmánybíróság a BM rendeletet – ha elé kerülne, az Alaptörvény hivatkozott

⁷² 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, Indokolás III. 5. (kiemelések: H. A.).

⁷³ Lásd pl.: Mvt. 8. § (1) bekezdés: „Az állapotos nő terhességmegszakítás iránti kérelmét a családvédelmi szolgálat munkatársa (a továbbiakban: munkatárs) előtt személyesen terjeszti elő, a terhességet megállapító szülész-nőgyógyász szakorvos által kiállított igazolás benyújtása mellett” – törvényi szabály; <https://mok.hu/hirek/mokhirek/a-mok-elnoksegenek-kozlemeny> (2023.02.25.): „A Magyar Orvosi Kamara elnökségének véleménye: [...] Az új szabály a meglévő protokollt érdemben csak adminisztratív módon módosítja: eddig is szükséges volt a magzat életjeleiről meggyőződni, arról a terhes anyát tájékoztatni. [...]”.

⁷⁴ Lásd: R. 3. számú melléklete: „A terhességmegszakítás végzésének szakmai feltételrendszere I. Terhességmegszakítás olyan egészségügyi intézményben végezhető, ahol - a méhen belüli terhesség ultrahang vizsgálattal igazolható”.

⁷⁵ Vö. említett két országgyűlési határozati javaslat. A BM rendelet szerint a művi abortusz elvégzése előtt, a „kérőlap” kiállítását követően nincsen szó újabb tényezőt bemutatásról (arra a „kérőlap” kiállítás, a „kérelem” előterjesztése előtt kerül sor).

⁷⁶ Vö. pl. a 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, Indokolás III. 3. c), 4., IV. 2. szerint is az abortusz társadalomra veszélyes, káros cselekmény: „[...] a magyar jog (is) alapvetően társadalomra veszélyesnek tartja az abortuszt [...]” „[...] a Büntető Törvénykönyv a jogellenes terhességmegszakítást mint magzatelhajtást bűncselekményként büntetni rendeli [...]” „[...] a magzatelhajtás esetében [...] a jogrend meghatározott, a büntetőjogon kívüli megfontolások alapján csupán megtűri a társadalomra veszélyes, káros cselekményt.” „Az állam nem mondhat le arról, hogy az abortusz társadalomra veszélyességét fenntartsa.”

rendelkezéseire (pl. a szükségességi-arányossági tesztre) és a 13/2013. (VI. 17.) AB határozatban foglaltakra is figyelemmel – nem minősítené alaptörvény-ellenesnek.

Az egészségügyi szakmai irányelv a BM rendelet szerinti „magzati életfunkciók” körében a magzat szív működését, a „tényező” tekintetében – példálózó felsorolásban – a magzat ultrahangképét, „ha technikailag lehetséges, egyértelműen azonosítva” a szív pulzációját mutató tényező bemutatását, illetve a szívhang-meghallgattatást (amennyiben annak orvosi ellenjavallata nem áll fenn) nevesíti. Ez alapján mondható, hogy a BM rendeletet, a BM rendelet szerinti „magzati életfunkciókat” az egészségügyi szakmai irányelv tölti meg „szív működéssel” (vagyilag „illetvével” pl. „szívhanggal”), ami véleményem szerint – a hivatkozott jogszabályi rendelkezésekre és alkotmánybírói határozatokra is tekintettel, a szabályozás speciális természetéből adódóan – nem jogellenes. Azt, hogy a magzat él, a szív működés vizsgálatával lehet megállapítani, a szív működés észlelése pedig az egészségügyi szakmai irányelvben foglaltak szerint lehetséges. Az irányelv a BM rendelet szerinti szabályozáson belül – és figyelemmel az egyéb, hivatkozott jogszabályokra is – kellően differenciált és rugalmas.

A felmerült egyéb kérdésekre – prognózissal – is válaszolva: az Alkotmánybíróság a saját gyakorlata szerint is megváltoztathatja álláspontját, gyakorlatát, az említettek szerint ez történt például a második abortuszhatározat által,⁷⁷ az Alaptörvény és annak negyedik módosítása révén pedig kifejezetten is megteheti azt; ehhez az Alaptörvény Nemzeti hitvallása, L) cikk (1)–(3) bekezdése, O) cikke, R) cikk (3)–(4) bekezdése, I-II. cikke, XV. cikk (5) bekezdése, 28. cikk harmadik mondata is szolgál munícióval.⁷⁸ Arról, hogy az Alkotmánybíróság gyakorlatát a taláros testület későbbi ítélezése korrigálhatja, Sólyom László alkotmánybíró is ír a halálbüntetés alkotmányellenességéről szóló 23/1990. (X. 23.) AB határozathoz fűzött párhuzamos véleményének 1. pontjában. A még meg nem született emberi lény életének relatív védelmét véleményem szerint a „kortársi nemzetközi megítélés” és a „közvélemény nyomása” sem teszi elfogadhatóvá.⁷⁹ A vonatkozó, legújabb

⁷⁷ Lásd: 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, Indokolás, III. 1. b): az Alkotmánybíróság „az indikáció vagy indikáció nélkülség helyett az anya alkotmányos jogai és a magzat életének védelmére vonatkozó alkotmányos állami köteletség kölcsönös korlátozásának arányosságában látja az alkotmányosság elbírálásának ismervét.”

⁷⁸ Részletesen lásd pl.: Hámori Antal, Természetjog és (alkotmány)bíráskodás a még meg nem született emberi lény védelmében, in A Természetjog Napja... 37–42. Az Alkotmány és az Alaptörvény – emberképpel kapcsolatos – különbségeihez lásd pl.: Zakariás 74, hivatkozva 3132/2013. (VII. 2.) AB határozat, Indokolás [95], 32/2013. (XI. 22.) AB határozat, Indokolás [88].

⁷⁹ Vö. 23/1990. (X. 31.) AB határozat, Dr. Sólyom László alkotmánybíró párhuzamos véleménye 1.

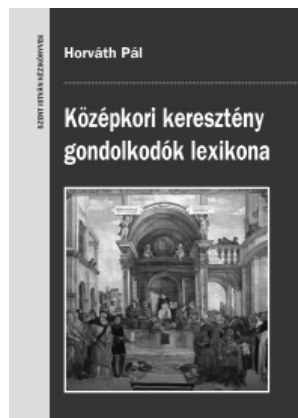
alkotmánybírósági határozatok és szakirodalom alapján sem tartom kizártnak, hogy további magzatvédelmi jogalkotói lépések megtételére is sor fog kerülni. Valószínűnek tartom, hogy megfelelő kezdeményezés esetén az Alkotmánybíróság is érdemben – a még meg nem született emberi lény életét jobban, nagyobb mértékben védő eredménnyel járva – foglalkozna a művi abortusz szabályozásával.⁸⁰

⁸⁰ Vö. pl. Hámori Antal, A még meg nem született emberi lény élete és a vele keletkezetten fogyatékos gyermek emberi méltósága védelmének összefüggése – válasz az EBH 2015.P.11.-re, in *Jogtudományi Közlöny* (2018) 1/46–52; Herpai Annamária, Újabb jelenségek a születéssel kapcsolatos kártérítési igények körében, in *Magyar Jog* (2005) 691–701; Köles Tibor, Orvosi műhiba perek (Budapest, HVG-ORAC, 1999) 242; Lábady Tamás, A fogyatékossgal született gyermek saját jogú kártérítési igényéről, in *Családi Jog* (2006) 3/15–25; Navratyil Zoltán, Keresztülhúzott családtervezés: a gyermek, mint kár, in *Jogtudományi Közlöny* (2009) 7–8/321–333; Zakariás Kinga, Az emberi élet, mint kár? (A Legfelsőbb Bíróság 1/2008. PJE számú jogegységi határozatának vizsgálata az Alkotmány 54. § (1) szempontjából), in *Magyar Jog* (2010) 655–668; legutóbb pedig, több írását követően, összefoglalóan: Benke József, A természetűtől adott károsodással születés és a szülők vagyoni kompenzációja a formálódó hazai felsőbbbírósi gyakorlatban, in *Magyar Jog* (2022) 1–15.

Horváth Pál

KÖZÉPKORI KERESZTÉNY GONDOLKODÓK LEXIKONA

A 7. század végétől, Beda Venerabilis korától, majd a kibontakozó Karoling reneszánsztól a reformáció születéséig terjedő időszak jelentős íróit, gondolkodóit, teológusokat, bölcseleket, misztikusokat, alkalmanként a természettudományok és a kánonjog jeles művelőit mutatja be a középkor szellemi életében tájékozódni kívánó olvasóknak.

Bár a középkor időhatárainak kijelölése mindig vitatott, a szerző az ókeresztény idők és a középkor közötti határvonalat az egyik oldalon Sevillai Szent Isidorus és Nagy Szent Gergely, a másikon a nagy koraközépkori enciklopédista Beda életművéénél húzta meg. Az anyag a nyugati, a latin egyházban élt szerzőkre koncentrál, de tartalmazza a velük kortárs, kevésbé ismert fontosabb görög teológusok bemutatását is. A keresztény gondolkodók mellett mintegy tíz olyan arab és zsidó tudós nevét is tartalmazza, akiknek a hatása különösen fontos volt a keresztény középkor szellemi életében.

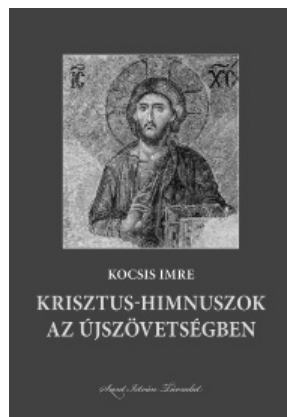
416 oldal, keménytéblás. Ára: 4800 Ft

Kocsis Imre

KRISZTUS-HIMNUSZOK AZ ÚJSZÖVETSÉGBEN

Az Újszövetség irataiban Jézus személyét illetően ugyanaz az alapvető meggyőződés tükröződik bennük: Jézus egyedülálló fiúfi kapcsolatban áll Istennel, az Atyával, s ez a kapcsolat már a földi lét előtt is fennállt. Jézus a Messiás, ő a Megváltó, aki megszabadította az emberiséget a bűn hatalmától, és üdvösségre vezet a benne hívőket. Az újszövetségi könyvekben olyan szövegek is találhatóak, amelyek igen ünnepélyes és magasztos formában tárják eléink Krisztus titkát. Ezeket a szövegeket a biblikus szakemberek gyakran a „himnusz” műfaji megnevezéssel illetik. A szerző ezek közül hetet elemez az exegézis szempontjai szerint. A szövegek kiválasztásánál fontos szempont volt az a tény, hogy ezek a mai liturgikus gyakorlatban is kiemelt szerepet kapnak. A könyv amellett, hogy betekintést nyújt az exegézis módszertanába – a Krisztusba vetett hit elmélyülését és az imaélet gazdagodását is elősegíti.

176 oldal, puhafedeles. Ára: 2900 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277. • TELEFON: 318–6957
szitkonyvek.hu

◆◆◆ JUHÁSZ PÁL BALÁZS

Az Újszövetség és Tóbiás könyvének kapcsolata: alapadatok és egy mátéi példa

1. BEVEZETÉS

Ebben a tanulmányban a következő kérdésekre keresem a választ. Létezik-e kapcsolati rendszer az Újszövetség és Tóbiás könyve között? Ha igen, akkor ennek pontosan mik a koordinátái? Milyen következtetéseket lehet levonni a kapott adatokból? Mit látunk egy konkrét példán keresztül az Újszövetség és Tóbiás könyvének kapcsolatát illetően? Dolgozatomban tehát – mely egy nagyobb lélegzetvételi elemzés bevezető darabja kíván lenni – célom, hogy az újszövetségi korpusz és Tobit családtörténete között az alapadatokat bemutassam, az azokból levonható, a kapcsolódásra vonatkozó alapvető következtetéseket megállapítsam, valamint egy Máté evangéliumából (11,25) vett példával egyúttal kézzelfoghatóvá is tegyem az összefüggések vizsgálatát. Ennek a célnak elérése érdekében a hagyományosan csak Nestle-Aland elnevezéssel illetett, nagy tekintélyű görög–latin kritikai szöveg utolsó két kiadásának kutatási eredményeiből indulok ki, illetve azokat dolgozom fel. Először a Nestle-Aland 27. (a továbbiakban: NA27), valamint 28. (a továbbiakban: NA28) kiadás eredményeit rendszerezem és vetem össze, ezt követi a választott példa elemzése, végül a következtetések levonása. Munkám során a kétnyelvű kritikai kiadásnak a görög nyelvű szövegét tartom szem előtt.¹

Mivel Tóbiás könyve nem tartozik a legismertebb ószövetségi művek közé, munkám elején hasznosnak tűnik tartalmának ismertetése, valamint a kutatástörténet alapvető eredményeinek rövid bemutatása. Tobit egy istenfélő, igaz és jámbor izraelita ember Naftali törzséből, aki az ország kettészakadását követően az északi országrészből is hűségesen feljárt a jeruzsálemi Templomba. Saját törzséből nősült, felesége Anna, házasságukat Isten egy fiúgyermekkel áldotta meg, akinek neve Tóbiás. Asszíriába,

¹ Dolgozatomhoz kiindulópontul használtam, javítottam és kiegészítettem doktori disszertációm, különösen is annak a témával kapcsolatos részét. Lásd: JUHÁSZ Pál Balázs, Tóbiás könyvének vizsgálata Brevard S. Childs kánoni megközelítésének fényében (Ph.D. disszertáció), http://htk.ppke.hu/uploads/File/disszertaciok/DOI_Juhasz_Pal_Balazs_doktori__1_.pdf (2023.01.29.) 14–16, 185–191, 226–227.

azon belül is Ninivébe deportálták, ahol megőrizte a pogány környezetben is zsidó vallását. Elsősorban az irgalmasság cselekedeteit gyakorolta népe körében. Magas udvari tisztségbe jutott, az asszír uralkodók bevásárlója lett, de ezt a hivatalt elveszítette, amikor kiderült, hogy eltemette a király által kivégeztetett zsidó halottakat. Menekülnie kellett, és családján kívül mindenét elveszítette. Az új király udvarában volt egy rokona, Achikár, aki kijárta Tobit számára, hogy visszaköltözhessen a fővárosba. Pünkösdkor, miután eltemette egy izraelita testvérét, az udvaron feküdt le, és miközben aludt, madárpiszok hullott a szemére, amitől fokozatosan megvakult. Tobit végül elkeseredésében Istenhez fordult, és a halálát kívánta. Eközben Ekbatanában, Ráguel leányát, Sárát cselédje sértegette. Sárának ugyanis már hét férjét ölte meg a nászéjszakán Azmodeus démon, és a cseléd kemény szavakat mondott neki ezzel kapcsolatban. Sára annyira elkeseredett, hogy öngyilkosságot tervezett, végül imádságban fordult Istenhez, és élete végéért fohászkodott. Ekkor tudjuk meg, hogy Isten meghallgatta mindkettőjük imáját, és elküldte Ráfael angyalt, hogy gyógyulást vigyen Tobitnak és Sárának. Tobitnak eszébe jutott, hogy tíz talentum ezüstöt hagyott a médiái Rágesban Gábaelnél, és elküldte ezért a pénzért fiát, akit felszólított, hogy keressen maga mellé megbízható útítársat. Kint a fiú összetalálkozott Ráfael angyallal, aki inkognitóban jelent meg, Azarja álnéven, munkanélküliként. Kiderült, hogy jól ismeri az utat Médiába, ezért Tóbiás elvitte apjához, aki felfogadta fia mellé úti kísérőnek. Tóbiás és Azarja elindultak, majd a Tigris folyó mellett töltötték az első éjszakát. Itt Tóbiást lábmosás közben megtámadta egy nagy hal, de Azarja biztatására elkapta, kihúzta a partra és felvágta: kivette a szívét, a máját és az epéjét. Azarja útközben felvilágosította Tóbiást, hogy a hal szíve és mája démonűző, míg az epéje szemgyógyító hatással bír. Ekbatanához közeledve Azarja felhívta Tóbiás figyelmét rokonára, Sárára, és házasságkötésre buzdította őt. Tóbiás félelmét fejezte ki Sára korábbi völegényeinek sorsa miatt, de Azarja bátorította őt, és figyelmébe ajánlotta a nászéjszakán a hal májának és szívének az elégetését, valamint a közös imádságot. Amikor megérkeztek Ráguel és Edna, Sára apja és anyja házához, hamar kiderült, hogy rég látott rokon érkezett. Étkezés közben kitudódott Tóbiás leánykérési szándéka, és egyből össze is házasodtak Sárával. A nászéjszakán a füstölőben lévő parázsra tették a hal szívét és máját, mire Azmodeus elmenekült Egyiptomba, ahol Ráfael megkötözte. Tóbiás elküldte Azarját Gábaelhez a pénzért. Tobit és – különösen – Anna nagyon aggódtak fiuk hazatérésének késlekedése miatt. A lakodalmom után Tóbiás hazatérési engedélyt kért, mivel tudta, hogy szülei aggódva számolják távollétének napjait. Mielőtt Ninivébe visszaértek volna, Tóbiás és Azarja előrementek előkészülni. Anna nagyon megörült fiának, aki a hal

epéjével meggyógyította atyja vakságát. Ezt követően Tobit és Tóbiás rendezni kívánta Azarja bérét, aki ekkor felfedte előttük valódi kilétét. Apa és fia nagyon megijedtek, de végül dicsőítették Istent, Tobit hosszú hálaéneket mondott. Miután Tobit és felesége is meghaltak, Tóbiás Médiába költözött az apósához. Halála előtt látta Ninive pusztulását.

Tóbiás könyve – mely a kutatásban inkább Tobit/Tóbit könyve néven szerepel – szemita nyelven (héber vagy arám) keletkezett mű, melynek sokáig csak a görög szövege volt ismert, eredeti nyelvű teljes szöveg jelenleg sem áll rendelkezésünkre. A három nagy, görög nyelvű kódex (*Codex Alexandrinus* [A], *Codex Vaticanus* [B], *Codex Sinaiticus* [S]) tartalmazza Tóbiás könyvét, és (eddig) hat fragmentumot találtak belőle a qumráni anyagban (4Q196-200; MS. 5234). Keletkezési helyével ellentétben – mely a kutatás jelenlegi állása szerint nem állapítható meg – kialakulásának ideje elég nagy pontossággal datálható: a könyv Kr. e. 200 körül jött létre. A művet a palesztinai kánont követő közösségek (zsidóság, protestánsok) nem ismerik el sugalmazottnak, míg az alexandriai kánon alapján álló katolikus és ortodox felekezetek igen.²

A cél és a módszer, valamint Tóbiás könyvének általános ismertetését követően térjünk át a kritikai kiadások anyagának feldolgozására, majd választott példánk (Mt 11,25) bemutatására.

2. TÓBIÁS KÖNYVE AZ ÚJSZÖVETSÉGBEN: NA27

A Szentírás második – csak a keresztények által szentnek és kánoninak elfogadott, a liturgia során felolvasott és magyarázott – részét, az Újszövetséget (vagy Újtestamentumot) három fő részre osztja a bibliatudomány. Ezek a következők: 1. történeti könyvek (Mt, Mk, Lk, Jn, ApCsel), 2. tanító könyvek (levelek, ezen belül: a) páli levelek b) Zsid c) katolikus levelek), 3. prófétai könyv (Jel). Ez a korpusz összesen 27 elemet tartalmaz, melyeket formától függetlenül általánosságban könyveknek szoktunk nevezni.³ Ez a klasszifikáció összhangban van a Biblia első részét alkotó Ószövetség keresztény szempontból való tagolásával.⁴ Az újszövetségi iratok kronológiáját áttekintve nagy vonalakban azt látjuk, hogy a művek a Kr. u. 1. század második felében keletkeztek és Kr. u. 100 körül már készen volt minden egyes könyv.⁵

² Uo. 72, 80–87.

³ Kocsis Imre, *Bevezetés az Újszövetség könyveibe* (Szent István Kézikönyvek 18) (Budapest, Szent István Társulat, 2019) 154.

⁴ SCHMATOVICH János, *Bevezetés az Újszövetségbe: A beteljesülés emlékezete 1: Általános bevezetés és történeti háttér* (Studia Theologica Jaurinensia) (Győr, Katolikus Hittudományi Főiskola Tanulmányi Osztálya, 2007) 21.

⁵ Uo. 24–25.

Az Újszövetség és Tóbiás könyve viszonyának megvilágításához kiindulópontunk annak tényszerű számbavétele, hogy az előbbi melyik szakaszban és hány alkalommal hivatkozik az utóbbira. A Simon Tamás László OSB által készített legfrissebb magyar újszövetségi fordítás végén található „Ószövetségi idézetek mutatója”⁶ nem hoz olyan szakaszt, ami Tóbiás könyvére utalna. Ezzel kapcsolatban azonban – fordítása elején – Simon T. László megjegyzi, hogy „ami a fordítás alapjául szolgáló kiadás [...] által egyértelműen idézetnek minősített szakaszokat illeti, azokat a szövegben dőlt betűvel találja az olvasó, az idézetek forrásának listáját pedig a kötet végén”.⁷ Az Újszövetség NA27 kritikai kiadásában⁸ – természeténél fogva – más képet látunk. A szerkesztők a Függelék 4. részével kapcsolatos tájékoztatást így kezdik: „Ez a függelék idézeteket és utalásokat sorol fel az Ószövetségből és Ószövetségre, az apokrifekből és apokrifekre és a nem keresztény görög írókból és írókra.”⁹ Az „Idézetnek vagy utalásnak helyei A. Az Ószövetségből”¹⁰ rész tartalmazza a Tóbiás könyvére vonatkozó adatokat is.¹¹ Mielőtt továbblépnénk, abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy tanulmányunk első kérdésére már meg is tudjuk adni a választ: a NA27 alapján létezik kapcsolat az Újszövetség és Tóbiás könyve között. A továbbiakban ennek részleteivel foglalkozunk.

Érdeemes először egy pillantást vetni az anyagra és annak metodológiájára. Mivel a Bevezetésben a szerkesztők tisztázzák, hogy a „közvetlen idézetek dőlt betűkkel vannak megjelenítve és az utalások normál típussal”,¹² ezért az első tény, amit megállapíthatunk az Újszövetségnek Tóbiás könyvével kapcsolatos eljárását illetően, az, hogy egyetlen alkalommal sem idézi szó szerint a szöveget. Ez azt jelenti tehát, hogy „csak” utalásként van jelen az újszövetségi szerzőknél ez a mű. Vincent Skemp lényegre törően állapítja meg az Újszövetségnek és Tóbiás könyvének egymáshoz való viszonyában a kutatói nehézséget: „A probléma annak felismerésében áll, vajon egy adott párhuzam Tobit és egy újszövetségi szöveg között a Tobit történet egy formájától való közvetlen függés eredménye, vagy egy közös kultúra véletlen szülötte.”¹³

⁶ *Újszövetség* (Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság, 2015³) 847–852.

⁷ Uo. 12.

⁸ *Novum Testamentum Graece et Latine* (ed. Eberhard Nestle – Kurt Aland; Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1999²⁷).

⁹ Uo. 40*. Az előljárásszavak jelentésének fontossága és a mondat értelmének pontos fordítása miatt a vonatkozó főneveket újra kiírtam a megfelelő magyar ragokkal együtt.

¹⁰ „Loci citati vel allegati A. Ex Vetere Testamento”: uo. 770.

¹¹ Uo. 801–802. A szerkesztők egyébként az apokrifek és pszeudoepigráfok közé sorolják Tóbiás könyvét, lásd: uo. 33–34*.

¹² Uo. 40*.

¹³ SKEMP, Vincent, *Avenues of Intertextuality between Tobit and the New Testament*, in *Intertext-*

Az Újszövetség és Tóbiás könyvének kapcsolata a következő képet mutatja a NA27 alapján. A több újszövetségi szakasz által is használt utalásokat a táblázatban dőlt stílusban jelölöm.

<i>utalás sorszáma</i>	<i>újszövetségi szakasz</i>	<i>Tóbiás könyve</i>	<i>utalás sorszáma</i>	<i>újszövetségi szakasz</i>	<i>Tóbiás könyve</i>
1.	Mt 7,12	4,15	15.	Lk 15,12	3,17
2.	Mt 8,21	4,3	16.	Lk 21,24	<i>14,5</i>
3.	Mt 11,25	<i>7,17</i>	17.	Jn 3,21	4,6
4.	Mt 18,10	<i>12,15</i>	18.	ApCsel 10,2	12,8
5.	Mt 20,2	5,15	19.	ApCsel 17,24	<i>7,17</i>
6.	Mt 23,38	<i>14,4</i>	20.	IKor 4,13	5,19
7.	Mt 25,35	4,17	21.	ITim 1,17	13,7.11
8.	Mk 1,15	<i>14,5</i>	22.	Gal 4,4	<i>14,5</i>
9.	Lk 1,19	<i>12,15</i>	23.	Jak 2,13	4,10
10.	Lk 2,29	11,9	24.	Jak 5,4	4,14
11.	Lk 10,17	<i>7,17</i>	25.	Jel 8,2	<i>12,15</i>
12.	Lk 12,19	7,10	26.	Jel 8,3	12,12
13.	Lk 13,35	<i>14,4</i>	27.	Jel 19,1	13,18
14.	Lk 14,13	2,2	28.	Jel 21,19k.	13,17

1. táblázat: *Újszövetségi utalások Tóbiás könyvére a NA27 kritikai kiadásban*

Ez alapján az egynél többször hivatkozott tóbiási szakaszok a következők: Tób 7,17 (3 alkalommal), Tób 12,15 (3 alkalommal), Tób 14,4 (2 alkalommal) és Tób 14,5 (3 alkalommal). Tóbiás könyvének 14 fejezetéből 10 fejezetre legalább egy vers erejéig utal az Újszövetség, de különösen is kiemelkedik a 4. (6 alkalommal), a 7. (4 alkalommal), a 12. (5 alkalommal) és 14. (5 alkalommal) fejezet mint a legtöbb tóbiási allúzió forrása.

Az Újszövetség kritikai kiadásának összesítése tehát 21 verset/szakaszt¹⁴ hoz Tóbiás könyvéből, melyek összesen 28 újszövetségi helyen fordulnak elő. Ebből 19 alkalommal a történeti könyvek, öt esetben a levelek, végül négyszer a prófétai könyv utal Tóbiás könyvére. Az arányok és hangsúlyok

tual Studies in Ben Sira and Tobit: Essays in Honor of Alexander di Lella, O.F.M. (The Catholic Biblical Quarterly Monograph Series 38) (ed. Jeremy Corley – Vincent Skemp; Washington, The Catholic Biblical Association of America, 2005) 43.

¹⁴ A kritikai kiadásban egy tóbiási szöveg tartalmaz több verset (13,7.11), ezt egységes résznék tekintem, mivel ugyanabban az újszövetségi versben (1Tim 1,17) találkozunk vele. Az Újszövetségben található szakaszokat szintén egy egybetartozó egységnek veszem, a Jel 21,19k.-t is.

érzékeltetése céljából érdemes százalékban is megadni Tóbiás könyvének a három fő könyvcsoportban való megjelenését: történeti könyvek 68%, levelek 18% és prófétai könyv 14%. Mindebből nagyon jól látszik, hogy a Tóbiás könyvére való utalás elsősorban a történeti könyvekben sűrűsödik, a levéltudományban és a prófétai könyvben megközelítően ugyanolyan arányban találkozhatunk könyvünkkel. Továbbá világosan kimutatható, hogy a történeti könyveken belül is elsősorban a két nagyszinoptikus, Máté és Lukács használja fel Tóbiás könyvét. Ha a lukácsi kettős művet (opus lucanum) is figyelembe vesszük, akkor a 19 esetből összesen 17 köthető ehhez a két szentíróhoz. Ez az összes 28 alkalom 61%-a, vagyis bőven az abszolút többsége az előfordulási eseteknek, majdnem a kétharmada. Érdekes azt is leolvasni a táblázatról, hogy körülbelül ugyanannyi az előfordulás összességében a 21 levélben, mint az egyetlen prófétai könyvben. A páli levelek között is nagyon kevés alkalommal találkozunk Tóbiás könyvével, de a katolikus levelek között igazán alulreprezentált, hiszen csak Jakab levele használja, igaz, ő két alkalommal is. Azt is érdemes megfigyelni, hogy csak Mt, Lk, ApCsel, Jak és Jel utal könyvünkre egynél több alkalommal.

A NA27 kutatási adatainak rendszerezése alapján azt látjuk, hogy nagyon is létezik kapcsolat az Újszövetség és Tóbiás könyve között annak ellenére, hogy talán első közelítésre nem is feltételeznénk ezt, vagy legalábbis nem ilyen mértékben. A kapcsolati háló kiterjed az egész újszövetségi korpuszra, de egyértelműen történeti hangsúllyal bír: elsősorban a történeti műfajú könyvek használják Tobit és családja történetét.

3. TÓBIÁS KÖNYVE AZ ÚJSZÖVETSÉGBEN: NA28

Miután megvizsgáltuk a NA27 kutatási adatait, talán haszontalannak látszik figyelmünket a frissebb, egyúttal legutóbbi kritikai kiadás felé fordítanunk. De a NA28 vonatkozó részének felütése után rögtön eloszlik a feleslegesség érzése, hiszen szemmel láthatóan több kapcsolódási pontot mutat, mint a korábbi kiadás.

A NA27 kiadáshoz hasonlóan az ószövetségi szövegek¹⁵ között¹⁶ találjuk azokat az újszövetségi helyeket, melyek utalást tartalmaznak Tóbiás könyvére. A NA28-ban a jelölések metodológiájára vonatkozó megállapítás (idézés

¹⁵ *Novum Testamentum Graece et Latine* (ed. Eberhard Nestle – Kurt Aland; Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2016²⁸) 836*.

¹⁶ Uo. 871*. A kritikai kiadásban használt rövidítések listáján a szerzők az apokrifek és a pszeudopigráfok között hozzák Tóbiás könyvét, lásd: uo. 84*. Ez a kettőség is megvolt már az előző kiadásban.

dőlt, utalás normál betűvel)¹⁷ ugyanúgy megtalálható, mint ahogyan a tájékoztatás is a Függelék vonatkozó részében (ami itt a harmadik rész, nem a negyedik).¹⁸ Ennek fényében első vizsgálatra látható, hogy a NA28 kimutatása szerint az Újszövetségben továbbra sem található közvetlen idézet Tóbiás könyvéből. Az alábbi összesítő táblázatban – hasonlóan az előzőhöz – a több újszövetségi szakasz által használt tóbiási utalásokat dőlt betűvel jelölöm.

<i>utalás sorszáma</i>	<i>újszövetségi szakasz</i>	<i>Tóbiás könyve</i>	<i>utalás sorszáma</i>	<i>újszövetségi szakasz</i>	<i>Tóbiás könyve</i>
1.	Mt 5,4	<i>13,16</i>	22.	Lk 20,29	7,11
2.	Mt 5,35	<i>13,16</i>	23.	Lk 21,24	14,4–6
3.	Mt 7,12	4,15	24.	Jn 3,21	4,6
4.	Mt 8,21	<i>4,3</i>	25.	Jn 20,19	12,17
5.	Mt 11,25	<i>7,17</i>	26.	ApCsel 10,2	12,8
6.	Mt 20,2	5,15	27.	ApCsel 20,16	<i>2,1</i>
7.	Mt 23,38	<i>14,4</i>	28.	ApCsel 20,37	7,6
8.	Mt 25,35	<i>4,16</i>	29.	1Kor 4,13	5,19
9.	Mk 1,15	<i>14,5</i>	30.	1Kor 16,8	<i>2,1</i>
10.	Mk 12,20	3,8; 6,14	31.	Gal 4,4	<i>14,5</i>
11.	Lk 1,19	<i>12,15</i>	32.	Kol 3,19	10,13
12.	Lk 2,29	<i>11,9</i>	33.	1Tim 1,17	13,7.11
13.	Lk 3,11	<i>1,17; 4,16</i>	34.	Jak 2,13	4,10
14.	Lk 9,59	<i>4,3; 6,15</i>	35.	Jak 5,4	4,14
15.	Lk 10,21	<i>7,17</i>	36.	1Pt 4,8	12,9
16.	Lk 12,19	7,10	37.	Jel 1,17	12,16
17.	Lk 12,33	4,8–10	38.	Jel 8,2	<i>12,15</i>
18.	Lk 13,35	<i>14,4</i>	39.	Jel 8,3	12,12
19.	Lk 14,13	2,2	40.	Jel 19,1	13,18
20.	Lk 15,12	3,17	41.	Jel 21,10	13,9
21.	Lk 15,20	<i>11,9</i>	42.	Jel 21,19	13,17

2. táblázat: Újszövetségi utalások Tóbiás könyvére a NA28 kritikai kiadásban

¹⁷ Uo. 87*.

¹⁸ Uo.

Először is meg kell állapítanunk, hogy a NA28 alapján is van kapcsolat az újszövetségi korpusz és Tóbiás könyve között, ami önmagában nem meglepő, hiszen már a korábbi kiadásban is ezt láttuk. Ennél a ténynél viszont sokkal megdöbbentőbb, hogy mennyivel több kapcsolódási pontot határoz meg a kritikai szöveg ezen legutóbbi kiadása az előzőhöz képest.

A NA28 kiadásban szereplő újszövetségi, Tóbiás könyvére vonatkozó utalások listája 36 verset/szakaszt¹⁹ hoz Tóbiás könyvéből, melyeket összesen 45 újszövetségi hely használ fel. A táblázatban azért szerepel 42 újszövetségi utalás, mert három szakasz esetében (Mk 12,20; Lk 3,11; 9,59) két tóbiási szövegre is történik utalás, és ezeket természetesen ugyanazon újszövetségi versnél jelöltem. A két kiadás anyaga között az átfedés 62%, ami jelentősnek mondható, de ennél figyelemre méltóbb eredmény, hogy a NA27 kiadáshoz képest az Újszövetségben megállapított, Tóbiás könyvére vonatkozó utalások száma 61%-os bővülést mutat. Az alábbi táblázatban jól látható, hogy mindegyik könyvcsoporton belül növekedett a megállapított tóbiási utalások száma. A 45 újszövetségi utalásból 31 (69%) a történeti könyvek, nyolc (18%) a levelek és hat (13%) a prófétai könyv csoportjában fordul elő. A 31 történeti könyvben szereplő utalás közül 26 köthető Máté és Lukács műveihez, az összes eset 58%-a, ami majdnem megegyezik az előző kiadás adatával (61%) és meggyőzően felülmúlja az abszolút többséget. Így a legnagyobb meglepetést nem ez okozza, és nem is az, hogy két teljesen új szereplő is megjelenik a listán: a kolosszei és az első Péter-levél (mindkettő egy-egy utalással), hanem az, hogy Lukács evangéliumában közel megduplázódott a Tóbiás könyvére való utalások száma. Ez az egyetlen mű, amelynél a két kiadás között ekkora különbség mutatkozik, továbbá az újszövetségi korpusz egyetlen másik darabja sem utal több mint tíz alkalommal Tóbiás könyvére. A második „helyezett” Máté majdnem csak feleannyiszor használja fel Tóbiás könyvét – összesen nyolc alkalommal –, mint nagyszinoptikus társa. A lukácsi 18 utalás (opus lucanum) az összes 40%-a (!), ami rendkívül magas szám. Ez azt jelenti, hogy Lukács magasan felülreprezentált a Tóbiás könyvére való újszövetségi utalások között.

¹⁹ A kritikai kiadásban három tóbiási szöveg tartalmaz több verset (Tób 4,8–10; 13,7.11; 14,4–6), ezeket egységes résznek tekintem, ahogyan az újszövetségi szakaszokat is egybetartozó egységnek veszem.

újszövetségi felosztás	konkrét szakasz	könyv/előfordulási alkalom száma (zárójelben NA27)
<i>történeti könyvek</i>	Mt 5,4.35; 7,12; 8,21; 11,25; 20,2; 23,38; 25,35 Mk 1,15; 12,20 (2 szöveg) Lk 1,19; 2,29; 3,11 (2 szöveg); 9,59 (2 szöveg); 10,21; 12,19.33; 13,35; 14,13; 15,12.20; 20,29; 21,24 Jn 3,21; 20,19 ApCsel 10,2; 20,16.37	Mt – 8 (7) Mk – 3 (1) Lk – 15 (8) Jn – 2 (1) ApCsel – 3 (2)
<i>levelek</i>	IKor 4,13; 16,8 Gal 4,4 Kol 3,19 ITim 1,17 Jak 2,13; 5,4 IPt 4,8	<i>páli levelek</i> – 5 (3) <i>katolikus levelek</i> – 3 (2)
<i>prófétai könyv</i>	Jel 1,17; 8,2.3; 19,1; 21,10.19	<i>prófétai könyv</i> – 6 (4)

3. táblázat Az újszövetségi szakaszok alapján Tóbiás könyvének előfordulási alkalmai (NA27.28)

A NA27 kritikai kiadáshoz képest mind negatív (hiány), mind pozitív (többlet) irányban történt változás. Három újszövetségi szakaszt (Mt 18,10 [Tób 12,15]; Lk 10,17 [Tób 7,17]; ApCsel 17,24 [Tób 7,17]) kivettek az újabb kiadásból, egyet pedig módosítottak (a Jel 21,19 kapcsán elmarad az utalás a következő versre), ezzel jelezve, hogy a továbbiakban nem tartják kapcsolódási pontnak ezen szövegeket. A törölt koordináták közül technikai szempontból érdekes a Lk 10,17. A vers a hetvenkét tanítvány visszatérése (Lk 10,17–20) szakasz része.²⁰ Ennek és a Tób 7,17-nek a közös témája nem megállapítható, aminek az oka az, hogy nyomdahiba történt a NA27 kritikai szövegkiadásban. A függelék 4. részében szereplő adat – miszerint a Lk 10,17 utal a Tób 7,17-re²¹ – egész egyszerűen hiányzik a konkrét lukácsi szövegnél a széljegyzetek közül,²² ellenben valamivel lejjebb, a Lk 10,21 szakasznál

²⁰ Kocsis Imre, *Lukács evangéliuma* (Szent István Bibliakommentárok 2) (Budapest, Szent István Társulat, 2007) 529 (az oldalszámozás hiányzik a Tartalomban, de a megelőző oldalakról kikövetkeztethető).

²¹ NA27 802.

²² Uo. 192.

megtaláljuk.²³ Így az újabb kiadásban kijavították ezt a sajtóhibát.²⁴ A valódi utalást tartalmazó Lk 10,21 Jézus örömeénekének (Lk 10,21–24) része, aminek párhuzamos helye Mt 11,25–27²⁵, melyben a 25. vers szintén a Tób 7,17-re utal, amit alább példaképpen röviden be is mutatok.

A NA28 szerint Tóbiás könyvének 14 fejezetéből csupán kettőre, a 8–9. fejezetekre nem történik utalás az újszövetségi korpuszban, ami azt jelenti, hogy az előző kiadáshoz képest kettővel több tóbiási fejezettel (6. és 10.) tudtak kimutatni kapcsolatot. A többi fejezet legalább egyszer szerepel az Újszövetségben, de látható, hogy a 4. (9 alkalommal), a 7. (5 alkalommal), a 12. (7 alkalommal), a 13. (5 alkalommal) és a 14. (5 alkalommal) fejezetekre való utalás a legbőségebb. Ebben a vonatkozásban a 13. fejezetet érintő új kutatási eredmény jelent bővülést az előző kiadáshoz képest. Ez azért érdekes, mert annak ellenére, hogy döntően a történeti könyvek utalnak Tóbiás könyvére – amely az Ószövetség azonos műfajú iratsoportjának része – mégis az anyag, amit a legtöbb esetben használnak belőle alapvetően nem történeti karakterű. A Tób 4,3–21; 12,6–15.17–20; 14,3–11 a testamentárium műfajba sorolhatóak (Tobit/Ráfael/Tobit),²⁶ a 13. fejezet egy emelkedett hangvételű hálaének,²⁷ csupán a 7. fejezet tekinthető szoros értelemben vett történeti anyagnak (a lánykérés és a házasság megkötésének elbeszélése). Kettős szempontrendszer mutatkozik tehát arra vonatkozóan, ahogyan az Újszövetség az utalások fényében Tóbiás könyvéhez viszonyul. Egyrészt komolyan kell vennünk és végig kell gondolnunk a teológiai jelentését annak, hogy Tóbiás könyve az Ószövetség történeti könyvei között szerepel, valamint az Újszövetség azonos műfajú anyaga utal rá a legtöbb esetben. Másrészt figyelemmel kell lennünk azokra a – nem feltétlenül történeti karakterű – konkrét szövegekre, melyeket ebből a könyvből az Újszövetség leginkább beemel a kinyilatkoztatás beteljesedésének írásba foglalt anyagába.²⁸

²³ Uo.

²⁴ NA28 226.

²⁵ *Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás* (Budapest, Szent István Társulat, 2015⁶) 1167, a Lk 10,21–24 lábjegyzete.

²⁶ DI LELLA, Alexander A., *The Deuteronomistic Background of the Farewell Discourse in Tob 14:3–11*, in *The Catholic Biblical Quarterly* (1979) 3/380. A szerző felhívja a figyelmet, hogy egyesek nem tartják ebbe a műfajba tartozónak Tobit első intelmeit fiához, illetve Ráfael szavait Tobithoz és Tóbiáshoz. Lásd: uo. 1. lábjegyzet.

²⁷ Így látja például Xeravits Géza a mű szerkezetére vonatkozó felfogásában. Lásd: XERAVITS Géza, *Bevezetés a deuterokanonikus könyvek keletkezés- és irodalomtörténetébe* (Budapest, Kairosz, 2020²) 57.

²⁸ Vö. II. Vatikáni Zsinat, *Dei Verbum* konstitúció (1965. nov. 18.), in *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai* (Budapest, Szent István Társulat, 2007) 436, 16. pont, illetve a dokumentum tanítása, szóhasználata.

4. EGY MÁTÉI PÉLDA: MT 11,25 VÖ. TÓB 7,17

A vers Jézus hálaadásának (Mt 11,25–27) része,²⁹ a szöveg pedig kapcsolatban áll – többek között – Lk 10,21 (erre fentebb már kitértem), Sir 51,1 és Zsolt 136,26 szakaszokkal is.³⁰ A két vers teljesen eltérő kontextussal bír: míg Jézusnál egy imádság részét képezi, addig Tóbiás könyvében Edna szavai között találkozunk vele, melyeket lányához, Sárahoz intéz, annak Tóbiással való nászéjszakáját megelőzően. Máténál „κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς” („az égnek és a földnek Ura”), míg a TóbBA szövegében „ὁ κύριος τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς” („az égnek és a földnek az Ura”) szerepel, melyek között csak a κύριος, -ου, m. -úr, Úr főnév alakja különbözik (Máténál megszólító esetben, a TóbBA-ban egyes szám alanyesetben áll). A szemantika szintjén érdekes, hogy a TóbS is hozza Isten megszólítását, de csak félig: „ὁ κύριος τοῦ οὐρανοῦ” („az égnek az Ura”).³¹

Az NA27/28 alapján elfogadott, az Újszövetség és Tóbiás könyve között kimutatott utalásrendszerre nézve ebben az esetben különleges mozaikdarabot látunk, melynek egyediségét Jakubinyi György megállapítása emeli ki: „Az a megszólítás, hogy »ég és föld Ura«, gyakori a zsidó imában, *de az Ószövetségben csak Tób 7,17-ben találjuk.*”³² Ez azt jelenti, hogy – bár továbbra sem tekinthető ez a kifejezés szó szerinti idézetnek – ennél a szakasznál nagyobb valószínűséggel megállapítható a Tóbiás könyvére való utalás, mint némely más esetben. Az eltérő élethelyzetben elhangzó Isten-megszólítás (Jézus: hálaadás; Edna: segítségkérés/áldásmondás) egyaránt úgy fordul a mennyei Atyához, mint mindeneknek Teremtőjéhez és Urához. „A »mennynek és földnek Ura« Isten-megszólítás úgy szólítja meg Istent, mint egyetemes világteremtőt és világfenntartót.”³³ Ezen a ponton tehát a kapcsolódás az Újszövetség és Tóbiás könyve között Istennek a megszólítása, Isten címe(i).

²⁹ JAKUBINYI György, *Máté evangéliuma* (Szent István Bibliakommentárok 3) (Budapest, Szent István Társulat, 2007) 341.

³⁰ NA27 28 (görög).

³¹ Dolgozatomban a grammatikai elemzést a mindenki által könnyen elérhető Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat görög Újszövetséget bemutató kiváló honlapján (www.ujszov.hu) található nyelvtani információk alapján hozom. Tóbiás könyvét tekintve az itt található Septuaginta, az Újszövetséget illetően a NA28 szövegét használom. A honlapon a TobBA a B és A jelű kódexek szövegét, a Tób az S jelű kódex szövegét hozza. Lásd: <https://ujszov.hu/all-books> (2023.02.02.), valamint <https://ujszov.hu/rovjegyz> (2023.02.02.). Mt 11,25: <https://ujszov.hu/text?corpus=2&book=201&chapter=11&verse=25> (2021.07.31.); TóbBA 7,17: <https://ujszov.hu/text?corpus=1&book=117&chapter=7&verse=17> (2021.07.31.); TóbS 7,17: <https://ujszov.hu/text?corpus=1&book=157&chapter=7&verse=17> (2021.07.31.).

³² JAKUBINYI 142 (kiemelés tőlem).

³³ GNILKA, Joachim, *Das Matthäusevangelium Teil I: Kommentar zu Kap. 1,1–13,58* (Herders Theologischer Kommentar zum Neuen Testament 1/1) (Freiburg, Herder, 1986) 434.

5. KÖVETKEZTETÉSEK: AZ ÚJSZÖVETSÉG ÉS TÓBIÁS KÖNYVE KAPCSOLATÁNAK MEGHATÁROZÓ KOORDINÁTÁI

A dolgozatom elején feltett kérdésekre adott válaszaimat, illetve az esetleges továbblépési lehetőségekkel kapcsolatos meglátásaimat az alábbi pontokban összegzem. Ezt azzal a szándékkal teszem, hogy ezek kiadják az Újszövetség és Tóbiás könyve kapcsolati rendszerének alapvető koordinátáit, illetve támpontokat javasolnak arra, hogy a jövőben még pontosabb lehessen a kép.

1. Egyértelműen létezik kapcsolat az Újszövetség és Tóbiás könyve között. A kutatás megkezdése előtt megfogalmazódott olyan félelem, hogy valójában nem igazán lesz az elmélyülésnek tárgya, de ezt már az első adatok megcáfolták. Ez a kapcsolat akkor is világosan látható, ha nincsen közvetlen idézet a műből az újszövetségi korpuszban, „csak” utalás szintjén találkozunk vele.

2. Tóbiás könyvének újszövetségi használata nagymértékben fragmentált és rendkívül sokszínű, annak feltárása komoly kihívás elé állítja a kutatót az anyag szétszórtsága, töredezettsége és változatossága miatt. A kapcsolat tehát nem pusztán létezik, de nagyon tarka képet mutat, valamint nem korlátozódik egyetlen motívumra vagy témára, hanem jelentős mértékben széttartó és gazdag. Kifejezetten tágas az a mező, melyben az újszövetségi szövegeknek és Tóbiás könyvének kapcsolatát a kutatók értelmezik.³⁴

3. A változatos és tarka kapcsolódási pontok ellenére úgy tűnik, hogy Tóbiás könyve alulreprezentált az újszövetségi szerzők gondolkodásában: a 45 allúzió – annak ellenére, hogy az Újszövetség mindhárom nagy részében előfordul belőlük – meglátásom szerint nem tekinthető soknak, illetve dominánsnak. Magától értetődően leegyszerűsítés az adatok ilyen nyers szemlélete, mégis egy újabb árnyalat az Újszövetség és Tóbiás könyve közötti kapcsolatra nézve. A továbbiakban az utalások számát össze kell vetni a többi ószövetségi műre vonatkozó adattal, különösen is a történeti, valamint a deuterokanonikus könyvekkel kapcsolatos eredményekkel. Így igazán árnyalt képet kaphatnánk Tóbiás könyvének jelentőségére vonatkozóan az Újszövetség szempontjából.

³⁴ Érdekes példa erre David M. May rövid írása, melyben a kutya motívumot mutatja be Tóbiás könyve és Lukács evangéliuma kapcsán. Lásd: MAY, David M., *Will there be Dogs under the Messianic Table?*, in *Review & Expositor* (2017) 4/526–528. Ugyanezt a motívumot az isteni gondviselés háttérén vizsgálja Francis M. Macatangay, lásd: MACATANGAY, Francis M., *Divine Providence and the Dog in the Book of Tobit*, in *Journal of Theological Interpretation* (2019) 1/128–143. A kutya mellett a könyvben előforduló többi állatot is megvizsgálja: BERESFORD, Anna, *Feathers, Fins, and Fur: the Significance of the Animals in the Book of Tobit*, in *St Mark's Review* (2019) 2/91–107. Széles kontextusban foglalkozik a kutya motívummal: FREYHAUF, Michele S., *Who Let the Dogs Out? An Examination of Outside Cultural Influences in the Book of Tobit*, in *Conversations with the Biblical World* (2015) 53–77.

4. Tóbiás könyvének helye volt a Jézus korabeli zsidóság korszemléjében. Peter Bolt – újszövetségi vonatkozású – cikkében kimondja: „Tobit nyilvánvalóan széles körben elterjedt és egyben befolyásos könyv volt.”³⁵ Visszatulunk Vincent Skemp fentebb idézett gondolatára is. Ha csak a qumráni fragmentumok korát vesszük alapul,³⁶ akkor is megállapíthatjuk, hogy Tóbiás könyve részét képezte a Kr. e. 2. század legvége és a Kr. u. 1. század közötti zsidóság spirituális és irodalmi atmoszférájának, korszemléjének, kultúrájának. Az olvasók/hallgatók értették a Tóbiás könyvével (is) kapcsolatos áthallásokat, utalásokat, azok nem szorultak magyarázatra vagy kibontásra. Ha nem így lett volna, akkor vagy teljesen hiányozna Tóbiás könyve az Újszövetségből (hiszen a cél- és olvasóközönség egyáltalán nem tudott volna mit kezdeni vele), vagy magyarázó glosszákat kellett volna a szövegekhez illeszteni. Czeglényi Zsolt a mű vallási kontextusát vizsgálva megállapítja, hogy „a bibliai ortodoxia és a népi vallásosság ezoterikus elemeinek határmezsgyéjén jár. De ez a keverék jól szemlélteti azt a vallási világot, amiben majd Jézus is működik; ami sokkal színesebb, fantasztikusabb annál, amit az Ószövetség fő sodra képvisel.”³⁷ Tény, hogy az Újszövetség ismeri, elismeri és számol Tóbiás könyvével.

5. Az Újszövetség vonatkozó részeinek tóbiási háttérrel való olvasása árnyalja, gazdagítja a megértést. Mivel nem közvetlen idézetekkel találkozunk, ezért világos és egyértelmű befolyást nem állapíthatunk meg. Az utalások – természetüknél fogva – nem is ezt a célt szolgálják, hanem egyfajta spirituális, kulturális és interpretációs közeget hoznak létre. Az egyes újszövetségi utalások vizsgálatánál megállapítható egy közös téma, illetve az elemzés kölcsönösen gazdagítja a szövegek megértését (vö. *Dei Verbum* 16), amit reményeim szerint a Máté evangéliumából vett példa rövid bemutatása igazolt is. Ezért véleményem szerint egyáltalán nem tekinthető meddőnek az Újszövetség és Tóbiás könyve kapcsolatának kutatása.

6. Komolyan kell vennünk Tóbiás könyvének történeti karakterét, és végig kell gondolnunk ennek teológiai jelentőségét. Abból a tényből kell kiindulnunk, hogy Tóbiás könyve az Ószövetségben a történeti könyvek között szerepel, valamint az újszövetségi utalások döntő része a korpusz történe-

³⁵ BOLT, Peter G., *What Were the Sadducees Reading? An Enquiry into the Literary Background of Mark 12:18–23*, in *Tyndalle Bulletin* (1994) 2/373. A szerző idézi ezzel kapcsolatban a gyakorlatilag ugyanezt a véleményt képviselő Bruce Metzger, akivel kapcsolatban azonban megállapítja, hogy nem igazolja meglátását. Vö. uo. 19. lábjegyzet.

³⁶ Vö. Joseph A. Fitzmyer kutatásai a 4Q197 (Kr. e. 25 – Kr. u. 50 k.) és a 4Q200 (Kr. e. 30 – Kr. u. 20 k.) fragmentumok datálására vonatkozóan: FITZMYER, Joseph A., *The Aramaic and Hebrew Fragments of Tobit from Qumran Cave 4*, in *The Catholic Biblical Quarterly* (1995) 4/656–657.

³⁷ CZIGLÉNYI Zsolt, *Az Ószövetség története* (Pécs, META Egyesület, 2018²) 399 (a kiemelés a szerzőtől származik, amit az idézetben meghagytam).

ti műfajú könyveiben található. Ezzel együtt nem hanyagolható el az sem, hogy a legtöbbször hivatkozott fejezetek inkább a bölcsességi/tanítói műfajú szövegekből származnak. Kiemelt kutatási iránynak tűnik annak felderítése, hogy mi az oka a lukácsi kettős műben található magas számú Tóbiás-utalásnak. A fentebb bemutatott újszövetségi használat egyértelműen aláhúzza Tóbiás könyvének történeti karakterét, ami azonban kánontörténetileg nem homogén hagyomány. „A hagyományos exegézis Tóbit könyvében történeti beszámólót látott egy zsidó család példaértékű életének eseményeiről. Ezt a vélekedést tükrözi már a Sínai kódex is, amely a történeti könyvek közé sorolta (ezt követi a Vulgata szövegbeosztása) – szemben pl. a Vatikáni kódexszel, ahol a bölcsességi könyvek közt szerepel.”³⁸ A történeti jelleg figyelembevétele természetesen nem a felvilágosodás után kialakult, modern történettudomány kritériumai szerinti vizsgálódást jelent, hanem hermeneutikai és teológiai hozzáállást.³⁹

Bízom benne, hogy az itt felvázolt néhány megállapítás és gondolat hozzájárul ahhoz, hogy mind a biblikus érdeklődés perifériáján elhelyezkedő Tóbiás könyve, mind annak Újszövetséggel való kapcsolata intenzívebben felkelti a kutatói figyelmet, mert – meggyőződésem szerint – ennek a kissé elfelejtett ószövetségi klasszikusnak és ennek a témának van mondanivalója a mai kor hívő embere számára is.⁴⁰

³⁸ XERAVITS 58.

³⁹ Az értelmezés terén vezérfonalnak tekintem a kánoni megközelítés Brevard S. Childs által kidolgozott formáját, melyből itt csak egy alapvető nézőpontot idézek: „[...] komolyan venni a kánon jelentőségét mint szükséges tényezőt a héber szent iratok megértésében [...]”: CHILD S., Brevard S., *Introduction to the Old Testament as Scripture* (London, SCM Press, 1979) 71. A teológiai megközelítésnek pedig olyan szemléletűnek kell lennie, amit Czeglányi Zsolt így fogalmaz meg: „[...] Isten transzcendens, az ember számára felfoghatatlan, és csak azért ismerhetjük meg, mert a *teremtésben és a történelemben feltárta előttünk önmagát*. Ez a történelmi feltárkozás »eseményekben és hozzájuk bensőleg kapcsolódó szavakban bontakozik ki«, az emberrel folytatott párbeszéd keretében történik, célja pedig, hogy az embereket »meghívja és befogadja a saját közösségébe«. (Dei Verbum 2.)” CZIGLÁNYI 30–31 (kiemelés a szerzőtől). A teológiai megközelítésnek tehát röviden megfogalmazva üdvtörténeti szemléletűnek kell lennie.

⁴⁰ Dolgozatom végén röviden utalok egy olyan kutatói eljárásra, amely nem az egyes szövegek alapján, hanem témák szerint közelít az Újszövetség és Tóbiás könyve kapcsolatához. Vincent Skemp tanulmányában – mely teljesen az intertextualitás módszerét használja – a teljesség igénye nélkül nyolc témát, illetve kapcsolódási pontot mutat be, melyek közül az első: az új Jeruzsálem. Meglátása szerint ebben fedezhető fel leginkább Tóbiás könyvének közvetlen hatása. Lásd: SKEMP 43–70.

◆◆◆ KNAPP ÉVA

Ünnep Nagyszombatban

A Magyar Királyság elsőként nyilvános tiszteletben részesített katakombaszent-együttese (1651)

Közismert, hogy Nagyszombat (ma Trnava, Szlovákia) több évszázadon át a Magyar Királyság első számú egyházi központja volt. A török veszély elől 1543-ban ide áttelepült esztergomi érsek és káptalan, az 1635. május 6-án Pázmány Pétertől alapított jezsuita egyetem, továbbá az egyetem keretében 1648-tól működő Akadémiai nyomda jelentette azt a háttérteret, ami a várost a katolikus magyar kultúra centrumává tette. Történetét egyházi és világi nézőpontból többen vizsgálták, vizsgálják. Ugyanakkor viszonylag kevés figyelem irányult a 17. század egyik kiemelkedő nagyszombati eseményére, kilenc katakombaszent nyilvános kultuszra helyezésére, jóllehet ez az ünnepség az előkészítése, pompája és emlékezete révén megérdemli a 21. század figyelmét is.

Egyháztörténeti tény, hogy a reformáció elutasította a szentek, képek és ereklyék kultikus tiszteletét,¹ erre visszajelzéseként a 16. századi katolikus reformgondolkodás a Trienti Zsinat keretében foglalkozott tiszteletükkel, és kultuszukat a katolikus hit állandó „láttatásá”-nak (*demonstratio catholica*) igényére hivatkozva megerősítette. A zsinat XXV. sessiójának (1563) dekrétuma tételes figyelmet fordított – többek között – az újonnan fellelt ereklyék problematikájára, kijelölve a barokk kori ereklyetisztelet eszmetörténeti hátterét és a gyakorlati tudnivalókat. Eszerint az új ereklyék tiszteletét mindenkor a területileg illetékes püspököknek kell jóváhagynia, mérlegelve a teológusok és más, hozzáértő személyek tanácsát.²

¹ A különféle ereklyék kultikus tisztelete egyidősnek tekinthető az emberi történelemmel. A keresztény ősegyházban tisztelet övezte a vértanúk maradványait. A II. Niceai Zsinat (787) kötelezővé tette az oltárkö használatát (oltárba épített 40x40 cm-es, 4–5 cm vastag márványlap, a közepén mélyedéssel, melybe ereklyét helyeztek, s azt vékony kölemezzel befedték és lepecsételték). RADÓ, Polycarpus, *Enchiridion liturgicum I–II* (Romae, Herder, 1961) 338. A II. Vatikáni Zsinatig (1962–1965) kizárólag oltárkőn lehetett szentmisét bemutatni.

² Sessio XXV. Quae est nona, et ultima sub Pio IV. Pontif. Max. Coepta die 3. absoluta 4. Decembr. 1563. De Invocatione, et veneratione, et Reliquiis Sanctorum, et sacris imaginibus. „[...] Sacra Cardinalium Congregatio sic censit: Sanctorum reliquiae antiquum habendae sunt in illa veneratione, qua hactenus fuerunt: si vero novae, Episcopus servet hoc Decretum, nisi eodem

Amikor néhány évvel a Trienti Zsinat lezárását követően Rómában újra felfedezték (1578. május 31.) az 5. századot követően elfeledett katakombákat,³ úgy vélték, hogy a sírokban talált emberi maradványok kivétel nélkül keresztény mártírok csontjai, azaz tiszteletben még nem részesített szentek relikviái. A trienti dekrétum értelmében a leletek Róma püspökének, a pápának a hatáskörébe tartoztak, aki jogosulttá vált a tetemek őskeresztény vértanú szentekként való hitelesítésére. Ezekre a testmaradványokra kezdték el használni a katakombaszent fogalmat, melyet gyorsan követett kultuszba helyezésük rítusának kialakítása a következő mozzanatokkal: elevatio (felemelés, kiemelés a katakombából) – allatio (rendezés, felszerelés, azaz egyszerű tartóba helyezés, majd elvitel, elküldés egy másik helyre) – illatio (bevezetés, ünnepélyes első oltárra helyezés) – translatio (ünnepélyes átszállítás a kijelölt végleges kultuszhelyre).⁴

A katakombákból előkerült relikviákat 1668-ig megkülönböztetés nélkül vértanú szentek ereklyéiként kezelték. Ekkor vita alakult ki arról, hogy melyek lehetnek a valóban mártírtetemek. Eleinte mártírsíroknak vélték a nagy 'M' betűvel (martyr kifejezésként feloldva) és a görög christogrammal (khíró, chi-rho) jelzett sírokat.⁵ A Jézus Társasága azonban elutasította ezeknek az attribútumoknak az érvényességét, és a vértanúk elkülönítésére az egyes sírokban talált úgynevezett mártírium eszközöket, így a pálmaágot (signum glorie) és a „vérapullá”-t („vas illorum sanguine tinctum”) tartották meghatározónak. Egy 1668. április 10-étől a 19. század végéig érvényben maradt dekrétum a pálmaág és a „vérapulla” sírmelléleteket fogadta el bizonyítékként.⁶ Ezeket is az ereklyék szállítására használt tartókban (capsa) helyez-

recognoscente et approbante Episcopo, qui simul atque de iis aliquid compertum habuerit, adhibitis in consilium Theologis, et aliis piis viris, ea faciat, quae veritati, et pietati consentanei iudicaverit [...]: *Sacrosanctum Concilium Tridentinum [...]* (Augustae Vindelicorum, Rieger, 1781) 578–581.

³ Elsőként a Priscilla-katakombát fedezték fel a via Salariaán, amit a Kallixtus-, Szent Sebestyén-, Domitilla- és Szent Ágnes-katakomba követett. Vö. BOSIO, Antonio, *Historia passionis b. Caeciliae virginis, Valeriani, Tiburtii, et Maximi martyrum [...]* *Accedit relatio eorundem sanctorum corporum novae inventionis, et repositionis sub Clemente VIII* (Romae, apud S. Paulinum, 1600); BOSIO, Antonio – ARLINGHUS, Paulus, *Roma subterranea novissima I–II* (Paris, F. Leonard, 1659).

⁴ Alapvető bibliográfiák az ereklyekultusz nemzetközi szakirodalmához: *Reliquien – Verehrung und Verklärung. Skizzen und Noten zur Thematik und Katalog zur Ausstellung der Kölner Sammlung Louis Peters im Schnütgen-Museum* (Hrsg. Anton Legner; Köln, Schnütgen Museum, 1989) 370–395; vö. még LEGNER, Anton, *Reliquien in Kunst und Kult zwischen Antike und Aufklärung* (Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995). A katakombaszent-kultusz máig mértékadó monográfiája svájci forrásanyag alapján bibliográfiával: ACHERMANN, Hansjakob, *Die Katakombenheiligen und ihre Translationen in der schweizerischen Quart des Bistums Konstanz* (Stans, Verlag Historischer Verein Nidwalden, 1979).

⁵ ACHERMANN 14–17.

⁶ *Decreta authentica sacrae Congregationis Indulgentiis sacrisque Reliquiis praepositae ab anno*

ték el. Az e tárgyak által hitelesített vértanúsírok azonban többnyire nem tartalmazták az ott nyugvók nevét, ezért az „ismeretlen szentek” („sancti ignoti”) maradványait új, gyakran beszélő névvel látták el Rómában, és ezt az elnevezést foglalták bele az ereklyét hitelesítő iratba. A kultusz a 19. század közepéig Európa-szerte folyamatos volt.⁷ Giovanni Battista de Rossi (1822–1894), a Bosiót kétszáz év múltán követő archeológus, a római katakombák szisztematikus feltárója, 1853-ban megvizsgálta a „vérampullá”-ban található vöröses beszáradt anyag kémiai összetételét, melyről kiderült, hogy nem emberi vérmaradvány, hanem szervetlen anyag.⁸ A katakombaszentek kultusza ezt követően hanyatló szakaszba lépett.⁹

Az új kultuszáramlat 17–18. századi európai és magyarországi elterjedését elősegítette a katakombaszent-ereklyék szétajándékozása. A kultusz a barokk kori szenttiszelet egyik tipikus megnyilvánulásává vált, melyet legkorábban a Jézus Társasága karolt fel. Tiszteletüket elősegítette, hogy az ereklyék egy részét látványosan díszítették, a gyakran testté szerkesztett csontokat felöltöttették, és apácamunkákkal ékesítve üvegekoporsókban helyezték oltárra.¹⁰

A Magyar Királyságba ajándékként vagy kérelem nyomán jutott katakombaszent-ereklyék átfogó vizsgálatával korábban két tanulmány foglalkozott.¹¹ Ezek – hivatkozással a történeti jellegre – lemondtak az ereklyék hitelességét érintő kérdések tanulmányozásáról.¹² A kutatás figyelme kiterjedt a történeti Magyarország egészére. A vizsgálat időbeli határait a szerzők által ismert első és utolsó katakombaszent-ereklye nyilvános kultuszra magyarországi

1668 ad annum 1882 (Regensburg, Pustet, 1883) I. Vö. POLONYI, Andrea, *Römische Katakombenheilige – Signa authentischer Tradition*, in *Römische Quartalschrift* (1994) 3–4/245–259.

⁷ BRÜCKNER, Wolfgang, *Die Katakomben im Glaubensbewußtsein des katholischen Volkes. Geschichtsbilder und Frömmigkeitsformen*, in *Römische Quartalschrift* (1994) 3–4/287–307.

⁸ DE BUCK, Victor, *De phialis rubricatis quibus martyrum Romanorum sepulcra dignosci dicuntur obseruationes* (Bruxellis, Greuse, 1855).

⁹ POLONYI, Andrea, *Wenn mit Katakombenheiligen aus Rom neue Traditionen begründet werden. Die Wirkungsgeschichte einer Idee zwischen Karolingischer Reform und ultramontaner Publizistik* (Studien zur Theologie und Geschichte 14) (Sankt Ottilien, EOS, 1998).

¹⁰ SCHLEICH, Elisabeth – SCHLEICH, Erwin, *Frommer Sinn und Lieblichkeit. Vom Zauber der „Schönen Arbeiten” in Altbayern* (Passau, Passavia, 1973); POLONYI, Andrea, *Reliquien aus dem römischen Katakomben*, in „Gold, Perlen und Edel-Gestein...” *Reliquienkult und Klosterarbeiten im deutschen Südwesten* (Hrsg. Augustinermuseum Freiburg i. Br.; München, Hirmer, 1995) 9–19; Soós Sándor, *Apácamunkák (17–20. század)* (Esztergom, Keresztény Múzeum, 2006).

¹¹ KNAPP Éva – TÜSKÉS Gábor, „Öltöztette vagyon vörös bársonyba...” *Feldíszített katakombaszent ereklyék*, in *Devóció és dekoráció. 18. és 19. századi kolostormunkák Magyarországon* (szerk. Lengyel László; Eger, Dobó István Vármúzeum, 1987) 25–44; TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva, *A katakombaszentek tisztelete. Fejezet a barokk kori szent- és ereklyekultusz történetéből*, in *Századok* (1994) 1/3–45.

¹² Ezzel kapcsolatban ismeretes, hogy már a kortársak részéről alapos gyanú merült fel a talált csontvázak eredetével kapcsolatban.

templomba helyezése, azaz translációja jelentette (1651–1855), ugyanakkor nem maradt el a kitekintés a kultusz utóéletére és az ereklyékhez való viszonyulás újabb formáira sem.¹³ Az 1651–1855 között eltelt kétszáz éves időtartamban harminchat egész ereklye (ezek közül egy-egy esetben a katakombaszenteknek kijáró tiszteletben részesített ereklyecsoport, illetve az egész testet reprezentáló fejereklye) translációjára került sor.

1994 óta egyetlen újabb adat került elő az ereklye hollétének meghatározása nélkül. A katolikus hitre tért Nádasdy (III.) Ferenc (1623–1671) 1665-ös római útja alatt kapott egy katakombaszent-testereklyét és két másik ereklyerészt VII. Sándor pápától.¹⁴ Az 1665. július 10-én Rómában kelt hitelesítő irat kivonatos másolata szerint Octavianus Carapha pápai megbízatásból igazolta a Szent Kallixtusz-katakombából származó Szent Aurelianus testereklyéjének, valamint Szent Arcadius és Eventius ereklyéinek eredetiségét és adományozását. Az ereklyéket fa tartóba zárva, lepecsételve és két helyen megerősítve adták át („inclusum in quadam Capsula lignea nostro sigillo, duobus in locis munita”) azzal a meghagyással, hogy ezeket Nádasdy megtarthatja vagy átadhatja bármely templomnak, kápolnának, illetve oratóriumnak, hogy ott a hívek nyilvánosan tisztelhessék („apud se retinere, aliisque donare, et in quacunque Ecclesia, Capella, seu Oratorio publice fidelium venerationi exponere, et collocare possit”).¹⁵ A dokumentum szerint semmi nem utal arra, hogy az ereklyéket Nádasdy kérésére az általa támogatott lorettomi (ma Loretto, Ausztria) szerviták részére adományozták Rómában.¹⁶ Az ereklyék Lorettomba érkezéséről és translációjáról jelenleg nem áll rendelkezésre további adat.¹⁷

¹³ Tágabb értelemben a katakombaszent-kultusz megnyilvánulásának kell tartani azt a törekvést, amely nem egész csontvázereklyék, hanem csupán ereklyerészek megszerzésére irányult. Gyakran előfordult, hogy egyetlen ereklyetartóba több katakombaszent ereklyéjét sűrítették össze, nemegyszer más szentek ereklyéivel együtt.

¹⁴ VISKOLCZ Noémi, *A mecénatúra színterei a főúri udvarban. Nádasdy Ferenc könyvtára* (Szeged – Budapest, Szegedi Tudományegyetem Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2013) 47–48. A Viskolcz által említett Nádasdy Ferenc-féle ereklyekérelem hivatkozása hiányzik. A pápa által megbízott Octavianus Carapha, Patras címzetes érseke ajándékozó oklevelének kivonatos másolata szerint a három ereklye pápai adomány, ajándék volt. ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár (a továbbiakban: ELTE EKL), *Collectio Hevenesiana* LXV. kötet 348–350. Nádasdy – Viskolcz által hangsúlyozott – „hiteles ereklye” kérelmére nem lehet fel utalás.

¹⁵ ELTE EKL, *Collectio Hevenesiana* LXV. kötet 348–350.

¹⁶ Mohl Adolf szerint 1665. évi római útja során Nádasdy „volt a pápánál, VII. Sándornál is kihallgatáson, kitől különféle ereklyéket kapott ez alkalommal, melyekből hazaérkezte után a lorettói szervitáknak is juttatott. Az ezen ereklyék valódiságát igazoló okirat Nádasdytól hitelesített és bevezetéssel ellátott másolatban megvan a lorettói plébánia levéltárában”: MOHL Adolf, *Adatok Nádasdy Ferenc országbíró életéhez*, in *Századok* (1900) 616–627, itt: 621. Eszerint az ereklyéket Nádasdy nem tartotta együtt, és ezeket nem kérte, hanem kapta a pápától.

¹⁷ A szervita rendtörténet lorettomi részében említés az ereklyékről. ROMER, Augustinus-Maria, *Servitus Mariana* (Viennae, H. Verdussen, 1667) Liber X, Caput 1–32.

A legkorábban Magyarországra érkezett katakombaszent-együttesről, a nagyszombati úgynevezett „tíz szent mártír”-ról az első számbavétel során – elsősorban terjedelmi okok miatt – nem készült részletes elemzés,¹⁸ ezt egészíti ki és pótolja ez a vizsgálat.

AZ EREKLYEEGYÜTTES NAGYSZOMBATBA KERÜLÉSE (1634–1659)

A legkorábbi forrásadat a tíz, római katakombákból származó nagyszombati testereklyéből („tíz szent mártír”) mindössze nyolcra vonatkozik. Az ajándékozó oklevél¹⁹ Vilnában (ma Vilnius, Litvánia) kelt 1634. május 4-én, és arról tudósít, hogy a lengyel–litván jezsuita provinciális, Nicolaus Lancicius²⁰ átadta nyolc római vértanú testereklyéjét Forró Györgynek, az osztrák–magyar jezsuita provincia előljárójának.²¹ Lancicius a relikviákat V. Pál pápa engedélyével, hiteles bizonyságokkal megerősítve, több hasonló szent ereklyével együtt Rómából vitte magával Lengyelországba azért, hogy az ottani püspököknek szétajándékozva általuk nyilvános kultuszra helyezze el őket különféle templomokban. A kronológiai adatok szerint Lancicius még jezsuita provinciálissága, azaz 1631 előtt, V. Pál pápa (1605–1621) idejében kapta a Forró Györgynek átadott katakombaszenteket. Ismeretes, hogy Lancicius 1607-től szállított római katakombákból származó testereklyéket Lengyelországba.²² E szűkös adatok ismeretében nem lehet pontosan meghatározni, hogy az oklevélben felsorolt maradványokat mikor, melyik római katakombából emelték ki, és hitelesítették. A valamikor 1607–1621

¹⁸ TŰSKÉS – KNAPP.

¹⁹ Az eredeti oklevél szövege: „Nicolaus Lancicius Praepositus Provincialis Societatis JESU in Provincia Lithvaniae Ad perpetuum rei memoriam, notum facimus, nos pro Provincia Austriae Societatis JESU, donasse Sacra Corpora SS. Martyrum Romanorum, videlicet S. Aniceti.M: S.Desiderij.M: S. Iuliani.M: S. Priscillae V.M. S. Severinae V.M. S. Sinesiae V.M. S. Semidiae V.M. S. Serotinae V.M. ex concessione Pauli V. Pont. Max. Roma advecta, et Juratorum testium depositionibus, de eorum indubitata certitudine, ac Instrumentis publicis confirmata, et post hoc Instrumenta ac Testimonia visa, et diligenter examinata a Locorum Ordinarijs, cum multis alijs similibus Sanctorum Reliquijs, ex eadem Urbe advectis, plurimumque Episcoporum, in hoc Regno Poloniae, concensu, et autoritate, ad varia templa [...] publice illatis, et ad publicum cultum, Sanctorum Reliquijs in Ecclesia Catholica deferri solitum, in illis relictis, ac in perpetuum depositis, approbata. In quorum omnium fidem, hoc testimonium scripsimus, nostra subscriptione ac sigillo Officij nostri roboratum. Vilnae 4. Maij A. 1634. Nicolaus Lancicius m[anu] p[ropri]a”: ELTE EKL, Ab 260 [nr.] 2.

²⁰ Mikołaj Łęczycycki (1574–1653), lengyel–litván jezsuita provinciális 1631–1635 között.

²¹ Forró György (1571–1641), osztrák–magyar jezsuita provinciális: 1629–1636. 1630–1634 között Bécsben élt. LUKÁCS, Ladislaus, *Catalogi Personarum et Officiorum Provinciae Austriae S.I. I: (1551–1600)* (Romae, Institutum Historicum S.I., 1978) 668.

²² NATOŃSKI, Bronisław, *Mikołaj Łęczycycki*, in *Polski Słownik Biograficzny XVIII* (Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1973) 347–350.

között Lengyelországba szállított ereklyékhez tartozó három férfi (Anicetus, Desiderius és Julianus) és öt női (Priscilla, Severina, Sinesia, Semidia és Serotina) testrelikviát 1634-től Nagyszombatban a jezsuita templom sekrestyéjében nyilvános tisztelet mellőzésével őrizték, amint ezt Lippay György esztergomi érsek 1651. június 5-én kelt, a „solemnisatio”-t elrendelő okleveleinek fennmaradt másolata bizonyítja.²³

A fenti ereklyékhez egy további kilencediket is társítottak, melyet ugyanott ugyancsak a nyilvános kultusz kizárásával őriztek. A jelenleg ismert első híradás erről a kilencedik katakombaszentről az 1651. évi nagyszombati transláció²⁴ dokumentálásának elejéről származik. Az *Acta Jesuitarum in Hungaria (Annuae Collegii Tyrnaviensis)* második kötetében (1648–1683) feljegyzett részletes ünnepi beszámoló értesít arról, hogy a Forró György jezsuita provinciálisnak átadott nyolc ereklyéhez hozzátettek egy kilencediket, Szent Krisztináét. Utóbbit XV. Gergely pápa (1621–1623) emeltette ki a Kalixtus-katakombából, és Guilielmus Lamormaini (1570–1648) közvetítésével adták át a nagyszombati jezsuitáknak.²⁵ Lamormaini 1621–1623 között élt Rómában, majd 1643–1645 között volt az osztrák–magyar jezsuita rendtartomány provinciálisja. Feltételezhető, hogy ezt az ereklyét Lamormaini jezsuita provinciálisként adományozta a nagyszombati jezsuitáknak.²⁶ Minden valószínűség szerint a Nagyszombatban őrzött nyolc relikvia translációjának előkészítésekor, 1651. június–augusztusban határoztak arról, hogy ezekkel együtt kerüljön sor az ekkor már szintén ott őrzött Krisztina translációjára is.

A tizedik nagyszombati katakombaszent ereklye meglétéről első ízben szintén az *Acta Jesuitarum in Hungaria (Annuae Collegii Tyrnaviensis)* második kötete tájékoztat egy 1659. évi bejegyzésben. Az adat szerint ebben az évben érkezett meg Rómából a Keresztelő Szent János-templomba Loyolai Ignác és Xavéri Ferenc ereklyerészeivel együtt Adiodemus mártír testereklyéje a hitelesítő oklevéllel, melyet Lippay György esztergomi érsek elismerő irattal látott el (recognitio). Ezt a vértanúereklyét a Forum Roma-

²³ „[...] in sacristia Templi Collegij Societatis Jesu Tyrnaviae [...] neque hactenus publico cultui exposita fuisse [...]”: ELTE EKL, Collectio Hevenesiana 69, Nr. 10, 31–32.

²⁴ Szent Bertalan napján (1651. aug. 24.), akinek ünnepét 1568-ban vették fel a római naptárba aug. 24-ére.

²⁵ „Nonum vero corpus S. Christinae V. et M. Gregorius XV. ex Cemeterio S. Callixti levavit per R. P. Guilielmum Lamormaini huic Collegio concesserat”: *Acta Jesuitarum in Hungaria (Annuae Collegii Tyrnaviensis)*, Pars II (1648–1683) (a továbbiakban: *Acta*, II), Slovenská národná knižnica, Martin, Archiv literatúry a umenia, Sign. RHKS 1425b, 25. Mikrofilm másolata: ELTE EKL, Mf, Me 84 és Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Mikrofilmtár C 205. doboz.

²⁶ Lippay György esztergomi érsek 1651. jún. 5-én kelt, translációt elrendelő oklevele (lásd: 23. jegyzet) nyolc ereklyét sorol fel.

numon a Constantinus-bazilika mellett lelték fel, és 1659. január 29-e előtt hagyták jóvá (approbatio), majd Nagyszombatba szállították, és ettől az évtől itt tisztelték.²⁷ A szűkszavú adat nem tájékoztat a testereklýe nagyszombati kultuszának kezdetéről, esetleges translációs ünnepének időpontjáról.

Mindezt figyelembe véve elmondható, hogy a nagyszombati jezsuita templomban 1659-től összesen tíz katakombaszentet őriztek és tiszteltek. Ugyanakkor – a jelenlegi ismeretek szerint – csak jóval később, Illyés István (1650–1711) használta először a római katakombaereklýe-együttesre a „tíz szent mártír” („SS. Decem Martyrum Translatio”) kifejezést. Illyés 1685-től jogtanár volt Nagyszombatban,²⁸ és 1686. augusztusban a katakombaszentek translációjának ünnepén a Keresztelő Szent János-templomban („Dominica infra octav. S. Bartholom. Tyrnav. in Eccl. S. J.”) elmondott, később nyomtatásban megjelent prédikációjában alkalmazta a szófordulatot felsorolva a tíz katakombaszent nevét.²⁹ 1686 előtt a források kizárólag az 1651-ben együtt oltárra helyezett kilenc mártír tiszteletéről emlékeznek meg, így például 1664-ben „Sanctorum cultus” címen, majd 1665-ben.³⁰

KILENC EREKLÝE TRANSLÁCIÓJA 1651-BEN

A katakombaszentek nyilvános kultusza Európában mindenütt a megérkezésük utáni, előírászerűen a területileg illetékes püspök által kiadott elismerő, befogadó levél kiállításával kezdődött (recognitio). Ilyen irat jelenleg nem ismert Nagyszombatból, ugyanakkor másolatban fennmaradt az ennek kiállítására jogosult Lippay György esztergomi érsek oklevele, melyben elrendelte a translációs ünnepség megszervezését. Ez a Nagyszombatban 1651. június 5-én kelt dokumentum – az előzmények pontos leírását mellőzve – először a nyolc ereklýét, a mártír férfiak (Anicetus, Desiderius és Julianus) után a mártír szüzeket (Christina, Briscilla[!], Semidia, Severina, Serotina) nevezte meg.³¹ Utóbbiak felsorolása nem teljesen egyezik a Lancicius féle adományozó oklevélben találhatóval, ahol a Priscilla, Severina,

²⁷ Acta, II, 101.

²⁸ 1686. nov. végéig oktatott.

²⁹ ILLYÉS István, *Sertum Sanctorum [...] Második része* (Nagyszombat, Akadémiai nyomda, 1708) 65–73, itt: 66. Újabb kiadása: ILLYÉS István, *Fasciculus miscellaneus* (Nagyszombat, Akadémiai nyomda, 1710) 65–73, itt: 66.

³⁰ „Sanctorum quoque novem Martyrum, quorum SS. Reliquiae in Templo nostro S. Joannis Baptistae dicato coluntur [...]”: Acta, II, 131. 1665-ben az ereklýék tiszteletéről: „Reliquiae etiam in Templo nostro consvetae devotiones reassumptae nempe Communio generali, ad Kal. Mensium, concionis Sacra cantata, vesperae, cum ceremonijs solitis clericis rubris ministrantibus [...]”: Acta, II, 137.

³¹ ELTE EKL, Collectio Hevenesia 69, Nr. 10, 31–32.

Sinesia, Semidia, Serotina nevek szerepelnek.³² A hiba valószínűleg nem az oklevélmásolat készítőjétől ered, hanem azt jelzi, hogy a Lancicius féle nyolc ereklyét egy helyen és együtt őrizték egy kilencedikkel, Krisztináéval, s az okirat megfogalmazásakor nem figyeltek sem Priscilla helyes névalakjára, sem arra, hogy Sinesia helyett Christina nevét írták le, jöllehet az utóbbi vértanú elevatióját és allatióját nem az oklevélben jelzett V. Pál pápa engedélyezte.³³

Lippay azzal indokolta az ereklyék nyilvános kultuszának bevezetését, hogy ezzel kívánja előmozdítani „a Krisztussal a mennyekben együtt uralkodó szentek tisztelését”. A leírás szerint az érsek először az ereklyékre vonatkozó hitelesítő iratokat és a szentekhez tartozó tárgyakat vizsgálhatta meg az esztergomi káptalan kijelölt személyeivel, és ezt ő maga is megtette. Egy orvosdoktorral szemügyre vétette a relikviákat, aki mindegyik ereklyéről írásban adott tájékoztatást. Ezt követően Lippay érseki hatalmánál fogva 1651. augusztus 24-ét jelölte ki a transláció napjaként. Rendelkezett arról is, hogy az ünnepségen mindegyik ereklyét külön tartóba helyezve tegyék a nagyszombati Keresztelő Szent János jezsuita templom főoltárára, és ott mondjanak róluk szentmisét.

A translációról a legkorábbi, terjedelmes és részletes leírás a nagyszombati historia domusban maradt fenn *Translatio 9 Reliquiarum in Templum*

³² ELTE EKL, Ab 260 [nr.] 2.

³³ Az oklevélmásolat szövege: „Nos Georgius Lippai etc. Damas ad memoriam, quod cum Nobis fuisset expositum, in sacristia Templi Collegij Societatis JESU Tyrnaviae in Archidioecesi nostra fundati et erecti ex concessione Pauli Papae V. Roma allatas insignes reliquias imo corpora S:S: Martyrum Aniceti, Desiderij et Iuliani, nec non S:S: Virginum, et Martyrum Cristinae, Briscillae[!], Semidiae Severinae et Serotinae asservari, neque hactenus publico cultui expositas fuisse; Nos pro muneris nostra ratione quod Divina gerimus ordinatione, Sanctorum cum Christi in Coelis regnantium Cultum promovere cupientes primum quiae authentica super dictis Reliquiis instrumenta non solum per deputatas ex Metropolitano Nostro Strigoniensi Capitulo personas, sed Nos ipsimet inspeximus, ac Generali nostro Vicario conscisimus ut adscitis aliquo ex Canonicis iam dicti nostri Capituli, Notatio item jurato ac Medicinae Doctore, acces ipsas in quibus Sacra illa lignea continebat inspiceret ac diligenter videret uti inspexit ac revidet, nobisque de singulis scripto accuratam dedit informationem. Quibus rite permissis ac juxta Authentica instrumenta Sacrarum Reliquiarum veritate conspecta, Autoritate Archiepiscopali Primatalique qua in hic Ungariae Regno eique de jure annexis fungimur solemnem earundem S. S. Reliquiarum Translationem in diem Vigessimum quartum Mensis Augusti Anni 1651 indiximus, atque eodem die magno communi ordinis ac statuum populique concursu, publica per primarias ante dictae Tyrnaviensis Civitatis plateas supplicatione peracta in Templum S: Joannis Baptistae dicti Tyrnaviensis Societatis JESU Collegij, Sacras singulorum Martyrum Reliquias singulariter inclusas thecis intulimus ac in ara principe publico cultui exposuimus de iisdemque S: S: Martyribus Sacrum Missae Sacrificium Divinae Maiestati obtulimus, ac deinceps quoque offerens iuxta Sacrorum Canonum ac Sacrae Congregationis Dictum Decreta quantum ex nobis ea pleno Jure concessimus et vigore harum concedimus. Datum in Archiepiscopali Curia Nostra Tyrnaviae 1651 Die 5. Junij:.” ELTE EKL, Collectio Hevenesiana 69, Nr. 10, 31–32.

nostrum címen az 1651. évnél.³⁴ Mivel ez volt az első ilyen esemény a Magyar Királyságban, érdemes részletesen megismerni.

Bevezetesként rövid összefoglalás tájékoztat az ereklyék eredetéről, valamint – Lippay György oklevelének megfelelően – a translációt közvetlenül megelőző, 1651. augusztus 24-i eseményekről.³⁵ Az ereklyéket ezen a napon Posgay Miklós (1610–1668) esztergomi éneklőkanonok és Dersffi István notarius jelenlétében megvizsgálta Gregorius Schiltpacher³⁶ bölcséleti és orvosdoktor, majd egyenként adott róluk véleményt.³⁷ Másnap pecséttel látták el a drágakövekkel díszített és csavarokkal lezárt ereklyetartót („*loculamentum*”).

Augusztus 26-án szombaton délelőtt tíz órakor feldíszített szekerre helyezték az ereklyéket, és harangzúgás közepette szállították át a Szent Miklós-székesegyház felékesített, kivilágított sekrestyéjébe. A székesegyház egésze szintén ünnepi díszet kapott, a dekorációhoz tartozott egy meg nem nevezett nagyszombati jezsuita által készített, vértanúkat ábrázoló hét, vászonra festett kép. Az illatiót, az ereklyék első ünnepélyes oltárra helyezésének szertartását így örökítették meg: délután három órakor a székesegyház harangjának jelére összegyűlt a város lakossága. A jezsuita akadémiához tartozók a saját öltözetükben a sceptrumok (egyetemi díszbotok) mögé sorakoztak fel osztályaik rendjében a székesegyház evangéliumi oldalába („*ad cornu Evangelij*”), azaz a templomhajó felől nézve a főoltártól balra. Ezt követte a karingbe („*Rocheto indutus*”) öltözött papság ünnepeken szokásos körmene-
te.³⁸ A szent mártírok vecsernyéjének éneklése a sekrestyében kezdődött el,

³⁴ Acta, II, 25–29.

³⁵ „Memorable est quod in Augusto 27 die [...] solemnem [...] Translationem novem SS. MM. Romanorum quorum octo corpora [...] R. P. Georgius Forro acceperet dono a R. P. Nicolao Lancio Provinciali Lithvaniae videlicet Corpus S. Aniceti M. S. Juliani M. S. Desiderij M. S. Priscillae V. M. S. Semidiae V. M. S. Severinae V. M. S. Serotinae V. M. S. Sinesiae V. M. N. N. num vero corpus S. Christinae V. et M. Gregorius XV. ex Coemeterio S. Callixti levavit per R. P. Guilielmu Lamormaini huic Collegio concesserat. Priusquam solemnem fueret translatio [...] authentica testimonia Illmo. Dno Archiepiscopo Strigoniensi cum testimonijs Romanis revidit: tum ipsismet P. Nicolai Lancij patens testimonium et privatae literae ad Rectorem huius Collegij data. quibus acquisivit Illmus Archipraesul. nihilominus Vicario suo Generali nostris D. Paolo Hoffman Episcopo Quinque Ecclesiensi commisit ut inspirat ea Corpora SS [...] die 24 Augusti cum A. R. P. Nicolao Posgai E. M. Strigoniensi Canon. ac Notario V. Capituli Dno Stephano Dersffi ac Excellmus. Dnus Gregorio Schiltpacher Doctore Phil. ac Medicinae ad Sacristiam Collegij Templi venit ab R.P.D. Vicario [...] diligenter inspexit et per [...] conscribi curavit, Medico pp. singulas proprijs nemit discute”: Acta, II, 25.

³⁶ JAROS, Stephanus, *Encomium [...] Joannis Gregorii Schiltpacher Philosophiae, ac Saluberrimae Artis Medicinae Doctoris Nec non Regiae Liberaeque Civitatis Poseniensis Ungariae Metropolis Medici [...] Mense Augusto Anno 1670* (Posonii, Gottfriedus Gründer, 1670).

³⁷ A véleményekről nem ismeretes írásos dokumentum.

³⁸ Ennek leírását az „etc.” jelzéssel fejezték be, azaz mint közismerten ismétlődő eseményt nem részletezték.

majd az esztergomi érsek és nyolc főpap ünnepi körmenetben vitte a szent ereklyéket és helyezte el a díszkivilágított főoltáron. Ennek végeztével a váradi püspök³⁹ laudessel kezdte el az ünnepi matutinumot. A hívek együtt maradván ünnepeltek és imádkoztak egész éjjel a kivilágított templomban.

Augusztus 27-én vasárnap reggel öt órakor a székesegyház harangjai adtak jelet a transláció kezdetére. A főoltárnál, ahol az ereklyék voltak, a pécsi püspök⁴⁰ szent olvasmánya („fecit lectum sacrum”) után Lippay Ferenc jezsuita⁴¹ magyar nyelven prédikált az ereklyék kultuszáról. Ugyanekkor a szlávok kápolnijában („in Slavorum Sacello”) „szláv” prédikáció hangzott el ugyanerről a témáról.⁴² A prédikációk végeztével indult el a körmenet a következő rendben: elsőként a jezsuita kollégium rektora által meghívott három személy ment zászlókkal éppen úgy, mint úrnapiján; őket követte másodikként két, a szent mártírok képével díszített vörös lobogó. Harmadikként öt nagyszombati vallásos társulat,⁴³ a Kisboldogasszony, a Szűz Mária szeplőtelen fogantatása, a Gyümölcsoltó Boldogasszony, a Szent Kereszt és a Szűz Mária látogatása vonult labarumokkal és jelvényekkel. Negyedikként trombitákkal és dobokkal kísért kórus haladt, majd ötödikként következett egy nagy zászló, melyen mind a kilenc szent mártír megfestett képét látni lehetett. Hatodikként e zászló mögött harminc vértanú öltöztető ifjú ment a mártíromság jeleit viselve, fejükön babérboszorúval, kezükben palmaággal. A körmenet hetedik részében a nagyszombati ferencesek vonultak, akiket nyolcadikként követett egy Nagyszombat környékiekből álló, mintegy húszfős éneklő kórus a miseruhába öltözött plébánosukkal. A körmenet kilencedik részében umbellával hat főpap lépkedett ünnepi öltözetben, mitrával (püspöksüveg) a fejükön a következő sorrendben: Zongor Zsigmond váradi püspök, Mariani Péter zengg-modrusi püspök,⁴⁴ Rohonczy István csanádi püspök,⁴⁵ Pálfalusi (Pálfalvai) János esztergomi olvasókanonok és apát,⁴⁶ Posgai (Pozsgay) Miklós esztergomi éneklőkanonok és apát⁴⁷ és Szentgyörgyi Ferenc prépost, mindannyian a kíséretükkel együtt, umbella

³⁹ Zongor Zsigmond (1580 k.–1657), nagyváradi püspök 1648–1655 között.

⁴⁰ Hoffman (IV.) Pál, pécsi püspök 1648–1658 között.

⁴¹ Lippay Ferenc (1608–1674), 1647–1652 között Nagyszombatban hitszónok. 1651-ben a székesegyház magyar szónoka. LUKÁCS, Ladislaus, *Catalogi Personarum et Officiorum Provinciae Austriae S.I. III: (1541–1665)* (Romae, Institutum Historicum S.I., 1990) 299–300. Az ünnepi prédikáció szövege nem ismert. Ismeretes, hogy Lippay Ferenc elutasította bátyja, Lippay György esztergomi érsek ajánlatát, aki ki akarta adatni a prédikációit.

⁴² 1651-ben Joannes Sednik volt a concionator Slavonicus. Uo.

⁴³ Vö. KNAPP ÉVA, *Pietás és literatura* (Budapest, Universitas, 2001) 209–212.

⁴⁴ Mariáni Péter (1608k.–1665), püspök 1640-től.

⁴⁵ Pápai megerősítés nélküli „választott” csanádi püspök 1651–1652-ben.

⁴⁶ Pálfalusi János (1605–1663).

⁴⁷ 1644-től volt esztergomi kanonok.

alatt a szent ereklyét hordozva haladtak. A körmenet tizedik részében az egyetemi sceptrumok mögött vonult a rektor, a kancellár és más előjárók hivatali díszöltözetben mintegy húszan. Utánuk ismét trombitások, dobosok és zenészek mentek. A menet tizenkettedik része a szent mártírok nagy zászlajából és harminc koszorús ifjúból állt, akiket részben a pozsonyi, részben az esztergomi kanonokok csoportja követett. Tizennegyedikként umbellával Lippay György esztergomi érsek, Szelephényi György nyitrai püspök és kancellár, valamint Tarnóczy Mátyás⁴⁸ váci püspök vonult. Őket nem kevés („non pauci”) főnemes, majd a nagyszombati előjáróság („Senatus Tyrnaviensis”) és más nemesek követték. Mögöttük következtek a nemes asszonyok, előbb a magyarok a szent mártírok zászlójával, utóbb a „szlávok” és a németek. A körmenetet a vidéki nép zárta, akik saját zászlóikkal jöttek, olyan sokan – jegyzi meg a leírás –, hogy ennyi embert együtt még nem lehetett látni Nagyszombatban.

A körmenet a városfalakon belül az irgalmasok temploma mellett haladt el a piac felé, ahol lekanyarodott a ferences templomhoz, majd a piactéren át a jezsuiták Keresztelő Szent János-temploma irányába vonult. Az érseki ház előtt a piactéren díszlovéseket adtak le Esterházy Dániel (1585–1654) semptei vára lövészeinek irányításával. A vidéki sokaság a saját zászlóik alatt betöltötte az utcákat, és a szent mártírokat dicsőítve himnuszokat énekeltek. Az utcák mind ünnepi díszben voltak, de ezt a dekorációt felülmúlta a jezsuita templom déli oldalán az utca szélességét kitöltő diadalív. A tetején hat vagy hét láb magasan a kilenc mártír szobra volt látható; az oldalán két kisebb kaput helyeztek el, melyekre a szimbólumok és emblémák sorozatát a retorika osztálytanára⁴⁹ készítette el. Az iskolákhoz és a templomhoz tartozó terület egészét felékesítették, szabadtéri oltárokat emeltek, melyeknél a templomba be nem férő népnek celebráltak miséket.

A jezsuita templomhoz érve bevonultak az ereklyékkel. Az egyetem kancellárja ünnepi öltözetű kísérelével a sceptrumot követve a Szent Ignác-kápolnához vonult, ahol az érsek a trónján ült a papsággal egyetemben. A kancellár⁵⁰ latin beszédet mondott a szent mártírok dicsőségéről és az ereklyék tiszteletéről. A szónoklat végén az érsek celebrált ünnepi misét. Az ereklyét a Keresztelő Szent János-templomban helyezték el, minden valószínűség szerint a Szent Mártírok kápolnájában.

⁴⁸ Tarnóczy Mátyás (1605–1655), váci püspök 1650–1655 között.

⁴⁹ 1651-ben Nagyszombatban a rétorokat a laibachi születésű Andreas Anshitz (1620–1656) oktatta, aki az előző évben Grazban élt, a következő évben pedig Bécsben oktatta a retorikát. LUKÁCS, Ladislaus, *Catalogi Personarum et Officiorum Provinciae Austriae S.I. II: (1601–1640)* (Romae, Institutum Historicum S.I., 1982) 537. Az ábrázolásokról nem ismert részletezés.

⁵⁰ Eustachius Stainapenger osztrák jezsuita, aki 1646–1652 között volt nagyszombati kancellár. Vö. uo. 756. A beszéd szövege nem ismert.

A papság és a nemesség felüdülésére a jezsuiták ezen a napon ebédet adtak. Délután két órakor Jászberényi Tamás dékán, bölcséleti és teológiatanár⁵¹ magyarul prédikált a templomban, ami nagy tetszést aratott a hallgatóság körében, akik között ott volt az érsek és a papság is. A váradi püspök által vezetett vecsernye végén főpapi ornátusban az esztergomi érsek körmenettel vonult a főoltárhoz, ahol intonálta a *Te Deumot*, és áldásban részesítette a jelenlévőket.

A nagyszombati jezsuita historia domus e bejegyzése forrásul szolgált az ünnepség leírásának egyre rövidülő későbbi, nyomtatásban megjelent szövegeihez. Így forráshivatkozás nélkül megtalálható Tolvay Imre jezsuita egyetemtörténetében, mint az 1651-es év kiemelkedő, különleges eseménye.⁵² Ezt követően a pompás ceremóniáról és a kivételes alkalomról – Tolvay munkájára hivatkozva – megemlékezett Bél Mátyás is a *Notitia Hungariae Novae Historico Geographica* című munkájának Nagyszombat város történetét bemutató részében „Novem martyrum solennis translatio” címen.⁵³ Ugyancsak Tolvay lehetett a forrása Kazy Ferenc 1738-ban megjelent nagyszombati egyetemtörténete vonatkozó, viszonylag szűkszavú részletének. Kazy eltekintett a translációs körmenet és útvonala részletezésétől, és olyan mozzanatok megörökítésétől, mint például a díszkapu vagy a jezsuiták által adott ebéd.⁵⁴

Valószínűleg Ocskovszky (Ocovszky) Ferenc Ágoston (1816–1898) kánok az utolsó, aki Nagyszombatról írt latin nyelvű rövid („breviter adumb-rata”) várostörténetében részletezően megemlékezik a katakombaszentek 1651. évi nyilvános kultuszra történt kihelyezéséről.⁵⁵ Kilenc szent ereklyéről („lipsana Sanctorum”) írt úgy, hogy a kilencedik mártír nevét (Krisztina) nem közölte. A tizedik, 1659-ben Nagyszombatba szállított Adiodemust Tolvayhoz és Kazyhoz hasonlóan ő sem említette, és nem használta a „tíz szent mártír” kifejezést. Ocskovszky a transláció napját tévesen 1651. augusztus 26-ára helyezte, és nem sorolta fel a részt vevő főpapok mindegyikét. Szelep-chényi György nyitrai és Tarnóczy Mátyás váci püspök mellett az esztergomi

⁵¹ Jászberényi Tamás (1597–1658) beszédének szövege nem ismert. Vö. uo. 629.

⁵² [TOLVAY, Emericus], *Ortus et progressus almae archi-episcopalis societatis Jesu universitatis Tyrnaviensis a primis illius initiis ad annum usque M.DC.LX.* (Tyrnaviae, Typ. Acad., 1725) 169–175.

⁵³ BÉL, Matthias, *Notitia Hungariae Novae Historico Geographica, Pars I: Hungaria Cis-Danubiana, Tomus 2* (Viennae, Straub, 1736), *Historia Urbis Tyrnaviensis*, Cap. I. § XXXIV, 57–58.

⁵⁴ KAZY, Franciscus, *Historia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu* (Tyrnaviae, Berger, 1738) 118–120. Az 1651. évi translációról Kazyt és Tolvayt idézve röviden írt: DUBNICKY, Jaroslav, *Ranobarokový univerzitný kostol v Trnave* (Bratislava, Slovenská Akadémia Vied a Umeni, 1948) 60–61.

⁵⁵ OCSKOVSZKY, Franciscus Augustus, *Historia urbis Tirnaviensibus* (Tirnaviae, M. Spanraft, 1843) 54–55.

és a pozsonyi káptalan közreműködésével, a hadieszközök díszlövésével, trombita- és harangszóval, valamint énekkórossal nyomatékosította az ünnepi pompa bemutatását. Végül kitért a Lippay érsek által celebrált szentmisére és az egyetem dékánja, Jászberényi Tamás „de gloria Sanctorum” témáról mondott magyar nyelvű („lingua patria”) szentbeszédére.

A transláció rendszeres megünneplésére vonatkozó legkorábbi adat 1651-ből származik. A jezsuita historia domusban az ünnepség leírása után részletezték a tervezett kultusz „hivatalos” elemeit. Az esztergomi érsek az esemény emlékezetének fenntartására búcsúengedélyt kért Rómából, hogy „az emberek összegyűljenek, és hódoljanak az évforduló napján az ereklyekincs előtt”.⁵⁶ A transláció évi megünneplésére a Szent Bertalan napját követő vasárnapot jelölték ki azzal a meghagyással, ha erre a napra esne a templom felszentelésének dátuma, akkor a Nagyboldogasszony ünnepe előtti vagy utáni vasárnap legyen az emléknap.

A liturgikus keretek között szabályozott kultusz másik eleme az esztergomi érsek által a kilenc katakombaszent mindegyikének kijelölt és jóváhagyott évi külön ünnepnap. Így a magyar egyházi naptár január 19-én Serotinára, február 11-én Desideriusra, július 8-án Anicetusra, július 15-én Christinára, augusztus 9-én Julianusra, szeptember 18-án Sinesiára, október 12-én Semi-diára, október 22-én Priscillára és november 15-én Severinára emlékezik. 1651 után ezeken a napokon az ünnepelt mártírt officium duplex keretében idézték fel a Rítusok Szent Kongregációja előírásának megfelelően.⁵⁷

ÖSSZEZGÉS

Összegezve elmondható, hogy a „tíz szent mártír” ereklyecsoport az európai katakombaszent-kultusz viszonylag korai időszakában, három különböző időpontban került Nagyszombatba. Többségük nem közvetlenül Rómából, hanem onnan Vilnába (Vilnius) szállítva Nicolaus Lancicius közvetítésével ajándékként érkezett a Magyar Királyságba. Közülük kilenc nyilvános kultusza 1651-ben együttes translációjukkal – melyről ez a dolgozat megemlékezik – kezdődött. A translációt a nagyszombati jezsuita egyetemtörténeti (Tolvay Imre, Kazy Ferenc) és várostörténeti munkák (Bél Máttyás,

⁵⁶ „ut anniversaria die redeunte populi confluens de Ecclesia thesauro dictas coleret participet”: Acta, II, 29.

⁵⁷ Az ünneplésnek ez a módja másutt is általános volt a 17. század elejétől. Így ünnepelték például Lisszabonban Szent Engratia szűz és mártír (†303) emlékét is: *Officium duplex cum octava recitandum in civitate, et diaecesi Olyssionensi in festo Sanctae Engratae Virginis, et Martyris, quod celebratur die 16. Aprilis approbatum a sacra rituum congregatione* (Olysiopone, P. Crasbeeck, 1612).

Ocskovszky Ferenc Ágoston) egyaránt leírják. Ez az ünnepség mindazokat a kivételes mozzanatokot – így például a kiemelkedően nagyszámú főpapi jelenlétet, különleges liturgiát vecsernyével, látványos körmenetet zászlókkal, zenei kísérettel és élőképekkel, díszkivilágítást, díszkaput és díszebédet – tartalmazta mely a korban leggazdagabb ceremóniájú svájci katakombaszent-ünnepségeket is jellemezte.⁵⁸

A kilenc ereklye néhány évvel később, 1659-ben egészült ki egy ekkor Rómából küldött újabb, Adiodemus nevű katakombaszenttel. Nyolc ereklyét a Trienti Zsinat határozatainak gyakorlati megvalósítását ösztönző V. Pál pápa, egyet pedig a Hitterjesztés Kongregációjának (Congregatio de Propaganda Fide) megalapítója, a jezsuiták tevékenységére fokozott gondot fordító, Pázmány Péter hittérítő munkáját támogató XV. Gergely pápa indított útnak Rómából. A tizedik katakombaszentet – jelenleg ismeretlen előzmények után – az irodalomkedvelő, művészetpártoló és a janzenizmus ellen erélyesen fellépő VII. Sándor pápa juttatta Nagyszombatba, így bővítve a Keresztelő Szent János jezsuita templom ereklyekincsét.

⁵⁸ ACHERMANN 124–239.

◆◆ HEGEDŰS ANDRÁS

A bábszínház mint pasztorációs lehetőség,

avagy adatok Feszty Masa „Végý kezedbe bennünket, Istengyermek” c. képének történeti háttéréhez

A Prímási Levéltár kutatótermének falán függ Feszty Masának¹ egy, a Keresztény Múzeum² tulajdonában lévő festménye, melynek címe „Végý kezedbe bennünket, Istengyermek”.³ Magáról a képről eddig önálló publikáció nem jelent meg, csupán Farkas Veronika tett róla röviden említést Feszty Masáról írt könyvében.⁴ Jelen tanulmány e mű történeti háttérének és pasztorációs összefüggéseinek bemutatására vállalkozik.

A FESTMÉNY ÉS A BÁBSZÍNHÁZ

A mély benyomást keltő festmény a Gyermek Jézust ábrázolja, amint jobb kezére húzott bábót tartva szürke romok között áll. Bal karján két bábfigura nyugszik, míg a Gyermek alakja körül elszórtan több báb is fekszik a földön. A háttérben felismerhető a krisztinavárosi templom tornya és a budai hegyek vonulata. Egyértelmű tehát, hogy a II. világháború utáni Budapest egy részletét látjuk. Ezt erősíti a művésznő aláírása alatti évszám: 1946.

¹ Feszty Mária (1894–1979) festőművész. Életrajzi adatainál mindenütt születési éveként tévesen 1895-öt jelölték meg, ám a Terézvárosi plébánia, 1894. évi kereszteltek anyakönyve (268. o., 368. sor) szerint 1894. jan. 31-én született. Családi becenevét (Masa) használta művészi névként. Feszty Árpád festőművész és Jókai Róza festőművész leánya. Laborfalvi Róza dédunokája, így a színésznőnek Jókai Mórral kötött házassága révén a nagy írónak nem vér szerinti dédunokája. Tanulmányait Budapesten, az Iparművészeti Főiskolán kezdte, majd Münchenben folytatta. Nagy hatással volt rá Botticelli, Fra Angelico és Giotto művészetére.

² A kép 1995. jan. 6-án Fundelius Vilmos esztergomi kanonok ajándékaént került a Keresztény Múzeum tulajdonába. (Keresztény Múzeum irattára, 1/1995, ill. 7/1995.) Ezúton is hálásan köszönöm Kontsek Ildikónak, a Keresztény Múzeum igazgatójának a kép provenienciájával kapcsolatos információk közlését.

³ A kép címe az átadási lista szerint „Gyermek Jézus bábokkal”, ám a Keresztény Múzeumban 1999-ben Feszty Masa halálának 20. évfordulója alkalmából rendezett kiállításon már ezen a címen szerepelt, ezért mi is így használjuk.

⁴ FARKAS Veronika, *Feszty Masa festőművész (1895–1979)* (Komárom, KT, 2003) 16.

A komor, acélszürke felhős ég alatt a fény a szürke környezetben fehér ruhában álló, szőke hajú Istengyermekre mint a világ világosságára⁵ irányul. A szemlélő figyelmét magára vonja a bájos gyermekarc tekintete. Ez Feszty Masa művészetének egyik fontos jellemzője. Alakjainak megformálásánál ugyanis „nagy fontosságot tulajdonít a szemnek, a lélek tükrének, amelyet kiemel színnel és vonallal. Az örök Fény sugárzik belőlük a lélek mélyéről.”⁶

FESZTY MASA: „VÉGY KEZEDBE BENNÜNKET, ISTENGYERMEK”
(Fotó: Mudrák Attila)

⁵ Vö. Jn 8,12.

⁶ PROKOPP Mária, *Bevezető*, in FARKAS 5.

Feltűnő továbbá, hogy a Gyermek jobb kezére húzott báb feje egy felnőtt férfi arcának portrészzerű ábrázolása, míg a többi bábfigura egyértelműen gyermekjátéknak, esetleg színházi kelléknek mondható.

A festmény értelmezésében nagy segítségünkre van a kép hátoldalán található – feltételezhetően a kép egykori tulajdonosától, Fundelius Vilmostól származó – gépelt leírás. Ennek lényegi része a következő:

1945. február 12. Befejeződött Budapest ostroma. [...] Romokban hever a város, romokban az otthonok, a házak ... és romokban a lelkek. [...] A krisztinavárosi plébánia romos káplánszobájában néhányan azon tanakodnak, mi módon lehetne a romokban heverő, gyötrődő, kétségbeeséssel küszködő lelkekre egy kis derűt, életkedvet csepegtetni. Vigyük Jézust, az Istengyermek mosolyát, derűjét az emberek közé!

Hogyan? Mivel?

Bábszínházat szerveznek, s ettől kezdve az eszme: Végy kezedbe bennünket Istengyermek: játssz velünk s rajtunk keresztül, játékunkon át hintsd szét mosolyodat a fáradt, szomorú arcokon. [...]

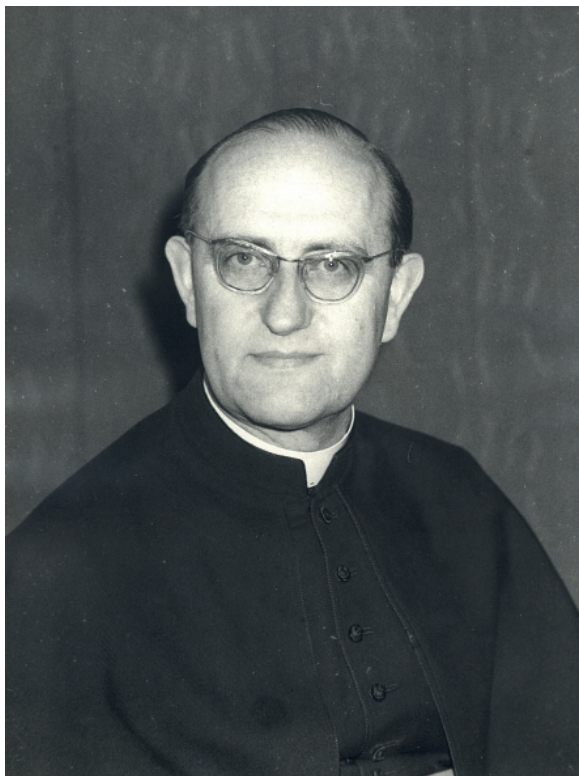
Ez eszme megtestesítéseként született meg e kép is.

A háttér: Krisztinaváros, ahogy a művésznő műtermének ablakából látszik. Borús, sötét, ostrom utáni hangulat terpeszkedik fölötte ... Romok ... A helyőrségi templom eredeti romrészleteit örökíti meg itt a művész. A sötét Krisztinából romokon keresztül derűs világosságban jön át a Gyermek ... Kezében és körülötte a földön az eredeti bábfiguráknak képe ... Csak a jobb kezén lévő Fekete Péternek cserélte ki a művésznő a fejét, a Bábszínházat létrehozó akkori krisztinavárosi káplán, Fundelius Vilmos fejével.

A kép készítését tehát nem Feszty Masa saját háború alatti tevékenysége ihlette, mint azt Farkas Veronika írja,⁷ hanem a Fundelius Vilmos,⁸ által szervezett bábszínház.

⁷ „A nehéz, emberpróbáló időkben – 1946-ban – festi meg a »Végy kezedbe bennünket, Istengyermek« című képét. A bunkerbe szorult emberek, gyerekek számára valóságosan is bábukat készít, hogy az éhséggel, hideggel, tisztátalansággal küszködőknek némi vigaszt nyújtson. A kézre húzott bábukkal megtanította játszani őket, így örömet, reményt csempészett életünkbe”: FARKAS 16.

⁸ Fundelius Vilmos (1915–2005) esztergomi kanonok. Teológiai tanulmányait Esztergomban végezte, ahol 1939-ben szentelték pappá. Papnövédként részt vett az 1938. évi budapesti Eucharisztikus Világkongresszus szervezésében, és diakónusként tagja volt a kongresszust lezáró szentmisén Pacelli bíboros asszisztenciájának. Egyházi jogi doktorátust szerzett 1941-ben. Esztergomi kanonok 1984-től. Önéletírásában említi, hogy Budapest ostroma alatt a sebesültek ellátásában a bombázás alatt tanúsított bátorságáért „Signum Laudis” a hadiszalagon kardokkal kitüntetésre terjesztették fel. Mivel az ostromhelyzet miatt a hivatalos elismerést nem kaphatta meg, nagyrabecsülésének jeleként az egyik katonatiszt saját, az I. világháborúban elnyert azonos kitüntetését adta át neki. Ugyanezen helytállásáért az 1989 után újrászerveződött Vitézi Rend fogadta soraiba. Gyermekkorában a Regnum mellett laktak, ott lett cserkész, majd 1989-ben már zuglói plébánosként részt vett a 309. sz. Assisi Szent Ferenc cserkészcsapat felállításában.

FUNDELIUS VILMOS 1970-BEN (EFMlt, Fundelius-hagyaték)

A BÁBSZÍNHÁZ LÉTREJÖTTE ÉS MŰKÖDÉSE

Magáról a színházról és annak szervezéséről az egykori krisztinavárosi káplán, később esztergomi kanonok hagyatékából⁹ nyerhetünk részletes információt, aki a kezdeteket 1945 nyarára datálta.¹⁰ A bábszínház gondolatának megszületését egy pontosan meg nem határozott vasárnapra tette, amikor a szentmise után a templomból kilépő gyermekeket figyelte. Erről így ír: „Ott

Állomáshelyeire és életére vonatkozóan lásd: BEKE Margit, *Esztergomi kanonokok 1900–1985* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae X) (Unterhaching, Görres Gesellschaft, 1989) 176; HETÉNYI VARGA Károly, *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában I* (Abaliget, Lámpás, 1992) 80; BEKE Margit, *Az esztergomi (Esztergom-Budapesti) főegyházmegye papsága 1892–2006* (Budapest, Szent István Társulat, 2008) 212.

⁹ Esztergomi Főkáptalan Magánlevéltára (továbbiakban EFMlt), Fundelius-hagyaték.

¹⁰ EFMlt, Fundelius-hagyaték, 4. d. Espereskerületi beszámoló, 1946, 1.

a templom előtt egy pillanat alatt belém vágódott a gondolat: Szórakozási lehetőséget kell teremteni ennek a játékatól, játszótereitől megfosztott, romok közé kárhozottatott gyermekseregnek, mégpedig gyorsan, és nekünk!”¹¹

A gondolatot tett követte, és már a következő vasárnaptól kezdve a Gellérthegy utcai zárdaiskolában¹² délutáni foglalkozásokat szerveztek. Az egyik tanterem lett a „meseszoba”, a másik a „játék-szoba”, az udvart pedig „tündérkertté” változtatták. A munkába az energikus káplán bevonta a plébánia területén működő leányegyleteket és a Szilágyi Erzsébet leánygimnázium növendékeit, akik „nagy lelkesedéssel és dicséretes buzgósággal jöttek minden vasárnap és foglalkoztatták a nagyszámú, játszani vágyó gyermeksereget”.¹³

A gyerekek azonban szerették volna, hogy újból legyenek vasárnapi mozdélutánok, mint korábban, ezért szüntelenül ostromolták fiatal káplánjukat. Ám a plébánia vetítőgépe, amint azt Fundelius Vilmos írja, „az ostrom alatt sajnos más gazdát keresett magának. Mit tegyek tehát? ... Ilyen tépelődések között ötlött fel bennem egyszer a bábszínház gondolata.”¹⁴

Az ötletet az adta, hogy Budapest ostromakor az óvóhelyen egy nővér a gyerekeket egy kicsi, kézre húzható, bábszínházi majmocskával szórakoztatta.¹⁵ A bábszínház gondolatát a gyermekdélutánok megvalósításában segédkező kongreganista¹⁶ lányok nagy lelkesedéssel fogadták, és vezetőjükkel, Fáy Hildegard¹⁷ tanárnővel együtt készséggel csatlakoztak a terv megvalósításához.

¹¹ Uo.

¹² A Páli Szent Vincéről Nevezett Irgalmas Nővérek által fenntartott bentlakásos intézet a Gellérthegy utca 7. szám alatt működött egészen 1948-ig, a szerzetesrendek feloszlásáig. Az eredeti épületet 2021-ben elbontották. Ezúton is köszönetemet fejezem ki Koltai András piarista levéltáros kollégámnak a budapesti helyszínek és szerzetesi intézmények pontosításához nyújtott szíves segítségéért.

¹³ EFMI-t, Fundelius-hagyaték, 4. d., Espereskerületi beszámoló, 1946, 2.

¹⁴ Uo.

¹⁵ EFMI-t, Fundelius-hagyaték, 3. d., Egy papi élet Magyarországon a viszontagságos XX. században (továbbiakban: Egy papi élet Magyarországon) Dr. Fundelius Vilmos önéletrása (gépelt kézirat) 92.

¹⁶ Mária kongregáció, hitbuzgalmi társulat, melynek célja, hogy tagjait, főként az ifjúságot a Mária-tisztelet hangsúlyozott gyakorlása által mélyebb lelki életre és az apostolkodás magasabb fokára nevelje. Magyarországon az iskolák államosításával tevékenységüket megszüntették. A magyarországi Mária kongregációk saját folyóirattal rendelkeztek, melynek címe *Mária-Kongregáció* volt. A periodika 1907 és 1944 között jelent meg.

¹⁷ Fáy Hildegard (1922–2020) 1941-ben az Állami Tanítóképző Intézetben szerzett elemi iskolai tanító oklevelet. Tanulmányait a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán folytatta, ahol 1946-ban végzett. Az Angolkisasszonyok Intézetében tanított az egyházi iskolák államosítása előtt. Ezt követően, „politikai megbízhatatlansága” miatt, sokáig csak lakóhelyétől távol eső iskolákban (Csepel) kapott állást, de vállalta a többórás utazást is, hogy taníthasson. Végül 1970-ben a Bajza utcai iskolában helyezkedett el tanárként. 1985-ben a Budapest Főváros XXI. Kerületi

1945. október 2-án megalakították a bábtársulatot.¹⁸ Sikerült néhány, papírmaséból készült bábfejet vásárolni. A lányok pedig előszedve régi babaruháikat, rongyoszsákjuk használható tartalmát, három hétig minden szabadidejükben bábruhát varrtak. A szöveggönyveket Fáy tanárnó írta.¹⁹ Egy régi zászlószekrényt kölcsönöztek az egyházközségi cserkészcsapattól, és azt alakították át bábszínházzá.

A társulat „Fekete Péter Bábszínház” néven 1945. október 28-án, Krisztus Király ünnepén tartotta meg első előadását.²⁰ A bemutatkozás hatalmas sikert aratott.

Nem várt nagy érdeklődés, csengő kacajok és élénk tapsvihár kísérte első szereplésünket s jutalmazta a befektetett sok izgalmat és várakozást. Ettől kezdve a vasárnapi gyermekdelutánok tengelye a bábszínház lett, melyben leszámítva a leghidegebb téli és legmelegebb nyári vasárnapokat, minden vasárnap megtartottuk előadásainkat.²¹

A Gellérthegy utcai zárdaiskola osztályterme hamarosan szűknek bizonyult, ezért az előadások helyszíne a Pálya utcai kultúrház²² nagyterme lett. Az új terem újabb nehézségeket jelentett. Itt már nem lehetett egy kifeszített pokróc mögé bújva mozgatni a bábokat. Ezért az ötletgazdag káplán maga tervezett, és egy helyi asztalossal legyártatott egy olyan, kétfelé nyíló bábszekrényt, amelynek felső harmada elmozdítható falemezzel volt fedve, és nyitott állapotban paravánként, összecsukva pedig a kellékek tárolására szolgált. Az érdeklődés nőttön-nőtt, idővel a nagyterem is kicsinek bizonyult, ezért volt idő, amikor vasárnap délutánonként két előadást is tartottak.²³ Erről Fáy Hildegárd is megemlékezik: „Serdülő lányok báboznak a kicsik szórakoztatására állandó helyiségben, vasárnaponként két előadás. Ki lehet tenni az ajtóra: Megtelt.”²⁴

Tanács Végrehajtó Bizottsága a kerület fejlődése érdekében végzett kiemelkedő társadalmi munkája elismeréséül a Budapestért kitüntetett jelvényt adományozta neki. Budapest ostroma alatt írt naplója kiadva: *Naplók az óvóhelyről – Budapest ostroma civil szemmel* (szerk. Bank Barbara – Mihályi Balázs – Tóth Gábor; Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2021) 81–118.

¹⁸ EFMlt, Fundelius-hagyaték, 4. d., Espereskerületi beszámoló, 1946, 2.

¹⁹ EFMlt, Fundelius-hagyaték, 3. d., Egy papi élet Magyarországon, 92.

²⁰ EFMlt, Fundelius-hagyaték, 4. d., Espereskerületi beszámoló, 1946, 2.

²¹ Uo.

²² A Krisztinavárosi Plébánia a Pálya u. 3. szám alatt saját kultúrházzal rendelkezett. Vö. *Jubilál a krisztinavárosi Credo*, in *Nemzeti Újság* (1942. nov. 8.) 15; *Meghívó az „Attila Udvar” Társasház Szövetkezet rendkívüli közgyűlésére*, in *Budapesti Köz-löny Hivatalos Értesítője* (1943. ápr. 2.) 8.

²³ EFMlt, Fundelius-hagyaték, 3. d., Egy papi élet Magyarországon, 92.

²⁴ *Naplók az óvóhelyről...* 115.

Az előadásokat mindig imádsággal kezdték. Erről Fundelius Vilmos így ír:

A színpal mögött megható buzgósággal szállt fel az ég felé az izgalomtól kipirult lányok ajkáról az a kis, saját szövegű imádság, amit a leányok kérésére magam szövegeztem meg, és amelyről azt tapasztaltam, hogy nagyon a gyerekek szívéhez szólt és nagyon a szívéből jött. Éveken keresztül, amikor a bábszínház már régen nem működött, kongreganistáim, valahányszor összejöttek, mindig ezzel a kis imával kezdik még ma is összejövetelüket:

Kisded Jézus, szívünk királya
Lelkünk derűjével hódolunk Neked.
Mint kicsi testvérek, bizalommal kérünk,
Áldd meg törekvéseinket.
Add, hogy örökre, őszintén a tied legyünk
S mosolyod derűjét az emberek között széthinthessük.
Kisded Jézus, isteni testvér,
Add, hogy mindig jobban szerethessünk
És embertársainkkal is
Megszerettessünk Téged! Ámen.²⁵

A bábszínház híre messze a plébánia határain túl is elterjedt. Már egy hónappal az első előadás után, 1945. december 4-én az irgalmas nővérek Próféta utcai internátusában²⁶ vendégszerepeltek. Ezt pedig sok más meghívás követte. Egy év alatt, 1946. október 27-ig, Krisztus Király vasárnapjáig pontosan száz előadást tartottak. Ebből 57-et a krisztinavárosi plébánián, 43-at pedig vendégszereplésben. A vendéglőadások közül 27 vidéken volt. Így játszottak Érden, Csicsón, Petenden, Kapolcson, Taliándörögdön, Monostorapátiban, Pulán, Nagyvázsonyban, Németbarnagon,²⁷ Solton, Kissolton, Solt–Petőfi-telepen, Dunaföldváron, Baracson, Budafokon, Keszthelyen.²⁸ Mindenképpen figyelemre méltó eredmény ez, különösen úgy, hogy semmilyen reklámtevékenységet nem fejtettek ki, az előadásokat pedig térítésmentesen tartották.

A nézők száma változó volt. Előfordult, hogy csupán 15 gyermek vett részt az előadáson. Keszthelyen és Budafokon azonban mintegy 800 gyerek volt kíváncsi a bábszínházra. Komoly eredménynek számított a Horváth-kertben, 1945. június 8-án megrendezett „Gyermeknap”, ahol a felállított diadalkapun

²⁵ EFMI, Fundelius-hagyaték, 3. d., Egy papi élet Magyarországon, 92.

²⁶ Szent Teréz Intézet, VI. Próféta utca 1., ma Hegedű u.

²⁷ Az egykori Magyarbarnagot és Németbarnagot 1947-ben Barnag néven egyesítették. Ma község Veszprém vármegyében.

²⁸ EFMI, Fundelius-hagyaték, 4. d., Espereskerületi beszámoló, 1946, 3.

a kitárt karú Kisjézus várta az érkezőket. A nagy bábszínházsátoron kívül számos program várta a kicsiket, akik mintegy 900-an vettek részt a rendezvényen. Erről a napról Fáy Hildegárd is megemlékezett: „A Horváth-kert használható területrészen a plébánia szervezésében »Gyereknapot« tartottunk. Volt bábozás, sok játék, verseny és versengés. No, meg zsíros kenyér és plantatea.”²⁹

Fundelius Vilmos számításai szerint a Fekete Péter Bábszínház első évének 100 előadása 10–11 000 gyermek és felnőtt életébe hozott kis vidámságot, felhőtlen szórakozást.³⁰ A társulatnak 1946 végén 32 játszó és 3 kellékes (bábtervező/készítő) tagja volt. A tagok hármas, illetve négyes csoportokba osztva játszottak, minden vasárnap felváltva más és más. A műsort mindig a soros csoport állította össze magának, sőt a darabokat is rendszerint maguk írták mesék alapján.³¹ A siker nyomán igény mutatkozott a felnőtteknek szóló előadások szervezésére is.

A bábszínház a Feszty Masa-kép hátoldalán található leírás szerint még évekig működött. Sajnos nem sikerült pontosítani, hogy a társulat mikor és miért oszlott fel. Fundelius Vilmost főpásztorá 1947. szeptember 1-től Budapest-Józsefvárosba helyezte át. Feltételezhetően ennek alkalmából írta hálája jeléül a társulat egyik H monogrammal jelzett tagja a „Bábjátékos imája” című verset.³² Előfordulhat tehát, hogy a bábszínház működésének a káplán távozása vetett véget, az sem zárható ki azonban, hogy az előadásokat az egy évvel későbbi, 1948-as kommunista hatalomátvétel utáni egyházüldözés lehetetlenítette el.

Magát a bábszínházat az 1946. évi őszi espereskerületi gyűlésen Fundelius Vilmos úgy mutatta be, mint „a sokszínű, modern pasztoráció egyik és nem éppen megvetendő eszközét”. Állítását az eredmények igazolták. Pasztorációs eredmény alatt nemcsak a már említett magas nézőszámot értjük, hanem azt is, hogy a kongreganista lányok az Istengyermekekhez szóló imát évekkal később is mondták. Érthető módon, mondhatni jól megválasztott metodikai céllal, a gyermekeknek szóló előadások az imádsággal, a gyermeknap diadalkapú Kisjézus-ábrázolásával a Gyermek Jézust hozták közelebb a legkisebkekhez, ugyanakkor a felnőttek számára is – akárcsak a karácsony fényei – kedvesek voltak.

A pasztoráció eredményességét bizonyítja egy H monogrammal jelölt diáknak a függelékben közölt verse, melyet 1947 decemberében Fundelius Vilmosnak írt ajándékként „a gondolat emlékére – két év öröméért, szépsé-

²⁹ *Naplók az óvóhelyről...* 116.

³⁰ EFMt, Fundelius-hagyaték, 4. d., Espereskerületi beszámoló, 1946, 3.

³¹ Uo. 4.

³² Szövegét lásd a függelékben.

geiért, szenvedéseiért”. Ez a mű és Feszty Masa festménye bizonyítja, hogy a bábszínház üzenete visszhangra talált a nézők között. Nyilvánvaló, hogy a művész is, aki ekkor a budai várban lakott, látott bábelőadást, hiszen a festmény a színház által közvetített üzenetet jeleníti meg.

ÖSSZEGZÉS

Az elmondottak alapján érdemes ismét megszemlélnünk Feszty Masa festményét. A kép realiztikusan ábrázolja a krisztinavárosi templomot, a budavári volt helyőrségi templom maradványait és a bábokat. Ám a Gyermekek Jézus alakja, amint a kezére húzva tartja a Fekete Péter Bábszínház alapítójának portrészzerű bábját, már allegorikus ábrázolás, hiszen a Krisztusnak való bizalomteljes önátadást jeleníti meg. Azt sugallva, hogy amint a káplán által Krisztus cselekszik, úgy a szemlélő – akárcsak a bábszínház egykori nézőközönsége is – bízza magát Krisztusra, hogy ő cselekedjen általa. Így a festmény tulajdonképpen a bábszínház allegóriája, mert annak üzenetét kívánja a festészet eszközeivel átadni. Ez az üzenet pedig inspirálólág hatott egy olyan művészre, akinek művészi hitvallása volt: „Én mindig Isten dicsőségéért festek, Őt akarom az emberekhez közel hozni, az Ő ereje, varázsa van a képeimben.”³³ Ez az allegorikus ábrázolás tehát emléket állít a mulandó eseménynek, és gondolatot ébresztve a későbbi generációkban, időtlenül folytatja a pasztorációt.

³³ FARKAS 24 (Peller István Mátyás, Masa unokaöccse: Mazsolák).

FÜGGELÉK

A bábjátékos imája ...³⁴

Lelkem ruhája szegényes, foltos ...
Húzd fel Kezedre édes Uram!
Játsszunk ma együtt – Jó? – Bábjátékot!
Én csak a külső s Te, Aki van!

Te legyél a Kéz, ki mozgat, indít.
/Áldott meleg az Istentenyér/
És te légy a Hang – kacagás, sírás
S mindenki tudja: Te vagy – nem én!

Kicsike Jézus, édes csöpp Gyermekek,
Eléd hull térdre minden szándék.
Nélküled semmi, szegény a lelkem
S Neked, Szent Kincsem – kell a játék!

Add nekem Hangod titkos zenéjét,
Add a ritmust, mit Szíved dobog ...
S engedd ellesnem – mit Arcod fénylik
Jó kicsi Jézus – Napmosolyod!

Sokan bántanak, hogy elfeledjed
Zenél a hangom, szívem Neked.
És napsugarad sugározom Rád
Ha szenvedőn néz fáradt Szemed.

Kicsike Jézus, szívünk Királya,
Ölelj Szívedre – hadd legyek,
Halkan kér imám, a Te mosolygó
Bábod – kicsi játékszered!

Krisztina, 1947 december.

Atyának – a gondolat emlékére – két év öröméért, szépségeiért, szenvedéseierért!

H.

³⁴ EFMIt, Fundelius-hagyaték, I. d.

◆◆◆ NÉMETH LÁSZLÓ IMRE

Esztergomi főegyházmegyes papok Zágon József kartotékjában 1964–1971

Zágon József, a magyar emigráció kiemelkedő vezetője¹ irathagyatékának jelentős részét jelenleg a római Szent István Alapítvány őrzi.² Ezen kívül is maradtak tőle iratok, dokumentumok, amelyekből 2021 vége és 2023 januárja között e sorok írója hozta létre a Zágon–Magániratok gyűjteményt, amely Esztergomba, a Prímási Levéltárba kerül.³ Van benne két fadoboz az emigrációban élő világi papok és szerzetesek kartonjaival.⁴ Az egyikben betűrendben 394 világi pap, a másikban szerzetesrendek szerint csoportosítva 434 szerzetes kartonja található.⁵ A két doboz összesen tehát 828 emigrációban élő magyar egyházi férfi személyi kartonját őrzi, melyeken a cím, a születés és papszentelés dátuma, olykor a szentelés helyszíne is és az egyházmegye vagy a szerzetesrend van feltüntetve. Néhány kartonon az emigrálás dátuma is szerepel. A világi papok kartonjai közül 125-ön hiányosak az adatok, még az egyházmegye sincs feltüntetve, többnyire csak a név és a lakcím szerepel rajtuk.

¹ NÉMETH László Imre, *Zágon József (1909–1975)*, in Uő, *Magyarokról Itáliában 1924–2014* (Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2020) 261–295; Uő, *Száztiz éve született Zágon József apostoli vizitátor*, in uo. 315–335.

² Az alapítvány levéltárában őrzött iratanyag a továbbiakban: SZIA–Zágon. Bővebben lásd: NÉMETH László Imre, *Mindszenty megvalósult álma. A Santo Stefano Rotondo és a Szent István Ház*, (Budapest, SZIT, 2009) 16.

³ A gyűjtemény magját képező irattartóról lásd: NÉMETH László Imre, *Zágon József két köszöntője a Pápai Magyar Intézetben*, in *Magyar Sion* (2022) 285.

⁴ Zágon–Magániratok VIII. és IX.

⁵ A kartonok rendezésekor az egyes egységek a mostani ábécé szerint lettek besorolva, a kartonok, amelyek nem voltak a helyükön, helyre lettek téve, a világi papok között található néhány szerzetes kartonja átkerült a szerzetesek dobozába, akiknek több kartonja volt, azok egyesítve lettek.

ZÁGON KARTOTÉKJA, VILÁGI PÁPOK

EMIGRÁNS MAGYAR PÁPOK NÉVJEGYZÉKEI

A Nyugaton élő emigráns magyar egyházi személyekről a hatvanas évek elején szinte egyidőben több felmérés készült, határon innen és határon túl.

Határon túl a névsorok összeállítását egyrészt azért kezdeményezték, hogy az 1956-os menekültek érkezését követően átfogó képet nyerjenek az emigráns magyar lelkipásztorkodás helyzetéről, másrészt pedig annak érdekében, hogy felmérjék, kiket lehetne bevonni a megnövekedett létszámú emigráns magyar közösségek lelkipásztori szolgálatának végzésébe. Az előbbi szociológiai szempontból az 1956-ban létrejött *Magyar Papi Egység* c. folyóirat végezte,⁶ az utóbbit pedig Zágón József a Konzisztoriális Kongregáció részére. Ezekről korábban már részletesen írtunk: 1961-ben a *Magyar Papi Egység* 716, Zágón pedig kb. 752 pap és szerzetes adatait gyűjtötte össze.⁷

⁶ ANDRÁS Imre, *A magyar hívő és papja a nagyvilágban 1–3*, in *Magyar Papi Egység* (1961. karácsony) 18/43–54, (1962. Szent Péter és Pál ünnepe) 20/36–47, (1963. karácsony) 22/30–42.

⁷ NÉMETH László Imre, *Az Exsul Familia és Zágón József 1952–1962*, in *Magyar Sion* (2021) 252–259.

ZÁGON KARTOTÉKJA, SZERZETESEK

Határon innen a magyar állambiztonság az emigráns magyar papság megfigyelésére 1961. október 16-án nyitotta meg a „Canale” nevű munkadosztiét, amelynek első kötetében kaptak helyet a korábbi évek információszerzései.⁸ A nyugati emigráns magyar papság tevékenységének megfigyelése érdekében ekkor érezték szükségét annak, hogy a korábbi adatok felhasználásával országonként összeállítsák az emigráns magyar papok névsorait.⁹ Hasznos lenne ezeknek részletes vizsgálata, összevetése az emigrációban készült névsorokkal, de ez meghaladja e tanulmány kereteit, amelyben arra szorítkozunk, hogy Zágon kartotékját vizsgáljuk. Az első kérdés, hogy mikor és miért készült?

⁸ FEJÉRDY András, „Hontalanok”. *A római emigráns magyar papok, a magyar kormányzat és a Vatikán új keleti politikájának kezdetei*, in *Történelmi Szemle* (2009) 66–67 és ott a 24-es jegyzet.

⁹ Az állambiztonsági szervek által készített névsorok: ÁBTL 3.1.5. O-14963/1. „Canale” 134–140 és 155–164.

A Szentszék és a Magyar Népköztársaság 1964. szeptember 9-én részleges megállapodást kötött egymással.¹⁰ Az ebben foglaltaknak megfelelően a Pápai Magyar Intézetben (továbbiakban: PMI) lakó emigráns magyar papoknak, élükön Zágón Józseffel, ki kellett költöznie onnan, és azt november 5-én átadták a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia képviselőinek.¹¹ Zágónak a Vatikán szolgálatában álló magyar diplomata barátjával, Kada Lajossal ezekben a hónapokban folytatott levelezése arra enged következtetni,¹² ez az új helyzet készítette arra, hogy a kartonrendszert a hatvanas évek elején összegyűjtött adataiból létrehozza.¹³ Kada Lajosnak ugyanis a PMI fejléces levélpapírján írt utolsó levele 1964. augusztus 7-én kelt.¹⁴ Az átadást követően november 7-én írt levelén lakcímeként már a Via Quattro Venti 86. int. 4. szerepel.¹⁵ A következő levelén, amelyet 1965. március 29-én írt, lakcíme: Via di Porta Angelica 63.¹⁶ Saját kartonjára ezt a lakcímét írta, ahová tehát 1964. november 7-e után és 1965. március 29-e előtt költözött. Ezek alapján 1964 novembere és 1965 márciusa között készülhetett a kartotékrendszer nagy része. A kartonok között van néhány, amely más, mint a többi, ezek valószínűleg később kerültek bele, illetve Zágón a kartonokon az adatokat később is javította. Erre utal például Prokop Péter kartonja, amelyen javította lakcímét, amikor 1967-ben beköltözött a Via Casaletto 481. szám alá, a felépült Szent István Házba.¹⁷ A kartotékrendszer karbantartását mutatja továbbá, hogy a világi papok dobozában az ábécében felsorolt nevek utánra helyezte a laicizált (a világi állapotba visszahelyezett) és az elhunyt lelképásztorok kartonjait. Utóbbiakra a név elé keresztet rajzolt.¹⁸ Ezek között van Lepold Antal (1880–1971) kanonoknak, a Pázmáneum rektorának kartonja is. Lepold május 4-én hunyt el, temetését Zágón maga végezte.¹⁹

¹⁰ BALOGH Margit – FEJÉRDY András – SZABÓ Csaba, *Az 1964-es magyar–szentszéki részleges megállapodás*, in *ArchívNet* (2018) 6. sz., <https://www.archivnet.hu/az-1964-es-magyar-szentszeki-reszleges-megallapodas> (2022.05.25.).

¹¹ Az átadás-átvételi jegyzőkönyvet közli: Szabó Csaba, *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években* (Budapest, SZIT – Magyar Országos Levéltár, 2005) 236–237, 71. dokumentum – 1964. nov. 5.; az átadásról: Németh, *Mindszenty megvalósult álma... 92*.

¹² Zágón–Magániratok, VII. Zágón–Kada levelezés.

¹³ A levéltár története: NÉMETH, *Mindszenty megvalósult álma... 16*.

¹⁴ Zágón–Kada 19. A PMI fejléces levélpapírját továbbra is használta. Az 1965. máj. 14-én kelt nyilatkozatot ilyen levélpapírra gépelte, neve alá kézzel írta oda lakcímét. Via di Porta Angelica 63. Zágón–Kada 22.

¹⁵ Zágón–Kada 20.

¹⁶ Zágón–Kada 21.

¹⁷ Prokop Péter (1919–2003) kalocsai főegyházmegyés pap, festő. PROKOP Mária, *Prokop Péter festőművész (1919–2002)* (Szeged, Szegedi Tudományegyetem, BTK, Olasz Tanszék, 2003).

¹⁸ A rendezéskor, 2022 végén a laicizált és az elhunyt papok kartonjai külön lettek választva, a laicizált és elhunyt szerzetesek kartonjai pedig átkerültek a szerzetesek dobozába.

¹⁹ GIANONE Egon, *Dr. Lepold Antal 1880–1971*, in *Életünk* (1971. jún.) 9.

Az elhunytak között később meghalt pap kartonja nem található, így ebből arra következtetünk, hogy Zágon kartotékrendszerét 1971 májusáig tartotta karban. Életrajzából ismeretes, hogy 1971 júniusától minden idejét lekötötte vatikáni megbízatása a Mindszenty-ügy rendezésére,²⁰ ami indokolja, hogy miért nem foglalkozott a kartonrendszer naprakésszé tételével, olyannyira, hogy az 1971. szeptember 21-én Bécsben elhunyt Paulai Károly premontrei szerzetes kartonját, aki 1956 óta a bécsi Caritas Internationalis vezetője volt, sem tette át az elhunytak közé.²¹ Később sem foglalkozott vele, amit az mutat, hogy Boér Miklós (1914–1987) kartonjára, akit 1972-ben VI. Pál pápa saját kérésére minden papi tevékenységtől felmentett (laicizált), nincs rávezetve ez az adat, és nem került át a laicizált papok közé.²² A kartotékok ezek alapján 1964 novemberétől 1971 májusáig tartalmaznak információkat azzal a céllal, hogy az új helyzetben, a PMI elhagyása után áttekintést nyújtsanak a nyugati emigrációban élő magyar világi papokról és szerzetesekről. A továbbiakban az esztergomi főegyházmegyés világi papok kartonjait vizsgáljuk közelebbről.²³

ESZTERGOMI FŐEGYHÁZMEGYÉS PAPOK KARTONJAI

A főegyházmegye papjairól az 1892–2006 közötti évekből a legfontosabb forrás a Beke Margit által szerkesztett névtár (a továbbiakban: BEKE 2008), amelynek az összeállítása a bevezető szerint négy év munkájába telt.²⁴ A főegyházmegye papjai közül azoknak az életrajzát, akik Észak-Amerikában 1825–2019 között működtek, nemrégiben adta közre Dudás Róbert Gyula (a továbbiakban: DUDÁS 2020).²⁵ Zágon kartotékjában a 394 világi pap kartonja közül 51-en olvasható, hogy egyházmegyéje Esztergom, köztük Solt

²⁰ Zágon–Kada 64: Róma, 1971. jún. 22.; NÉMETH László Imre, *Mindszenty József alakja és ügye Zágon József Kada Lajosnak írt leveleiben (1962–1971) I*, in *ArchívNet* (2023) 1. sz., <https://www.archivnet.hu/mindszenty-jozsef-alakja-es-ugye-zagon-jozsef-kada-lajosnak-irt-leveleiben-1962-1971-i-resz> (2023.03.21.).

²¹ VESZELOVSZKY Albin, *†Paulai Károly, a karitás munkáinak hőse, in Életünk* (1971) 11/12.

²² BORBÁNDI Gyula, *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia* (Budapest, Hittel, 1992) 59–60.

²³ A papság megoszlása egyházmegyék szerint: Csanád: 6, Győr: 36, Hajdúdorog: 3, Kalocsa: 23, Pécs: 7, Székesfehérvár: 10, Szombathely: 23, Vác: 17, Veszprém: 19, amerikai egyházmegyés: 15, határon túli: 30, egyéb: 15. 126 kartonon nincs feltüntetve az egyházmegye.

²⁴ BEKE Margit, *Az Esztergomi (Esztergom–Budapesti) Főegyházmegye papsága 1892–2006* (Budapest, SZIT, 2008).

²⁵ DUDÁS Róbert Gyula, *Magyar katolikus papok Észak-Amerikában. Az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában szolgálatot ellátott római és görögkatolikus magyar, magyar származású, valamint magyarul beszélő lelképásztörök történeti névtára 1825–2019 között* (Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2020).

Jenő kartonján kérdőjellel.²⁶ Rajtuk kívül BEKE 2008 alapján esztergomi főegyházmegye és a következő hat pap is, akiknek a kartonján egyházmegyéjük nem, csak nevük és címük szerepel:²⁷

Berkes György (1926–) Braunschweig-Querum Kath. Pfarramt, Nietzsches-ter. 1. a., ahol 1957. évi emigrálását követően 1958–1962 között káplán, majd 1964–1994 között önálló lelkész.²⁸ 1995-ben nyugdíjba vonult, jelenleg is Németországban él.²⁹

Csábi (Csáby) József (1926–2002) D-5 Köln Erzbischöfliches Offizialat, Gereonstr. 2. 1965-ben emigrált az NSZK-ba.³⁰

Geist (Geiszt) Alajos (1893–1971) Retreat House, Middletown, Conn., 06457 USA, ahol 1959–1971 között működött.³¹

Sütő Ákos (1885–1972 v. 1976) Springfield Road, Darby. Pan. 19023 USA, ahol 1936–1976 között működött.³²

Szabó János (1885–1972) 1927 20 Ave Vero Beach, Fla., 32960, USA.³³

Viglás Gyula (1906–1980) 441 South Harbaugh St. Detroit, Mich. 48217 USA, ez a cím áthúzva és tollal javítva – 395 N.E. Noth St. Miami, Fla 33162.³⁴

²⁶ Életrajza: BEKE 2008, 672–673.

²⁷ Az esztergomi névtárban szerepel Miklós István dr. neve is, akit a Kalocsai Egyházmegye címe szenteltek, de működött a főegyházmegyében. BEKE 2008, 493. Kartonján ennek megfelelően egyházmegyéjeként Kalocsa van feltüntetve. A névtárban szerepel továbbá Miskolczy Kálmán piarista neve, aki 1965-ben emigrált, és az Egyesült Államokban működött. BEKE 2008, 500–501. Szegeden hunyt el 2012. jan. 30-án. DUDÁS 2020, 269. Zágon kartotékjában a piarista szerzetesek között nincs kartonja.

²⁸ Szentelésének helyét nem jelzi BEKE 2008, 70. Esztergomban szentelték 1949. jún. 19-én. *Circulares litterae archidioecesis Strigoniensis(-Budapestinensis)* [a továbbiakban: Circ.], 1949. V. 1772. sz. Papszentelés a bazilikában (20. o.).

²⁹ *Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye névtára 2022/2023* (Budapest, Esztergom-Budapesti Főegyházmegyei Hivatal, 2022) 56.

³⁰ Nekrológ: Circ. 2002. V. 28-70. sz. Halálozás (34. o.).

³¹ Szentelésének helyét, halálának helyét és időpontját nem közli BEKE 2008, 224. Amerikai működési helyeit, halálozásának helyét és idejét közli DUDÁS 2020, 125. 1921. jún. 19-én Esztergomban szentelték pappá. Circ. 1921. IV. 2236. sz. Ordinationes (21. o.). A körlevél nem közli a szentelés helyét, de következtetni lehet rá abból, hogy Meszlényi Antallal együtt szentelték, akit életrajza szerint Esztergomban szenteltek. BEKE 2008, 481.

³² Szentelésének helyét, halálának helyét és idejét nem jelzi BEKE 2008, 688. Dudás közli szentelésének helyét, amerikai működési helyeit és halálának lehetséges éveit. DUDÁS 2020, 355. Halálának helye ismeretlen.

³³ Szentelésének helyét és 1947 utáni egyesült államokbeli szolgálati helyeit és halálának pontos dátumát nem jelzi BEKE 2008, 692. Amerikai szolgálati helyét és halálának idejét közli DUDÁS 2020, 357.

³⁴ Nem közli születési helyét és idejét, szentelési helyét és idejét BEKE 2008, 796. Születési helyét és idejét, papszentelésének évét és amerikai működési helyeit közli DUDÁS 2020, 411. Nekrológ: Circ. 1980. VI. 1203-33. sz. Halálozások (40. o.).

További két esztergomi főegyházmegyes papnak, Fejős Ottónak és Forgách W. Lászlónak a kartonján nincs feltüntetve az egyházmegye, és nevük nem szerepel a BEKE 2008 névtárban sem. Így az összesen 59 esztergomi főegyházmegyes pap kartonja közül 51 papé az abcérendben, kettő a laicizáltak és hat az elhunytak között található. Ezekről az adatokról áttekintést ad a Függelékben közölt táblázat, amely első látásra mutatja, hogy a kartonok adatai hiányosak. Ennek ellenére, amint azt látni fogjuk, értékes információkat tartalmaznak a főegyházmegye papjainak életrajzaihoz, összevetve azokat az említett két névtár, BEKE 2008 és DUDÁS 2020 adataival.³⁵

Az 59 esztergomi főegyházmegyes pap közül az alábbi tizenegy pap neve nincs benne BEKE 2008-ban:

Fejős Ottó pap, főlelkész, teológus, költő (1936–2010) – Budapesten született 1936. június 16-án.³⁶ Részt vett az 1956-os forradalomban, ezért 1957 januárjában Jugoszlávián keresztül emigrálni kényszerült. Svédországban felvételt nyert a Magyar Gimnáziumba, majd Innsbruckban érettségizett az 1961–1962-es tanévben.³⁷ 1961–1965 között a Pázmáneum növendékeként végezte a teológiát.³⁸ 1964. június 29-én Bécsben, a Stephans-dómban Franz König bíboros, érsek szentelte az Esztergomi Főegyházmegye papjává.³⁹ A Bécsi Főegyházmegyében 1964–1966 között káplán Gross-Russbachban, 1966–1969 között Himerben. 1969–1970 között plébános a bécsi Alt-Stimeringben, 1970–1975 között Markgrafneusiedelben.⁴⁰ Mindszenty bíboros kezdeményezésére 1975–1986 között stuttgarti magyar lelkész. 1986-ban került Münchenbe,⁴¹ ahol először másodlelkész, majd 1987-től állandó lelképásztori kisegítő. Közben átvette az *Életünk* c. nyugat-európai folyóirat szerkesztését.⁴² 1986-tól 2001-ig németországi magyar főlelkész.⁴³

³⁵ Hasonlóra vállalkozott Käfer István, aki BEKE 2008 adatait vetette össze a szlovák katolikus lexikonnal: *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovensko* (ed. Július Pašteka; Bratislava, Lúč, 2000). Tanulmányai a *Magyar Sion*ban 2013 és 2018 között folytatásokban jelentek meg.

³⁶ TEMPFLI Imre, *A stuttgarti magyar katolikus egyházközség története. Die Geschichte der ungarischen katholischen Gemeinde in Stuttgart* (Stuttgart, Státus, 2012) 82–88; *Elhunyt Fejős Ottó*, in *Magyar Kurír* (2010. nov. 8.); Nekrológ: *Circ.* 2010. VI. 28–28. sz. Halálozás (31. o.).

³⁷ ALFÖLDI M. László, *Ungarische Flüchtlingschulen in Österreich 1945–1963* (Norderstedt, BoD-Books on Demand, 2013) 346.

³⁸ BEKE Margit, *Fejezetek az új- és legújabb kori elitképzéshez. A katolikus egyház szerepe a modern magyar értelmiségi elit nevelésében a bécsi Pázmáneumban* (Budapest, SZIT, 2011) 194. A körlevélben megjelent nekrológia szerint 1959–1964 között volt a Pázmáneum növendéke, lásd: 36. jegyzet.

³⁹ Kartonján nincs feltüntetve, hogy az egyházmegyeje Esztergom.

⁴⁰ Kartonjára kézzel írt címe: A-2282 Markgrafneusiedel N.Ö.

⁴¹ CSERHÁTI Ferenc, *Magyarok a bajor fővárosban* (Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2016) 179.

⁴² Uo. 178 és 397–399.

⁴³ Uo. 184–185.

Ezután nyugdíjba vonult. Budapestre költözött. 2006. október 23-án a Magyar Köztársaság Érdemrend Lovagkeresztjével tüntették ki. Az *Életünkben*, a *Katolikus Magyarok Vasárnapjában*, a *Nemzedékekben* publikált.⁴⁴ Álneve: F.O., Pesti Péter. Tardoson hunyt el 2010. november 7-én.

Művei: 1. *Mit hoz a jövő? Vitaindító tanulmány* (München, 1976) – 2. *Megkövesedtek. Versek* (München, 1984) – 3. *Áttetsző fény. Válogatott versek* (München, 1987) – 4. *Vasárnapi gondolatok* (Budapest, SZIT, 2000); az *Életünkben* 1986–1995 között megjelent elmélkedések.

Forgách W. László pap (1909 körül–1979) – A Heves vármegyei Bodonyban született 1909 körül.⁴⁵ Egerben végezte középiskoláit. 1923-tól Esztergomban küsszeminaristaként a bencés gimnáziumban érettségizett. 1928. szeptember 28-án érkezett Kanadába, ahol 1931. június 12-én szentelték pappá az Esztergomi Főegyházmege címére.⁴⁶ Működési helyei 1928–1935 között Toronto, 1935-től Welland, 1962-től(?) 1965-ig Toronto,⁴⁷ 1965–1977 között Pickering, 1977–1979 között Carmel Hts. Az Ontario állambeli Torontóban hunyt el 1979. április 10-én.

Gánóczy Sándor pap, a filozófia és a teológia doktora, egyetemi tanár, Kálvin–szakértő (1928–) – Budapesten született 1928. december 12-én.⁴⁸ 1939–1947 között a Széchenyi István Állami Gimnázium diákja. 1947-ben Mindszenty József bíboros vette fel a főegyházmege papnövendékei közé, és a Központi Szemináriumba küldte tanulmányai végzésére,⁴⁹ ahol a Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karán filozófiai tanulmányokat folytatott. 1949–1953 között a Párizsi Főegyházmege szemináriumának növendéke. 1953. október 9-én Párizsban szentelték pappá. 1955-től két éven keresztül a párizsi Institut Catholique-on tanul, ahol 1957. november 30-án licenciátusi fokozatot szerez. 1959–1961 között káplán Arcueilben.⁵⁰ 1961-től 1963-ig a PMI növendékeként a Pápai Gergely Egyetem hallgatója, ahol 1963. június 17-én doktorál,⁵¹ majd a párizsi Magyar Katolikus Misszió egyik se-

⁴⁴ *Az emigráns irodalom lexikona* (szerk. Nagy Csaba; Budapest, Argumentum – Petőfi Irodalmi Múzeum – Kortárs Irodalmi Központ, 2000) 258.

⁴⁵ DUDÁS 2020, 460. Második nevének kezdőbetűjét nem közli.

⁴⁶ Kartonján egyházmegyéje nincs feltüntetve. A főegyházmege névtárában az 1931-ben szenteltek között nem szerepel. *Schematismus venerabilis cleri archidioecesis Strigoniensis 1947* (Budapestini, Typis Societatis Sancti Stephani, 1947) 202. Szentelését az 1931. évi körlevél sem említi.

⁴⁷ Kartonján a lakcíme: Holy Name Church 71. Gough Ave Toronto. Ont. Canada.

⁴⁸ Életrajza: <https://regi.katolikus.hu/csatolt/stephanus2009-ganoczys.pdf> (2022.02.13.); [https://hu.wikipedia.org/wiki/G%C3%A1n%C3%B3czy_S%C3%A1ndor_\(teol%C3%B3gus\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/G%C3%A1n%C3%B3czy_S%C3%A1ndor_(teol%C3%B3gus)) (2023.01.07.).

⁴⁹ Circ. 1947. X. 4336. sz. (39. o.).

⁵⁰ Kartonján a címe: 52, av. Laplace F-94 Arcueil, Francia. Előző címe áthúzva, olvashatatlan.

⁵¹ TÓTH Tamás, *A Pápai Magyar Intézet, Róma* (Róma – Budapest, Pápai Magyar Egyházi Intézet

gédlelkésze.⁵² 1964-ben az Yves Congar által vezetett Unam Sanctam sorozatban jelenik meg doktori értekezése, melynek címe: *Calvin, théologien de l'Église et du ministère*. 1963 és 1965 között ösztöndíjként kutatómunkát folytat a mainzi Institut für Europäische Geschichte keretében. Az itt végzett kutatások eredményét *Le jeune Calvin. Genèse et évolution de sa vocation réformatrice* címmel jelenteti meg 1966-ban. 1965-ben francia állampolgárságot kap. 1965–1966 között asszisztens a Tübingeni Egyetem Katolikus Hittudományi Karán. 1967-ben magántanári képesítést szerez (habilitáció) dogmatika és ökumenikus teológia szakokra a Münsteri Egyetem Katolikus Hittudományi Karán. 1967-től 1971-ig tanár a párizsi Institut Catholique-on és egyben a Münsteri Egyetemen. A francia Centre National de la Recherche Scientifique kutatója. 1968. június 6-án kinevezik a vatikáni Keresztény Egység Titkárságának tanácsadójává. 1969. június 17-én a Sorbonne-on doktori címet szerez filozófiából (Ecole Pratique des Hautes Etudes). A Würzburgi Egyetem Hittudományi Karán az egyik dogmatikai tanszék vezetője 1972–1996 között. 1974-től 1983-ig a Deutsche Forschungsgemeinschaft kutatója (Kálvin-kutatás). 1982-ben a genfi, 1990-ben a budapesti Károli Gáspár Református Egyetem avatja díszdoktorává. 1996 óta professzor emeritus, kutató, szabad előadó, több könyv és tanulmány szerzője. Nyomatásban megjelent közel 30 önálló kötete mellett számos neves szerzővel közösen írt munkát publikált. Több száz folyóiratcikk és lexikoncímű, valamint adalék- és forrásmunka köthető a nevéhez.

Művei (válogatás): 1. *Calvin, théologien de l'Église et du Ministère* (Paris, Cerf, 1964) – 2. *Le jeune Calvin, Genèse et évolution de sa vocation réformatrice* (Wiesbaden, Steiner, 1966; angol ford. 1987) – 3. *Calvin et Vatican II. L'Église servante* (Paris, Cerf, 1968) – 4. *Ecclesia ministrans. Dienende Kirche und kirchlicher Dienst bei Calvin* (Freiburg i. Br., Herder, 1968) – 5. *La Bibliothèque de l'Académie de Calvin* (Genève, Droz, 1969) – 6. *Devenir chrétien, essai sur l'historicité de l'existence chrétienne* (Paris, Cerf, 1973; angol ford. 1984) – 7. *Calvin und der Calvinismus*, in *Ökumenische Kirchengeschichte 2: Mittelalter und Reformation* (ed. Raymund Kottje – Bernd Möller; Mainz – München, Grünewald – Kaiser, 1973, 1983) 366–408 – 8. *Sprechen von Gott in heutiger Gesellschaft. Weiterentwicklung der «Politischen Theologie»* (Freiburg, Herder, 1974; olasz ford. 1980) – 9. *Der schöpferische Mensch und die*

– Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2017) 88.

⁵² Működéséről: BOROVÍ József, *A franciaországi magyar katolikus lelkészségek története II: 1945–2000* (Budapest, SZIT, 2001) 72–78. Írásai jelentek meg a Magyar Papi Egységben: Gánczy Sándor, A franciaországi magyar katolikus misszió helyzete, in MPE (1960) 38–40; Uő, *Korszerű igehirdetés*, in MPE (1962) 46–58; Uő, *Nyílt levél a Magyar Papi Egységhez*, in MPE (1962) 90–92.

Schöpfung Gottes (Mainz, Grünewald, 1976; francia ford. 1979; lengyel ford. 1982) – 10. *Einführung in die katholische Sakramentenlehre* (Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1979, 1991; angol ford. 1984; francia ford. 1984; magyar ford. 2006) – 11. *Az Egyház* (Teológiai Kiskönyvtár) (Róma, 1980); (Teológiai Vázlatok IV/7) (Budapest, Szent István Társulat, 1983) – 12. (Johannes Schmidtel) *Schöpfung und Kreativität* (Düsseldorf, Patmos, 1980) – 13. (Klaus Müllerrel) *Calvins handschriftliche Annotationen zu Chrysostomus* (Wiesbaden, Steiner, 1981) – 14. (Stefan Schelddel) *Herrschaft, Tugend, Vorsehung. Hermeneutische Deutung und Veröffentlichung handschriftlicher Annotationen Calvins zu sieben Senecatragödien und der Pharsalia Lucans* (Wiesbaden, Steiner, 1982) – 15. (Stefan Schelddel) *Die Hermeneutik Calvins, Geistesgeschichtliche Voraussetzungen und Grundzüge* (Wiesbaden, Steiner, 1983; magyar ford. 1997) – 16. *Einführung in die Dogmatik* (Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1983) – 17. *Schöpfungslehre* (Düsseldorf, Patmos, 1983, 1987; olasz ford. 1985, 1992) – 18. *Dieu, grâce pour le monde* (Paris, Desclée, 1986; olasz ford. 1988) – 19. *Lexikon der Katholischen Dogmatik* (ed. Wolfgang Beinert; Freiburg i. Br., Herder, 1987, 1988; olasz ford. 1990; spanyol ford. 1990; angol ford. 1995; magyar ford. 2004) 40 cikk a teremtésről – 20. *Aus seiner Fülle haben wir alle empfangen. Grundriss der Gnadenlehre* (Düsseldorf, Patmos, 1989; spanyol ford. 1991) – 21. *Suche nach Gott auf den Wegen der Natur. Theologie, Mystik, Naturwissenschaften. Ein kritischer Versuch* (Düsseldorf, Patmos, 1992; olasz ford. 1987; francia ford. 1995) – 22. *Liebe als Prinzip der Theologie. Gesammelte Studien* (Würzburg, Echter, 1994) – 23. *Schöpfungslehre*, in *Glaubenszugänge. Lehrbuch der Katholischen Dogmatik I* (Paderborn, Schöningh, 1995; lengyel ford. 1999) 362–495 – 24. *Chaos, Zufall, Schöpfungsglaube* (Mainz, Grünewald, 1995) – 25. *Unendliche Weiten. Naturwissenschaftliches Weltbild und christlicher Glaube* (Freiburg i. Br., Herder, 1998; portugál ford. 2005) – 26. *Valóság-hermeneutika és bibliaértelmezés* (Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 1999) – 27. *Der dreieinige Schöpfer. Trinitätstheologie und Synergie* (Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2001; olasz ford. 2003; spanyol ford. 2005) – 28. *La Trinité créatrice. Synergie en théologie* (Paris, Cerf, 2003) – 29. *Bevezetés a katolikus szentségtanba* (Pannonhalma, Bencés, 2006) – 30. *Christianisme et neurosciences. Pour une théologie de l'animal humain* (Paris, Odile Jacob, 2008).

Gyömörey Lőrinc pap (1931–?) – Grazban született 1931. január 21-én. A Páz-máneum növendéke volt 1951–1955 között.⁵³ 1955-ben valószínűleg Bécsben szentelték pappá.⁵⁴ A hatvanas évek közepén Bécsben élt.⁵⁵ Az Ausztriában

⁵³ BEKE, *Fejezetek...* 193.

⁵⁴ Az 1955. évi főegyházmegyei körlevélben neve nem szerepel.

⁵⁵ Kartonján a lakcíme: A–1030 Wien, III. Renweg 31.

magyarok között működő lelkipásztorok között nem szerepel a neve.⁵⁶ Halálának helye és dátuma eddig ismeretlen.

Kovács János pap (1916–1997) – A Hont vármegyei Egeben született 1916. december 6-án.⁵⁷ 1941. június 15-én Esztergomban szentelték pappá.⁵⁸ Káplán Galántán, 1943-tól Nagysurányban, 1944-ben besorozták.⁵⁹ 1945-ben emigrált.⁶⁰ Állomáshelyei 1952–1957 Westphalia, 1961–1977 Lacona IA,⁶¹ 1978–1983 Corning CA, 1984–1997 West Des Moines IA, ahol 1997. november 20-án hunyt el. 1964. június 10-én pápai kápláni címet kapott.⁶²

Markovits Róbert pap, teológiai doktor (1928–2017) – Budapesten született 1928. április 7-én.⁶³ A teológiát a Pázmáneum növendékeként végezte 1946-tól. 1951. június 29-én Bécsben szentelték pappá, ami után Pressbaumba járt misézni.⁶⁴ 1952–1956 között a PMI növendékeként Rómában folytatott tanulmányokat, ahol doktori fokozatot szerzett.⁶⁵ Német nyelvű disszertációját 1956-ban megjelentette az 1951-ben létrehozott Szent István Akadémia.⁶⁶ 1956-tól Bécsben egyetemi asszisztensként tartott előadásokat fundamentálisból.⁶⁷ Az 1956–1957-es tanévtől kezdve a Pázmáneumban lakott, ahonnan 1964-ben költözött ki.⁶⁸ Ausztriában a magyarok pasztorációjával foglalkozó lelkipásztorok között neve nem szerepel.⁶⁹ Kartonjára rá van vezetve, hogy laicizált. Particédulája szerint azonban 32 éven keresztül Attenhausen és

⁵⁶ MIKLÓSHÁZY Attila SJ, *Római katolikus magyar lelkipásztorkodás Ausztriában*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (2013) 1–2/143–176.

⁵⁷ DUDÁS 2020, 215. Neve 1926-ban Dudás szerint Kovacs John F.

⁵⁸ Neve szerepel az 1941-ben szenteltek között csillaggal. *Schematismus 1947*, 205.

⁵⁹ *Schematismus venerabilis cleri archidioecesis Strigoniensis pro Anno Domini 1945* (Budapestini, Typis Societatis Sancti Stephani, 1945) 332.

⁶⁰ Dudás szerint 1951-ben emigrált. Valószínűbb Zágon adata, mert a főegyházmegye 1947-es névtárban neve már nem szerepel.

⁶¹ Kartonján a lakcíme: Cime Lacona Iowa, 50139 P.O.Box 662, Assumption Church.

⁶² *Annuario Pontificio 1997* (Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 1997) 2254. Kartonján ez nem szerepel, közli: DUDÁS 2020, 215.

⁶³ *Schematismus 1947*, 146; BEKE, *Fejezetek...* 193. Particédulája: <https://www.trauer-im-allgaeu.de/traueranzeige/robert-markovits> (2023.02.08.).

⁶⁴ Más források szerint júl. 7-én. Pázmáneum Historia Domusa. Köszönet Varga Jánosnak, a Pázmáneum rektorának az adatközlésért.

⁶⁵ TÓTH, *A Pápai Magyar Intézet...* 87.

⁶⁶ Az akadémia kiadványairól: FEHÉR Lilla, *A „klerikális reakció” kísérlete a Szent István Akadémia megalapítására az emigrációban*, in *Magyarország és a római Szentszék II: Vatikáni magyar kutatások a 21. században* (Collectanea Vaticana Hungariae I/15) (szerk. Tusor Péter – Szóvák Kornél – Fedeles Tamás; Budapest – Róma, MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2017) 401–403.

⁶⁷ Igazolás asszisztensi kinevezéshez. PMI levéltár, 1956/14; Pázmáneum Historia Domus 1955/1956.

⁶⁸ Kartonján ez a címe: Wien, 9. Boltzmannsgasse 14; Pázmáneum Historia Domus 1956–1957.

⁶⁹ MIKLÓSHÁZY, *Római katolikus magyar lelkipásztorkodás Ausztriában*.

Günz plébániákon dolgozott nagy odaadással. 89 éves korában váratlanul hunyt el.

Műve: *Grundsätzliche Vorfragen einer methodischen Thomasdeutung* (Bibliotheca Academiae Catholicae Hungaricae, Sectio Philosophico-Theologico II) (Roma, Herder, 1956).

Mázsár László pap (1928–?) – Budapesten született 1928. november 14-én. 1952. június 7-én Esztergomban szentelték pappá.⁷⁰ 1959–1960 között a PMI növendékeként folytatta teológiai tanulmányait.⁷¹ A hatvanas évek közepén Münchenben működött.⁷² Kartonjára rá van vezetve, hogy laicizált.⁷³

Sági Sándor pap, teológus, gyógypedagógus (1929–1993)⁷⁴ – Kispesten született 1929. május 16-án. Teológiai tanulmányait 1947–1952 között Pázmáneum növendékeként végezte, 1952-ben feltehetően Bécsben szentelték pappá. 1953-ban Bécsben szerzett teológiai doktori címet. Az NSZK-ban telepedett le. 1952–1956 között káplán Frankfurtban.⁷⁵ 1956–1962 között Freiburgban pszichológiát tanult. Hochheimben (Taunus) az Antonius Házban sérült gyermekek gyógypedagógiai intézetének lett az igazgatója. 1959 június és 1962 augusztus között vezette a frankfurti magyar lelkészséget, ahol a Kolping Házban megszervezte a rendszeres magyar szentmiséket.⁷⁶ 1962 augusztusában a freiburgi egyetemen a gyógypedagógiai tanszék vezetését vette át.⁷⁷ 1965-től a freiburgi német Caritasverbandban dolgozott, később főiskolai tanárként. 1973-tól a freiburgi teológia doktora is. 1993. július 22-én hunyt el Grenzachban.

Műve: *Der Gottesbegriff der vedischen Literatur im Gegensatz zu dem des Neuen Testaments* (disszertáció; Bécs, 1953).

Sobotka Rudolf pap (1921–1987) – A Moson vármegyei Mosonszentpéteren született 1921. szeptember 4-én.⁷⁸ A Pázmáneum növendékeként tanul-

⁷⁰ Circ. 1952. XIII. 2225. sz. Papszentelések (49. o.).

⁷¹ TÓTH, *A Pápai Magyar Intézet...* 95.

⁷² Kartonján a címe: München Degenfeldstrasse 10. CSERHÁTI, *Magyarok a bajor fővárosban* 106.

⁷³ Neve szerepel Cserháti Ferenc müncheni magyar plébános 1977. máj. 14-i feljegyzésében. CSERHÁTI, *Magyarok a bajor fővárosban* 186.

⁷⁴ <https://whowaswho-indology.info/9788/sagi-alexander/> (2023.01.12.). Ismeretes egy Sággy Sándor nevű főegyházmegyes pap, aki azonban 1891-ben született, és 1927 után nincs róla adat. BEKE 2008, 643.

⁷⁵ BEKE, *Fejezetek...* 193.

⁷⁶ LIPPAY György, *A Magyar Katolikus Egyházközség története* (Frankfurt és környéke), <http://www.magyar-katolikusok-frankfurt.de/tortenet/> (2023.01.12.).

⁷⁷ Kartonján a lakcíme eredetileg Alte Mainzergasse 12 Frankfurt/Main, ami módosult: Karlstr. 38 D-78 Freiburg/Br.

⁷⁸ Életrajzához forrás személyi lapja az Eisanstadti Egyházmegyében. Köszönet Pál Lászlónak a forrás megküldéséért.

ta a teológiát. 1948. június 29-én Bécsben szentelték pappá.⁷⁹ Doktori címet szerzett. Az Eisenstadti Egyházmegyében kápláni helyei: 1949 Andau, 1949–1950 Oggau, 1950–1951 Mattersburg, 1951–1953 Oberwart, 1953–1955 Eisenstadt, Stadpharre. Helyi lelkész 1955–1957 között Neutelben, hittanár 1957–1986 között Eisenstadtban,⁸⁰ amely idő alatt számos központi egyházmegyei szolgálatot is ellátott. 1963-ban inkardinálták az Eisenstadti Egyházmegyébe. 1981. november 9-án pápai kápláni címmel tüntették ki. Zágon kartonján a lakcíme: Eisenstadt Pfarrei St. Martin. 1987. március 6-án Eisenstadtban hunyt el.

Tóth Miklós pap, szerzetes (1921–2013) – A Pest vármegyei Alagon született 1921. november 22-én.⁸¹ Esztergomban kieszeminarista volt.⁸² Teológiai tanulmányait az esztergomi szemináriumban 1943-ban kezdte, ahol két évet végzett.⁸³ Serédi Jusztinián bíboros 1945-ben Rómába küldte tanulmányai folytatására, ahol 1945–1949 között a Collegium Germanico-Hungaricum (CGH) növendékeként a Pápai Gergely Egyetemen tanult.⁸⁴ 1948. október 10-én Rómában szentelték pappá. 1950-ben teológiából licenciátusi fokozatot szerzett, majd Velence környékén káplán Stretti di Eracleában, 1951-ben Chirignanóban, 1952–1959 között a franciaországi Arnében (Hautes-Pyrénées megye). 1960-ban az NSZK-ban (Neuhausen bei Frankfurt) jezsuita novícius.⁸⁵ 1961-ben Zágon József Peruba küldte magyar lelkésznek.⁸⁶ 1966. szeptember 30-án a Szent József Oblátusok Kongregációjában tett örökfogadalmat. 1967–1972 között plébános Pallascában és Ancaschban a hauri prelatúra területén. 1971–1976 között püspöki helynök Cabanában. 1977–1985 között a limai Sagrada Familia plébánosa és a Sant José Obrero plébániai iskola igazgatója, 1985–1995 között plébános Taucában. 1995–1998 között Chimbotében templomigazgató, 1999-től a limai Sagrada Familia plébánosa.

⁷⁹ Circ. 1948. X. 5020. sz. Papszentelés (40. o.).

⁸⁰ MIKLÓSHÁZY, *Római katolikus magyar lekipásztorkodás Ausztriában* 163. Fényképe: Kontakt. Ökumenische Kirchenzeitung für Oberwahrt (2014) 81/4: Sternsingeraktion in Oberwart 1953.

⁸¹ TÓTH Miklós, *Tóth Miklós OSJ*, in *Magyar Katolikus Lexikon XIV* (Budapest, SZIT, 2009) 238 (fényképe is); GRUBER László FM, *Órváltás Peruban: dél-amerikai útbeszámoló in memoriam FM P. Tóth Miklós OSJ*, in ... et Hungaricum (2013) 2/24–31. Az FM (Frater Maior, Idősebb testvér) az egykori germanikus növendékek jelölése.

⁸² Az 1942/1943-as tanévben VIII. éves. *Schematismus venerabilis cleri archidioecesis Strigoniensis pro Anno Domini 1943* (Budapestini, Typis Societatis Sancti Stephani, 1943) 199.

⁸³ *Schematismus 1945*, 208.

⁸⁴ *Pontificium Collegium Germanicum Hungaricum, Katalog 15. März 1960* (a továbbiakban: *CGH Katalog*) 108.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Diós István, *Emigráns magyarok lekipásztorai*, in *Magyar Katolikus Lexikon XVI* (Budapest, SZIT, 2009) 413. Kartonján a címe: Lima, Peru, Hospital Asesor, Carretera Central Correi Viarte.

2008-tól Lima közelében a kongregáció noviciátusában, illetve a növendék-házban segédkezett a leendő rendtársak képzésében. Ott hunyt el 2013. október 15-én.⁸⁷

Műve: *Taita Marcos – obispo de los pobres* [Huari első püspökének életrajza] (Lima, Oblatos de Dan José, 1998).

Wlassits Ferenc pap (1925–) – Budapesten született 1925. augusztus 25-én. A teológiát a Központi Szeminárium papnövendékeként végezte.⁸⁸ Korhiány miatt évfolyamtársainál később szentelték pappá, 1948. október 31-én.⁸⁹ 1948. november 7-én Csepregen mondta első szentmiséjét,⁹⁰ amely után november 17-én emigrált. 1950–1953 között Innsbruckban magyar lelkész.⁹¹ Kartonján lakcíme: Mutters, sanatorium, Natters/Tirol. A-6162 P. Mutters.

A KARTONOK ÉS A NÉVTÁRAK

A kartonok és a nyomtatásban megjelent névtárak adatainak összevetése további információkkal szolgál a főegyházmegye papjainak életrajzaihoz. Az 59 esztergomi főegyházmegyes pap kartonjából 24-en szerepel adat az emigrálásra vonatkozóan. Magyary Gyula kartonjára például az van írva: „Emigrált: külföldön 1929 óta”. Kada Lajos kartonjára pedig, hogy „disponálva: 1946. február 26.”⁹² Péterffy Gedeon kartonján az szerepel, hogy 1947. január 7-én emigrált. Őt ténylegesen Mindszenty bíboros küldte Rómába, hogy a püspöki kar római ügyintézője (agense), majd a PMI vezetője legyen.⁹³ Az „Emigrált” kategória tehát az emigrálás vagy a Nyugaton megkezdett szolgálat időpontját jelenti. Zágon két olyan – már említett – pap, Kovács János és Wlassits Ferenc, emigrálásának dátumát is jelzi, akiknek a neve nem szerepel BEKE 2008-ban. A kartonokra az adatok az érintettektől kapott információk alapján kerültek, így azok feltehetően pontosítják BEKE 2008 adatait:

⁸⁷ GRUBER 24.

⁸⁸ *Schematismus 1947*, 144.

⁸⁹ VI. éves növendékként korhiány alól 1948. okt. 24-én kért felmentést, amelyet Mindszenty bíboros 1948. okt. 27-én adott meg. Prímási Levéltár (a továbbiakban: PL), 7422/1948. A szentelésére okt. 31-én került sor. Dr. Nagy Ferenc lelki igazgató levele: PL, 293/1948.

⁹⁰ Wlassits Ferenc újmiséis szentképe: Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, VII. Gyűjtemények, 7. Kis- és aprónyomtatványtár, A. Személyek emléklapjai, Esztergomi egyházmegyes papok, Wlassits Ferenc.

⁹¹ MIKLÓSHÁZY, *Római katolikus magyar lelképásztorkodás Ausztriában* 158.

⁹² Kada Lajos (1924–2001) c. érsek, pápai nuncius, vatikáni diplomata. PAJOR András, „*A te szavadra ...*”. *Látogatások Kada Lajos érseknél* (Kecskemét, Korda, 2001); BEKE 2008, 324–325.

⁹³ BEKE 2008, 581.

	BEKE 2008	kartonok
Boér Miklós	1948	1948
Csatlós Ferenc	tanulmányi szab.	1947.01.21.
Csertő Sándor	1948	1948.10.20.
Demel (Dér) Iván	1945	1948.04.
Dunay (Demetrovics) Antal	–	1948
Gáspár Pál	–	1947.05.08.
Ibrányi Ferenc	1949	1948
Ispánki Béla	1956	1956
Jaszovszky József	1948	1948.10.15.
Kada Lajos	1946	1946.02.26.
Kerényi (Kostic, Kosztik) György ⁹⁴	1957	1956
Killinger (Káldor) Hugó	–	1946–1947?
Kovács János	–	1945.04.
Kreiszi Mihály	1945	1945.03.
Laczkovits József	1945	1945.05.20.
Lepold Antal	1946	1946.12.03. ⁹⁵
Magyary Gyula	1929 ⁹⁶	1929 óta
Marczel Tibor	–	1945.01.10. ⁹⁷
Mihalik Imre	–	1964
Péterffy Gedeon	1947	1947.01.07.
Richter Aladár	1948	tanulmány
Ritter Lőrinc	1945	1946.01.27.
Szépe László	1947	1945
Tóth K. János	1947	1947
Wlassits Ferenc	–	1948.11.17.

A kartonok további pontosításokkal, illetve kiegészítésekkel is szolgálnak, de sok esetben BEKE 2008 adatai bizonyulnak helyesnek vagy pontosabbnak. A helyes vagy pontosabb adatot vastag betű jelzi:

⁹⁴ BEKE 2008, 351.

⁹⁵ Kartonján a megjegyzés: kinevezés dátuma. Mindszenty bíboros 1946. máj. 21-én kért neki felmentést XII. Piusz pápától a helyben lakás (rezideálás) és a kóruson való részvétel alól. PL, 3741/46. A felmentést (PL, 5515/46) és a rektori kinevezést megkapta. *Schematismus* 1947, 243.

⁹⁶ 1929-től volt a Pázmáneum prefektusa és ökonómusa. BEKE 2008, 450–451.

⁹⁷ Nem tudni, mit jelez ez a dátum, mert 1943-tól a Pázmáneum növendéke volt. BEKE 2008, 463.

		BEKE 2008	kartonok
Béres György	szentelés ideje	1951.06.17. ⁹⁸	1951.06.19.
Déri Béla	szentelés ideje	1950	1950.06.29.
Dunay (Demetrovics) Antal	szentelés helye	–	Bécs
Gáspár Pál	szentelés helye	Esztergom ⁹⁹	Budapest
	szentelés ideje	1910.06.26. ¹⁰⁰	1910.06.24.
Heissenberger Richárd	születés helye	Sándorhegy ¹⁰¹	Langzeil
	szentelés ideje	1912.06.23. ¹⁰²	1912.06.24.
Horváth Nicholas (Miklós) ¹⁰³	szentelés helye, ideje ¹⁰⁴	–	–
Ibrányi Ferenc ¹⁰⁵	szentelés ideje	1924.06.24.	1924.06.22. ¹⁰⁶
Jaszovszky József ¹⁰⁷	szentelés helye	–	Bécs
Killinger (Káldor) Hugó ¹⁰⁸	szentelés ideje	–	1945.07.08. ¹⁰⁹
Kovács (Kováts) Imre	szentelés ideje	1951.07.29.	1951.06.29. ¹¹⁰
Megyer Jenő	szentelés ideje	1948.10.20.	1948.10.26. ¹¹¹
Mihalik Imre	születés ideje	1920.11.01.	1920.11.11. ¹¹²
	szentelés helye	Esztergom ¹¹³	Bécs
Szépe László ¹¹⁴	szentelés helye	–	Bécs
Valentiny Géza	születés ideje	1927.05.08.	1927
	szentelés ideje	1952.06.29.	1952
Virág Imre	születés ideje	1929.03.20. ¹¹⁵	1929.03.30.

Zágon kartotékjában BEKE 2008 és DUDÁS 2020 alapján nincs kartonja az alábbi tíz olyan esztergomi főegyházmegyes papnak, akik 1964 és 1971 között az emigrációban működtek:

Bárány József pap (1935–2020) – A Nógrád vármegyei Varsányban született 1935. április 26-án. 1960. június 19-én Esztergomban szentelték pappá.

⁹⁸ Circ. 1951. V. 1777. sz. Papszentelés Esztergomban (19. o.).

⁹⁹ Circ. 1910. X. 4019. sz. Ordinationes (110. o.).

¹⁰⁰ *Schematismus 1947*, 224. Papszentelés 2010-ben a körlevél szerint jún. 19-én, 24-én, 26-án és 29-én volt. Circ. 1910. X. 4019. sz. Ordinationes (110. o.).

¹⁰¹ *Schematismus 1947*, 228.

¹⁰² Circ. 1912. XI. 4233. sz. Ordinationes (106. o.).

¹⁰³ Szentelésének helyét, halálának helyét és idejét nem közli BEKE 2008, 287. Közli DUDÁS 2020, 160.

¹⁰⁴ Esztergomban szentelték pappá 1936. jún. 21-én. Circ. 1936. VI. 2185. sz. Ordinationes (29. o.).

¹⁰⁵ Beke szerint halála helye Powtucket (R.I. USA), BEKE 2008, 299. Dudás szerint Providence (R.I. USA), DUDÁS 2020, 476.

¹⁰⁶ *Schematismus 1947*, 231.

¹⁰⁷ Halála helyét nem közli, idejét tévesen jelzi BEKE 2008. San Franciscóban hunyt el 2002. jan. 3-án. DUDÁS 2020, 176.

1971-ben emigrált, 1972-től magyar missziós lelkész Dél-Württembergben.¹¹⁶ 2000-ben nyugdíjasként hazatért. Budapesten hunyt el 2020. március 16-án.

Gyimesi (Grüner) Gyula pap (1913–1995) – Budapesten született 1913. december 18-án.¹¹⁷ Esztergomban szentelték pappá 1936. június 21-én. 1971-ben Kanadában töltött szabadságáról nem tért haza, hanem ott folytatta papi szolgálatát. 1973-ban nyugdíjba vonult. Scarboroughban hunyt el 1995. április 11-én.

Ikvay (Pfeiffer) László pap (1911–1976) – Budapesten született 1911. június 6-án.¹¹⁸ Teológiai tanulmányait Fribourgban végezte, és ott szentelték pappá 1937. március 23-án. Kétszer volt börtönben, 1952–1956, és 1961–1965 között. 1969-ben útlevéllel kivándorolt Svájcba.¹¹⁹ 1971 szeptemberétől 1972 tavaszáig Bécsben Mindszenty bíboros személyi titkára. 1974-től ismét Svájcban, Weinfeldben káplán. 1976. május 19-én Bécsben hunyt el.

Köller József pap (1891–1975) – A Sopron vármegyei Zemegyén született 1891. március 29-én.¹²⁰ A Pázmáneum növendékeként végezte teológiai tanulmányait. 1914. július 14-én szentelték pappá Bécsben, a Pázmáneum kápolnájában,¹²¹ 1925-től működött Burgenlandban. 1941–1967 között Kismarton-Felsőhegy plébánosa.¹²² Eisenstadtban hunyt el 1975. május 7-én.

¹⁰⁸ Káldor név alatt szerepel BEKE 2008, 339. A münchen–freisingi érsekség 1955. évi névtára szerint a Gerhardwerk rektora, lakcíme München Maria-Ramersdorf. CSERHÁTI, *Magyarok a bajor fővárosban* 81 és ott a 80. jegyzet. Kartonján a lakcíme: Siegl str. 1/3 München.

¹⁰⁹ Circ. 1945. VIII. 1337. sz. Ordinationes (30. o.).

¹¹⁰ Életrajzában a „július” elírás BEKE 2008, 387. A helyes dátumra enged következtetni, hogy Markovits Róbertet is 1951. jún. 29-én szentelték Bécsben.

¹¹¹ CGH Katalóg 74.

¹¹² *Schematismus 1947*, 249.

¹¹³ Circ. 1943. V. 4429. sz. Ordinationes (26. o.).

¹¹⁴ Az Egyesült Államokba 1950-ben vándorolt ki, ahol a lengyel ferences rendtartományba lépett be. Működési helyeit, halálának helyét és idejét közli DUDÁS 2020, 366. Ennek ellenére kartonja Zágónál a világi papok között található, amelyen a címe: Rt.2. Plymouth. Wis. USA. Beke szerint 1947 után ismeretlen helyen tartózkodott. BEKE 2008, 713.

¹¹⁵ A főegyházmegye 1982. évi névtárában is ez az adat szerepel, amely még életében készült, ezért kartonján a dátum feltehetően elírás. *Az Esztergomi Főegyházmegye névtára és évkönyve 1982* (Esztergom, Esztergomi Főegyházmegyei Hatóság, 1982) 382.

¹¹⁶ BEKE 2008, 57. Nekrológ: Circ. 2020. II. 28-8. sz. Halálozás (9. o.); megemlékezés utolsó működési helyén: <https://rakosszentmihaly.hu/hirek/206-barany-jozsef-ata-megtert-teremtojehez> (2023.01.30.).

¹¹⁷ BEKE 2008, 241. Nekrológ: Circ. 1995. III. 28-28. sz. Halálozás (22. o.).

¹¹⁸ BEKE 2008, 300.

¹¹⁹ Életrajza szerint részt vett a svájci magyarok lelkipásztori ellátásában, uo. Erről nem tesz említést MIKLÓSHÁZY Attila, *Az emigráns r.k. magyar egyházközösségek vázlatos története Svájcban, in Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (2012) 3–4/199–202.

¹²⁰ BEKE 2008, 396.

¹²¹ Circ. 1914. XIV. 4514. sz. Ordinationes (163. o.).

¹²² Nem tesz róla említést MIKLÓSHÁZY, *Római katolikus magyar lelkipásztorkodás Ausztriában*.

Molnár Antal pap (1928–1977) – Pozsonyban született 1928. május 10-én.¹²³ 1953. június 14-én Esztergomban szentelték pappá.¹²⁴ 1960-ban kivándorolt az Egyesült Államokba, ahol segédlelkész 1961–1968 között Garyban (IN), 1968-ban Hammondban (IN). 1969-től kórházlelkész. 1977. május 10-én Bethlehemben (PA) hunyt el.¹²⁵

Oláh Tóth Antal, dr. pap (1905–1979) – A Pest vármegyei Turán született 1905. november 11-én.¹²⁶ 1925–1930 között a Pázmáneum növendékeként végezte a teológiát. Bécsben szentelték pappá 1930. július 13-án. Első állomáshelye Nagymaros. Segédlelkész 1931–1933 között Budapest-Kőbányán, 1933-ban a Külső Váci úton, 1934-ban Nyergesújfalun, 1935-ben Budapest-Terézvárosban. Ezt követően hitoktató (1936), kórházlelkész (1937–1941), táborigazgató (1941–1942), ismét hitoktató (1944–1948), plébánoshelyettes Dunakilitin (1948), hittanár (1949–1951), plébánoshelyettes Csitáron (1951–1955), lelkész Pilinyben (1955–1957). Innen emigrált 1957-ben Új-Zélandra, majd 1962-től haláláig a New York állambeli Lackawannában plébános.¹²⁷ Itt halt meg 1979. március 12-én.

Reichenbach István pap (1910–1983) – Az Esztergom vármegyei Csolnokon született 1910. augusztus 17-én.¹²⁸ Esztergomban szentelték pappá 1935. június 16-án. 1946-ban külföldre távozott, az NSZK-ban működött. 1956-tól plébános az ausztriai Stuhlfeldenben.¹²⁹ 1973-ban nyugállományba vonult. 1983. január 31-én hunyt el.

Szabó István pap (1927–1998) – Budapesten született 1927. június 13-án.¹³⁰ 1951. június 17-én Esztergomban szentelték pappá. 1956-ban emigrált. Kolumbiában, majd Venezuelában működött.¹³¹ 1973-tól kölni magyar lelkész, 1979-től Lindlar-Kapellensüng plébánosa. 1998. november 25-én hunyt el.

Szölgyémi (Szölgyém) József pap, főlelkész (1913–1983) – Esztergomban született 1913. augusztus 27-én.¹³² Esztergomban szentelték pappá 1936. június 21-én. 1943-tól Budapesten a Központi Karitásztitkárság titkára, majd 1945-

¹²³ BEKE 2008, 503–504; DUDÁS 2020, 272.

¹²⁴ Beke csak évet közöl, uo.

¹²⁵ Beke halálát 1982 utánra teszi, uo.

¹²⁶ BEKE 2008, 547; DUDÁS 2020, 295.

¹²⁷ DUDÁS 2020, 295. Beke tévesen azt írja, hogy haláláig Kanadában volt plébános.

¹²⁸ BEKE 2008, 620.

¹²⁹ Magyarok lelképásztori ellátásával nem foglalkozott, ezért nem tesz róla említést MIKLÓSHÁZY, *Római katolikus magyar lelképásztorok Ausztriában*.

¹³⁰ BEKE 2008, 691.

¹³¹ Zágonnal 1957–1963 között élénk, 81 lap terjedelmű levelezést folytatott. SZIA-Zágon 30,2.

¹³² BEKE 2008, 720. Fényképe: BORÓVI József, *A szórványban élő magyar katolikusok lelkigondozásának története* (Budapest, SZIT, 2000) 217.

ben igazgatója. 1949. augusztus 20-án szabadult Kistarcsáról, majd emigrált. 1950. január 1-jével Németországban a katolikus magyarok vezetője lett.¹³³ Zágón Józsefnek apostoli vizitátorrá történt kinevezése után nagy nehézségek árán sikerült őt leváltania 1950. szeptember 23-án,¹³⁴ más források szerint az apostoli vizitátor kinevezésének hírére önként azonnal lemondott, és felmentését kérte.¹³⁵ Több forrás egybehangzóan állítja, hogy pénzügyi spekulációi csúfos kudarcot vallottak.¹³⁶ Franciaországban Quiéry-la-Motte és Vitry-en-Artois plébánosa lett.¹³⁷ Itt hunyt el 1983. augusztus 24-én.

Tanos Imre Árpád pap (1895–1975) – Budapesten született 1895. december 15-én.¹³⁸ 1918. május 17-én Esztergomban szentelték pappá.¹³⁹ 1925-ben kivándorolt az Egyesült Államokba. 1927–1970 között Clevelandben plébános. Ott halt meg 1975. április 8-án.

A felsoroltak közül az első három kartonjának hiánya megerősíti azt a megállapítást, hogy Zágón 1971 második félévétől már nem gondozta kartotékját. Irathagyatéka alapján a felsoroltak közül kettővel, Ikvay Lászlóval 1971 áprilisában,¹⁴⁰ Oláh Tóth Antallal 1965–1970 között váltott levelet,¹⁴¹ azaz emigrálásukról tőlük értesült. Tanos Árpádnak van kartonja, amelyen egyházmegyéjeként Cleveland van feltüntetve. Valószínű, hogy ez a helyes információ, mert az Esztergomi Főegyházmegye 1947-es névtárában neve nem szerepel. A történetek alapján érthető, hogy Szölgyémivel nem tartotta a kapcsolatot.

DUDÁS 2020 alapján az 1964 és 1971 között szentelt alábbi esztergomi főegyházmegyei papnak szintén nincs kartonja, feltehetően azért, mert a szentelés és kanadai működése közötti évekre vonatkozóan életrajzi adatai hiányosak:

¹³³ BORÓVI, *A szórványban élő...* 94–99; CSERHÁTI Ferenc, *Vatikáni megbízottak a külföldi magyar lelképásztori szolgálatban 1945–2006* (Budapest, SZIT, 2009) 20 és ott a 16-os jegyzet. Erről a megbízatásáról és németországi tartózkodásáról nem ír BEKE 2008, 720.

¹³⁴ SZIA-Zágón 32,1, Zágón József levele XII. Piusz pápának, Róma, datálatlan. Zágón a levelet a tartalma alapján 1951-ben írhatta. NÉMETH, *Magyarokról Itáliában...* 334.

¹³⁵ BORÓVI, *A szórványban élő...* 99.

¹³⁶ Archivio della Sezione per i Rapporti con gli Stati, S. Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari, Ungheria, pos. 148, Mihalovics Zsigmond levele Mons. Giulio Barbettának (Assistenza religiosa ai profughi ungheresi), fol. 94. Zágón József a pápának írt említett levelében részletesen felsorolja Szölgyémi anyagi ügyleteit és a hátrahagyott adósságokat. SZIA-Zágón 32,1.

¹³⁷ A Franciaországban működő magyar lelképásztorok között neve nem szerepel. BORÓVI, *A franciaországi...* 243–245.

¹³⁸ BEKE 2008, 730. Második nevét, amerikai szolgálati helyeit, halálának helyét és idejét is közli DUDÁS 2020, 377.

¹³⁹ Circ. 1918. VII. 2325. sz. Ordinationes (73. o.).

¹⁴⁰ SZIA-Zágón 48,61.

¹⁴¹ SZIA-Zágón 49,10.

Záchfalvy István (1939–) – 1939. július 27-én született.¹⁴² 1958-tól a CGH növendékeként Rómában végezte teológiai tanulmányait.¹⁴³ Rómában szentelték pappá 1966. október 10-én.¹⁴⁴ 1974-től Kanadában működött, a Saskatooni Egyházmegyébe inkardinalódott, 2016-ban nyugdíjba vonult, feltehetően jelenleg is Kanadában él.

Továbbá DUDÁS 2020 névtárában Medgyes A. József nevével kérdőjellel van feltüntetve egyházmegyéje: Esztergom? Szatmár?¹⁴⁵ Kartonján egyházmegyéje: Szatmár magyar rész. Neve tehát joggal nem szerepel BEKE 2008 névtárban. DUDÁS 2020 adatai azonban sok esetben kiegészítik BEKE 2008 adatait, elsősorban az amerikai, illetve kanadai működési állomáshelyek felsorolásával, a halál helyének és időpontjának megadásával.¹⁴⁶

Végezetül Kreiszh Mihály néven Zágon kartonrendszerében két karton van. Az egyikben csak a cím szerepel: D-7988 Wangen im Allgäu, Donneckeweg 34., az egyházmegye nincs feltüntetve. A másik kartonon van cím: Unterweissach/Würt Uhlandstasse 5., a születésnek, a szentelésnek és az emigrálásnak a dátuma, valamint az egyházmegye. Zágon erre keresztet rajzolt, és a halottak közé sorolta, ténylegesen azonban csak 1989. október 5-én hunyt el Ravensburgban.¹⁴⁷ 1964–1971 között Németországban működött.

Részletes vizsgálódásunkat csak egy egyházmegye papjainak adataira korlátoztuk, amelynek eredménye, hogy a három névtár, Zágon kartonjai, BEKE 2008 és DUDÁS 2020 közül egyiknek sem teljesek az adatai, viszont kiegészítik és pontosítják egymást. Minden bizonnyal hasonló eredményre lehetne jutni más egyházmegyéhez tartozó világi papok és a szerzetesek esetében is, ami alapján pontosabbá lehetne tenni az emigrációban működő magyar papok és szerzetesek névsorát, amely jelentősen, hozzávetőlegesen 30%-kal meghaladja a *Magyar Katolikus Lexikon* szócikkében közölt felsorolást.¹⁴⁸

¹⁴² DUDÁS 2020, 525. Nem tesz róla említést BEKE 2008.

¹⁴³ *CGH Katalóg* 165.

¹⁴⁴ Tanulmányai alatt, 1958–1963 között Zágonnal levelezett. SZIA-Zágon 37,14.

¹⁴⁵ DUDÁS 2020, 257.

¹⁴⁶ Példaként említhető, hogy Mihalik Imre halálának pontos dátumát nem közli BEKE 2008, 490, közli DUDÁS 2020, 265; Péterffy Gedeon halálának helyét nem közli BEKE 2008, 582, közli DUDÁS 2020, 381; Viglász Gyula születési helyét, idejét, szentelési helyét és idejét nem közli BEKE 2008, 796, közli DUDÁS 2020, 411.

¹⁴⁷ BEKE 2008, 406.

¹⁴⁸ A szócikk hozzávetőlegesen 580 nevet sorol fel. Diós 393–415. A milánói magyar közösség történetéről írt tanulmány végén már felsoroltunk néhány hiányzó nevet. NÉMETH László Imre, *A milánói magyar katolikus közösség története (1924–1974)*. Vázlatos áttekintés, in NÉMETH, *Magyarokról Itáliában...* 206.

¹⁴⁹ A kartonok adatait vastagon szedtük, csillag jelzi a téves adatokat, a más forrásokból kiegészített adatokat dőlt betű. A helységneveket úgy írtuk, ahogy a kartonon szerepel. Egységesen a név után írtuk az egyházi kitétetést, ahogy a kartonon szerepel, a doktori címet pedig egységesen nagybetűvel.

FÜGGELÉK

*Esztergomi főegyházmegyes papok Zágon József kartotékjában*¹⁴⁹

sor- szám	név	születés helye és ideje	szentelés helye és ideje	emigrálás	működés	halálhelye és ideje	BKE 2008	DUDÁS 2020
1	Ádám György Msgr. Dr.	Budapest	Wien	1937.07.04. <i>dispozíció</i>	München, Németország	Feldafing, NSZK	30	
2	Béres György	Makó	<i>Esztergom</i>	1951.06.19.* <i>1957</i>	Wien, Ausztria		75	
3	Berkes György	<i>Budapest</i>	<i>Esztergom</i>	1949.06.19. <i>1957</i>	Braunschweig- Querum, Germania		70	
4	Boér Miklós Dr.	Szeged		1938.03.20. <i>1948</i>	Sao Paulo, Brazília	Sao Paulo	86	
5	Csábi (Csáby) József Dr.	<i>Csátár</i>	<i>Esztergom</i>	1951.06.17. <i>1965</i>	Köln, NSZK		122	
6	Csatlós Ferenc Dr.	Budapest	<i>Esztergom</i>	1944.06.18. <i>1947.01.21.</i>	Gaspé Qué, Kanada	Gaspé, QC	121- 122	451
7	Cserző Sándor Mons.	Nagylőcs	Innsbruck	1938.04.04. <i>1948.10.20.</i>	Róma, Olaszország	Róma	134- 135	
8	Demel (Dér) Iván Dr.	Budapest	<i>Esztergom</i>	1938.10.30. <i>1946. 04.</i>	Wien, Ausztria	Wien	153	
9	Dunay (Demetrovics) Antal	Nagykölked	Wien	1939.07.09. <i>1948</i>	Passaic, USA	Passaic	149	90
10	Fejős Ottó	Budapest	<i>Wien</i>	1964 <i>(06.29.)</i> <i>1957</i>	Marktgrafneustedt, Ausztria	Tardos	nincs	
11	Forgách W. László	<i>Bodony</i>	<i>Kanada</i>	1931.06.12. <i>1928.09.28.</i>	Toronto, Ont. Kanada	Toronto ON	nincs	460
12	Gánóczy Sándor Dr.	Budapest	Paris	1952.10.09.	Arcueil, Franciaország		nincs	
13	Gáspár Pál Dr.	Budapest	Budapest*	1910.06.24.* <i>1947.05.08.</i>	Göteborg, Svédország	Malmö, Svédország	223	
14	Geist (Geiszt) Alajos	<i>Pécs</i>	<i>Esztergom</i>	1921.06.19. <i>1947?</i>	Middletown, Conn. USA	Middletown	224	125
15	Gianone Egon Mons. Dr.	Budapest	Wien	1933.07.16. <i>dispozíció</i>	Wien, Austria	Wien	229	
16	Gyömörey Lőrinc	Graz		1955	Wien, Austria		nincs	
17	Heissenberger Richard	Langzeil*	<i>Esztergom</i>	1912.06.24.* <i>1946</i>	Badersdorf, Austria		266	
18	Hernády Márton	<i>Szentendre</i>	<i>Esztergom</i>	1948.06.20. <i>tanulmány</i>	Toledo, Ohio, USA	Budapest	269	144

sor-szám	név	születés helye és ideje	szentesítés helye és ideje	emigrálás	működés	halálhelye és ideje	BEKE 2008	DUDÁS 2020
19	Horváth Nicholas (Miklós)	Budapest 1913.04.01.	Esztergom 1936.06.21.	1947	Cleveland, Ohio, USA	Cleveland 1989.07.27.	287	160
20	Ibrányi Ferenc	Budapest 1901.04.30.	Esztergom 1924.06.22.	1948	Quebec City, Que, Canada	Providence RI, Kanada 1983.06.23.	299	476
21	Ispánki Béla Msgr. Dr.	Újpest 1916.10.31.	Róma 1941.10.26.	1956	London, Anglia	London 1985.05.09.	301-302	
22	Izay Géza	1916.08.13.	Budapest?	1947	Seine, Franciaország		302	
23	Jaszovszky József Dr.	Kécsereplény (Sáros vm) 1907.03.16.	Wien 1931.07.19.	1948.10.15.	San Francisco, Calif, USA	San Francisco 2002.01.03.	311	176
24	Kada Lajos Mons. Dr.	Budapest 1924.11.16.	Róma 1948.10.10.	1946.02.26. disponálva	Bad Godesberg, NSZK	Budapest 2001.11.26.	324-325	
25	Kerényi György Dr.	Napkőr 1910.09.25.	Esztergom 1935.06.16.	1956	Zürich, Svájc	Zürich 1985.12.03.	351	
26	Kléner Imre László	Budapest 1929.06.07.	Wien 1952.06.29.	tanulmány	Kirchau, Ausztria	Malhala, Brazília 1993.11.27.	366	
27	Kovács (Kováts) Imre Dr.	Szil 1928.01.11.	Wien 1951.06.29.	tanulmány	Wien, Ausztria		387	
28	Kovács János	Eger (Hont vm.) 1916.12.06.	Esztergom 1941.06.15.	1945. 04.	Lacona, Iowa, USA	West Des Moines IA, USA 1997.11.20.	nincs	215
29	Laczkovits József	Répcszemere 1911.03.28.	Esztergom 1935.06.16.	1945.05.20.	Monterey, Calif, USA	Salinas, USA 1995.04.05.	419	229
30	Magyar Gyula Mons.	Szolnok 1901.10.12.	Innsbruck 1924.04.13.	külföldön él 1929 óta	Róma, Olaszország	Róma 1988.01.19.	450-451	
31	Marczel Tibor	Illésháza 1921.06.27.	Regensburg 1948.06.29.	1945.01.10.	München, NSZK	München 1990.10.10.	463	
32	Megyer Jenő	Nagygyenyver 1921.12.12.	Róma 1947.10.26.	tanulmány	Cincinnati, USA	Esztergom 1997.12.19.	476	259
33	Mihalik Imre	Selmecbánya 1920.11.11.	Wien* 1943.06.13.	1964	New Orleans, La, USA	Székesfehérvár 1995.05.	489-490	265
34	Németh János	Nyalka 1913.09.28.	Esztergom 1938.06.19.	1957	Basel, Svizsra	Székesfehérvár 1998.03.29.	528-529	
35	Péterffy (Peterson) Gedeon Mons.	Budapest 1912.08.07.	Esztergom 1936.06.21.	1947.01.07.	South Bend, Ind. USA	South Bend 1993.09.23.	581	308
36	Pordán László	Hosszúpereszteg 1919.09.26.	Budapest 1943.11.07.	1947	Gaspé, Canada	Gaspé QC 2014.02.13.	595	507
37	Richter Aladár	Budapest 1924.07.04.	Wien 1948.06.29.	tanulmány	Mattersburg, Burgenland		625	

sor- szám	név	születés helye és ideje	szentelés helye és ideje	emigrálás	működés	halálhelye és ideje	BEKE 2008	DUDÁS 2020
38	Sági Sándor DDr.	Kispest 1929.05.16.	Wien? 1952	tanulmány	Freiburg/Bf., NSZK	Grenzach, NSZK	nincs	
39	Sobotka Rudolf	Moson- szentpéter 1921.09.04.	Wien 1948.06.29.	tanulmány	Eisenstadt, Austria	Eisenstadt	nincs	
40	Solt Jenő	Kispest 1930.10.13.	Esztergom 1954.06.20.		Malmó, Svédország		672- 673	
41	Sitő Ákos	Sopron 1885.06.07.	Esztergom 1908.06.26.		Darby, Pan., USA		688	355
42	Szabó János	Kemence 1885.10.23.	Esztergom 1908.06.28.	1914-1934, 1947-től	Vero Beach, Fla., USA	Orlando FL, USA	692	357
43	Széles József	Drégelypalánk 1925.07.04.	Wien 1949.07.10.	1945	Wien, Ausztria	Wien	712	
44	Szépe László	Láb 1912.01.27.	Wien 1935.07.14.	1945	Plymouth, Wis. USA	Sarasota, Fl, USA	713	366
45	Tóth K. János Mons. Dr.	Kóka 1909.06.29.	Róma 1933 (10.29.)	1947	Róma, Olaszország	Róma	750	
46	Tóth Miklós		Róma 1921.11.22.	tanulmány	Lima, Peru	Lima	nincs	
47	Ürge Alajos	Zsigard 1922.06.19.	Wien 1949.07.10.	tanulmány	Wien, Ausztria	Wien	767- 768	
48	Valentiny Géza	Szeged 1927 (05.08.)	Wien 1952 (06.29.)	tanulmány	Voralberg, Ausztria	Wien	771	
49	Viglás (Viglas) Gyula	Kálló 1906.04.09.	Cleveland 1932		Detroit, Mich. USA, - Miami, Fl	Miami OH	796	411
50	Viragh Imre	Budapest 1929.03.30.*	Wien 1952.06.29.	tanulmány	Wien, Ausztria		798- 799	
51	Wlassits Ferenc	Budapest 1925.08.25.		1948.10.31.	Mutters, Austria		nincs	
<i>laicizáltak</i>								
52	Markovits Róbert Dr.	Budapest 1928.04.07.	Wien 1951.06.29.	tanulmány	Ausztria	Wien	nincs	
53	Mázsár László	Budapest 1928.11.14.	Esztergom 1952 (06.07.)	tanulmány	München, NSZK		nincs	
<i>halottak</i>								
54	Déry (Déry) Béla	Érsekújvár 1925.05.01.	Wien 1950.06.29.	tanulmány	Bruxelles	Brüsszel	153	

sor- szám	név	születés helye és ideje	szentelés helye és ideje	emigrálás	működés	halálhíradás helye és ideje	BEKE 2008	DUDÁS 2020
55	Killinger (Káldor) Hugó	Budapest 1922.01.16.	<i>Esztergom</i> 1945.07.08.	1946- 1947?	München, NSZK		339	
56	Kreisz Mihály	Budajenő 1908.09.27.	<i>Esztergom</i> 1933.06.25.	1945.03.	Unterweissach/Württ., NSZK	Ravensburg, NSZK	406	
57	Lepold Antal Dr.	Szentflüpp (Jugoszlávia) 1880.01.22.	<i>Kalocsa</i> 1904.06.29.	1946.12.03. (kinevezés)	Wien, Ausztria	Wien 1971.05.04.	431- 432	
58	Ritter Lőrinc	Budaörs 1913.02.21.	<i>Esztergom</i> 1939.06.18.	1946.01.27.	Hollfeld/Opf., NSZK	Hollfölden, NSZK	627	
59	Szentirmai (Szentirmay) Sándor	Budapest 1925.03.05.	<i>Esztergom</i> 1949.06.29.	1956	Salzburg, Ausztria	Hüttelsdorf, Ausztria	707- 708	

◆◆◆ KÄFER ISTVÁN

Esztergomi érsekek a szlovák katolicizmusban

A szlovák katolikus lexikon és az *Esztergomi érsekek 1001–2003* adatainak összegzése

I.

A mai Szlovákia katolikus egyháza köztudottan közel ezer évig Regnum Hungariae-ban, a Magyar Királyságban volt, különösen is az Esztergomi Főegyházmege. 1100 körül a nyitrai püspökség, 1773-ban a besztercebányai, a szepesi és a roznói püspökség alakult belőle, majd 1918 után a Nagyszombati Apostoli Adminisztrátúra. 1977. december 30-án VI. Pál pápa bullájával egész Szlovákiát a Nagyszombati Apostoli Adminisztratúrához csatolták, és az akkori Csehszlovákiában létrejött az önálló szlovák egyháztartomány. Róma pontosan fogalmazott: a Győri Egyházmegye három, Szlovákia területén lévő plébániája, amit eddig a Nagyszombati Apostoli Adminisztratúra ordináriusa igazgatott, végérvényesen a Nagyszombati Főegyházmegehez tartozik. A pannonhalmi apátságához tartozó, Szlovákia területén lévő két plébánia a Nagyszombati Főegyházmegehez tartozik... Hasonló esetek voltak másutt is. A Kassai és a Rozsnói Egyházmegye elválk az Egri Egyháztartománytól és végleg a Nagyszombati Egyháztartományhoz kapcsolódnak.¹

E közös múlt feldolgozása a mai szlovák tudományosság feladata, amit az utóbbi évtizedekben dicséretesen végez is. A korábbi időszak kutatói azt keresték, mi minősíthető szlováknak vagy magyarnak, aminek nyomai mindmáig jellemzők mindkét egyháztörténetre, de napjaink szemlélete már azt kívánja, értelmezzük együtt térségünk szellemi értékeit az egykori valóságának megfelelően. Erre nyújt jó lehetőséget Beke Margit kézikönyve az esztergomi érsekekről² és a szlovák katolikus lexikon.³ A *Magyar Sion* korábbi

¹ *Od slovienskej liturgie ku Slovenskej provincie* (ed. Emil Vontorčík; Bratislava, Univerzitná knižnica, 1992) 13–31, 35–37.

² *Esztergomi érsekek 1001–2003* (szerk. Beke Margit; Budapest, Szent István Társulat, 2003; a továbbiakban: *Esztergomi érsekek...*).

³ *Lexikón katolíckych kňazských osobnosti Slovenska* (ed. Július Pašteka; Bratislava, Lúč, 2000; a továbbiakban: *Lexikón...*).

évfolyamának sorozatához hasonlóan⁴ egybevetjük a két kézikönyv adatait ugyanazon személyekről, hiszen minden esztergomi érsek az 1920-as államfordulatig a szlovák katolikus egyháztörténet része is.⁵

Ez a tulajdonképpen annotált bibliográfia jelen ismereteinket foglalja össze mind a magyar, mind a szlovák további kutatás számára. Elsősorban a szlovák egyháztörténetnek fontos, mivel a szlovák kézikönyvben nem található magyar szakirodalom feldolgozása a szlovák kutatókat segíti.

DOMONKOS/DOMINIK esetében jelentős a különbség a két kézikönyv megfogalmazásában. Érszegi szerint nem bizonyított, hogy érsek volt, Richard Marsina viszont 997-től a magyarok veszprémi székhelyű missziós püspökének, majd Esztergom első érsekének tartja.⁶

SEBESTYÉN minden bizonnyal feltételezettsége miatt nem került a szlovák lexikonba, ugyanígy RADLA/RASINA sem, pedig utóbbi Szent Adalbert prágai püspök kísérője volt. Minden Adalbert-vonatkozásnak helye van a szlovák egyháztörténetben is.⁷

BENEDEK/BENETA-nak jelentős szerepe van egész régióink egyháztörténetében, a szlovákban különösen is. Koszta László szerint feltételezhető, hogy a szlávos nevű Beneta azonos Benedek esztergomi érsekkel, aki a Vata vezette pogánylázadáskor Gellért vértanúságánál püspökként szerepelt. 1046-ban érkeztek Pestre Vazul fiai, András és Levente, akiket Szent Gellért csanádi püspök fogadott. Mellette volt Benedek (Beneta) érsek, Beszteréd és Bödi (Buldi) püspök. Gellértet és Bödit a pesti rév előtt a pogányok megölték. Beszteréd és Benedek csónakokkal átkelt a Dunán, de Beszterédet halálosan megsebesítették. Benedeket András herceg mentette meg, ami megalapozta I. András és Benedek kapcsolatát. Benedek koronázta meg Mór pécsi püspök jelenlétében Székesfehérváron I. Andrást. A király 1048 táján hazahívta Lengyelországból testvérét, Béla herceget, aki az ország harmadát kapta meg, központja a nyitrai vár lett, és szorosan kapcsolódott az Esztergomi

⁴ KÄFER István, *Lexikonok békekészítési lehetősége. Jegyzetek Beke Margit könyvéhez, tekintettel a szlovák katolikus lexikonra I–XI*, in *Magyar Sion* (2013–2018).

⁵ Mivel a magyar nyelvben nincs megfelelő kifejezés a szlovákban használatos uhorskýra – minden magyarországi etnikum közös neve –, kísérletképpen a „magyarországi”, „magyarhoni” terminust használjuk a „magyar” helyett. Vö. *Magyar–szlovák terminológiai kérdések* (szerk. Ábrahám Barna; Piliscsaba – Esztergom, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Szlavisztika–Közép-Európa Intézet – Szent Adalbert Közép-Európa Kutatócsoport, 2008). A helységneveket a 19–20. századi magyarosítás, illetve az 1945 utáni szlovákosítás előtti formában szerepeltetjük. Vö. MAJTÁN, Milan, *Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773–1997)* (Bratislava, SAV, 1998).

⁶ *Esztergomi érsekek...* 17 (Érszegi Géza); *Lexikon...* 253 (Richard Marsina).

⁷ *Esztergomi érsekek...* 18 (Érszegi Géza).

Főegyházmegyéhez.⁸ Richard Marsina szerint Benedek eredetileg veszprémi püspök volt.⁹ András herceg mentette meg a pogányoktól.¹⁰ A szlovák lexikon itt szüksézáví, hiszen a szlovák hagyományos narratíva szerint szlávok támogatták Istvánt Koppány ellen, Beszteréd szlovák szentként szerepel, és Mór pécsi püspök is része a szlovák hagyománynak. Beszterédet Bystrikre szlovákosították, és feltételezik nyitrai püspöki működését, ahol egyébként Vazult megvakították.¹¹ Hasonlóan részletes „a valószínűleg Nyitra vidékéről származó” Maurus, azaz Boldog Mór, a zobori remeték legendája szerzőjének szócikke is.¹²

NEHEMIÁST nem jegyzi a szlovák lexikon, pedig Koszta László szócikkében számos, a szlovák narratívában gyakran előforduló adat található. Ilyen a garamszentbenedeki alapítólevél Nehemiás érseksége alatt, a nyitrai és a zobori hercegség I. Béla fiainak irányítása alá került, a főegyházmegye pedig a nyitrai dukátus területére. Nehemiás szentelte fel a garamszentbenedeki apátságot, és szerepe volt István, Imre, Gellért és a zobori remeték szentté avatásában.¹³ ACHA személye Szent László horvátországi hódításához és a zágrábi püspökség alapításához kötődik. Az első zágrábi püspök a cseh Duh lett, hogy a szláv lakosok misszionálása számukra érthető nyelven történjen.¹⁴ Helye lenne a szlovák lexikonban, hiszen Juraj Haulik/Haulik György kapcsán a szlovák szellemi élet rokon területének tartotta Horvátországot. Az is régióknak hagyománya lett, hogy szláv nyelvű papok működtek más szláv közösségekben. Különösen is csehek szlovákok között és fordítva.¹⁵

SERAFIN támogatta Kálmán király politikáját. Kíséretében volt 1099. május végén a morva határon, Uherské Hradiště mellett a Břetislav cseh herceggel történt szövetség megkötésekor. A herceg kérésére pappá szentelte Hermann diakónus választott prágai püspököt. Ugyanezt kérte tőle Kosmas krónikaíró, a prágai székeskáptalan kanonokja. IV. Henrik Regensburgban prágai püspökké nevezte ki Hermannt. Nincs nyoma szlovák egyháztörténeti munkákban, pedig a morva–cseh összefüggések nemcsak a közeli nyelvrolonság, hanem egész régióink szempontjából is fontosak.¹⁶

⁸ *Esztergomi érsekek...* 19–26 (Koszta László).

⁹ *Lexikón...* 16 (Richard Marsina).

¹⁰ *Lexikón...* 89–90 (Richard Marsina).

¹¹ *Lexikón...* 172–173 (Viliam Judák).

¹² *Lexikón...* 904–905 (Vojtech Šarluška).

¹³ *Esztergomi érsekek...* 26–29 (Koszta László).

¹⁴ *Esztergomi érsekek...* 29–31 (Koszta László).

¹⁵ *Lexikón...* 462 (Lubomír V. Prikryl); ŠIMONČIC, Jozef, *Päzmaň a Slováci v Trnave*, in *Fons Tyrnaviensis I* (Trnava, Vydavateľstvo Typi Univerzitatís Tyrnaviensis, 2003) 21.

¹⁶ *Esztergomi érsekek...* 31–36 (Koszta László).

LŐRINC Kálmán király kezdeményezésére lett esztergomi érsek. Állandó kapcsolatot tartott Horvátországgal, amit az mutat, hogy 1112-ben és 1113-ban a zobori okleveleken a magyar püspökök mellett Gergely zárai püspök is szerepel. Lőrinc érseksége alatt jött létre a nyitrai püspökség. A város az 1040-es évek második felétől a gyéren lakott peremterületek központja lett. Az új egyházmegye Kálmán király és Lőrinc érsek közös döntése lehetett, összefüggésben a nyitrai hercegség megszűnésével 1106 körül. Területe a ritkán lakott Trencsén, Turóc és Nyitra megye egy részére terjedt ki, szoros kapcsolatban az esztergomi érsekséggel. Első főpapja egy 1105–1110 közé datálható feljegyzés szerint Gervasius volt. Őt bízták meg a nyitrai ispán és a pannonhalmi apátság birtokvitájának rendezésével. A püspök tüzesvas-próbára Esztergomba rendelte az ispánt, de az nem jelent meg. Az érsek 1113-ban foglalkozott a zobori bencés püspökség vámvitájával. Godofridus zobori apát felkereste a királyt és az érseket. Kosmas cseh krónikája szerint Lőrinc elkísérte II. Istvánt a cseh–magyar határra, ahol az Olsova folyónál találkozott a cseh herceggel. A békés tárgyalásból fegyveres összecsapás lett, amelyből az érsek mentette ki a fiatal királyt. A Pozsonyi évkönyv ezzel szemben 1114-re tette az érsek halálát. Koszta László írása tele van szlovacikumokkal és bohémikumokkal, de Lőrinc érsek nem található a szlovák és a cseh forrásokban.¹⁷

MARCELL/MARCEL a királyi kápolna tagja, Szent László udvari pap-ságához tartozott. Jó viszonyban volt Kálmán királlyal, támogatta dalmáci-ai politikáját. Neki kellett püspöktársaival vizsgálnia Othmár barsi ispán és Henrik garamszentbenedeki apát birtokviszonyát.¹⁸ Richard Marsina hamisan vélte a vita oklevelét az erdőhasználatról és a halászatról.¹⁹

FELICIÁN fehérvári prépostként szerepel egy 1111-ben kelt oklevélben, amely a zobori apátságnak biztosította a vámbevétel egyharmadát, majd egy másikban, amikor 1113-ban Godofridus zobori bencés apát összeírta az apátság birtokait. Érsekként segítette II. Istvánt az I. Soběslav cseh fejedelemhez fűződő kapcsolataiban. Soběslav többször vendégeskedett Magyarországon (1133, 1134, 1137), az érsek által szépített Esztergomban.²⁰ Marsina szerint

¹⁷ *Esztergomi érsekek...* 36–42. Koszta László hivatkozásai közül Gervasiusnak van nyoma Ger-váz néven mint az első nyitrai püspök (*Lexikón...* 398 [Viliam Judák]). A cseh vonatkozások nem találhatók a legújabb magyar kézikönyvben: HANKÓ B. Ludmilla – HEÉ Veronika, *A cseh irodalom története a kezdetektől napjainkig* (Budapest, Magyarországi Eszperantó Szövetség, 2003) 16–18. Valószínűleg Kálmán király alatt került sor a nyitrai püspökség felújítására. Lőrinc érsek működésének és a kor egyéb összetevőinek vizsgálata, az egyháztörténeti kutatá-sok közzététele korunk egyik jeles feladata régiók mai közeledésének elősegítésére.

¹⁸ *Esztergomi érsekek...* 43–45 (Koszta László).

¹⁹ *Lexikón...* 875 (Richard Marsina).

²⁰ *Esztergomi érsekek...* 45–49 (Beke Margit), adatai a Monumenta Ecclesiae Strigoniensisből.

Felicián működésének elején alapította Lampert comes és felesége, Zsófia a bozói kolostort. Az érsek 1139. július második felében a kolostor javára döntött az apát és a szokott jobbágyok vitájában.²¹

MAKÁRNAK hivatalán kívül nincsenek szlovacikum-vonatkozásai,²² ugyanígy KÖKÉNYESNEK sem.

MARTYRIUS egri püspökként szentelte fel 1143-ban az Abaúj megyei Széplakon a bencés apátság templomát. Szűz Mária-oltárt alapított a főszékesegyházban, a kanonokok ellátására a káptalannak adta hetven Nyitra, Bars, Hont és Esztergom megyei falu tizedjövendelmét. Templomot szentelt a Bars megyei Barátkán, és plébániakörzetének jelölte ki Lévát és Vitket. Neve szerepel azon az iraton, amelyben II. Géza az esztergomi egyháznak adományozta a nánai és a kakati (Párkány) sóvámot.²³ Richard Marsina szám szerint részletezi a káptalannak adományozott falvakat és a barátкаи templom három oltárát. A Kakat helynevet nem ismeri.²⁴ Martyrius működésének további kutatása jeles közös feladatunk.

LUKÁCS igen gazdag anyagában egyetlen területi szlovacikum található egyes pozsonyi várnépek kiváltságairól.²⁵ I. MIKLÓS egy 1156–1158-ra feltételezhető oklevélben szerepel, amelyben a király jóváhagyta Adorján fia István adományát a garamszentbenedeki apátságnak. Az esztergomi kanonokok egy ekényi földet Kéménd faluban Farkas ispánnak eladtak.²⁶

JÓB Párizsban tanult, majd váci püspök lett. 1185-ben került a virágzó esztergomi várba. 1185-ben feleségül kérte III. Bélának Capet Margitot, akinek lelkiatyja Becket Szent Tamás volt. Az érsek 1188 körül újjáépíttette az esztergomi bazilikát. A királlyal 1192-ben emelte fel Lászlót Váradon. Ekkor készülhetett az Ómagyar Mária-síralmat tartalmazó Pray-kódex, amely a Pozsonyi évkönyveket is felhasználta, és Béla udvarában élt a Gesta Hungarorum szerzője. Imre király megerősítette a pozsonyi vámok tizedének ajándékozását. 1186-ban III. Béla megerősítette Jób ítéletét, amely Vajka földjét és a pozsonyi egyház nemeseit szabad állapotukban és földjük birtokában hagyta. Imre király az érsek kérésére két telket kivett a galgóci vár kötelékéből és az esztergomi egyháznak adta.²⁷ A szlovák kézikönyv szerint Jób helyreállította és kibővítette a tűzvészben megsérült esztergomi székesegyházat. Imre és II. András vitájában a király fia mellett állt.²⁸

²¹ *Lexikón...* 329 (Richard Marsina).

²² *Esztergomi érsekek...* 49–52 (Körömdi Tamás).

²³ *Esztergomi érsekek...* 55–58 (Körömdi Tamás).

²⁴ *Lexikón...* 890–891 (Richard Marsina).

²⁵ *Esztergomi érsekek...* 59–72 (Körömdi Tamás).

²⁶ *Esztergomi érsekek...* 72–75 (Thoroczkay Gábor).

²⁷ *Esztergomi érsekek...* 75–81 (Beke Margit).

²⁸ *Lexikón...* 610 (Vladimír Gregor).

CSÁK NEMBELI UGRIN / ČÁK (CHAK) UGRIN zágrábi és győri püspök, Imre király híve. Ince pápa megengedte, hogy a pozsonyi prépostságot a várból a városba helyezze.²⁹ Richard Marsina megjegyzi, hogy fivére pozsonyi ispán volt.³⁰

BÁR-KALÁN NEMBELI KALÁN / KALAN (CALANUS) Dalmácia és Horvátország kormányzója. Pécsi püspök, András herceget támogatta Imre királlyal szemben. Imre vérfertőzéssel vádolta. Tulajdonképpen csak választott esztergomi érsek volt.³¹ Számontartja a szlovák szakirodalom is, Marsina azt is említi, hogy ígéretet tett szentföldi keresztes hadjáratra.³²

I. JÁNOS/JÁN tizennyolc évig volt esztergomi érsek. Csanádi püspök, Saul kalocsai érsek utóda. 1203-ban Imre király felvette a Szerbia királya címet. Jánost pápai levélben jelölték ki az egyházuniót megvalósító követnek. 1206-ban Búcs falu Szűz Mária-egyházának jövedelmét Mócs falu kápolnájának bevételeivel együtt az esztergomi kanonokoknak adta, 1210-ben a Komárom megyei Szemere Szent Mihály-egyházát két Bars megyei kápolnájával a káptalannak adományozta ünnepi lakomára és viasz vásárlására. 1211-ben a nagyszombati Szent Miklós-egyház bevételeit adta a kanonokoknak. A káptalan is vásárolt földeket a Hont megyei Szebellében. 1209-ben tizenöt szolnoki libertinust vásárolt az egri püspöktől, akiket a korábban kapott Nyitra megyei, galgóci várnépekhez hasonlóan leszármazottaikkal együtt pohárnokszolgálatra osztott be. II. András 1215-ben az érsek kérésére pozsonyi (karcsai) várnépeket vett ki a vár kötelékéből, és az egyház jobbágyságai közé helyezte őket. Az 1210-es években vita folyt a pannonhalmi apát és a Nyitra megyei Sellye (Sala és Vág) Szűz Mária-egyházához tartozó tizedekről. 1221-ben pápai dokumentum engedélyezte, hogy az érsek a pozsonyi várban lévő Szent Szalvátor-egyház a városba telepítse.³³ A szlovák szakirodalom 1204-es születési dátummal a második ilyen nevű nyitrai püspökként tartja számon. A bonyolult politikai és társadalmi helyzetben több magyar püspökkel küzdött az esztergomi érseki székért. Nyitrai püspökként szerepelt a neve, amikor a magyar püspökök megvádolták III. Honoriusz pápánál a királyfit, a későbbi IV. Bélát, hogy elűzte hitese feleségét.³⁴

I. TAMÁSnak hivatalán kívül nincsenek szlovacikum-vonatkozásai, nem is szerepel a szlovák kézikönyvben.³⁵

²⁹ *Esztergomi érsekek...* 81–83 (Beke Margit).

³⁰ *Lexikón...* 195–196 (Richard Marsina).

³¹ *Esztergomi érsekek...* 83–87 (Beke Margit).

³² *Lexikón...* 631 (Richard Marsina).

³³ *Esztergomi érsekek...* 88–96 (Thoroczkay Gábor).

³⁴ *Lexikón...* 578–579 (Viliam Judák). Az adatok keverednek I. Tamáséval, aki viszont nem szerepel a szlovák kézikönyvben.

³⁵ *Esztergomi érsekek...* 96–98 (Beke Margit). Vö. 33. jegyzet.

RÓBERT francia származású, IV. Béla nevelője, 1207–1209 között királyi kancellár, 1209–1226 között veszprémi püspök. 1224-ben a megüresedett esztergomi érseki székre a káptalan egy része a csanádi, másik része a nyitrai püspököt választotta. III. Honoriusz 1226-ben nevezte ki Róbertet. 1232 februárjában Róbert egyházi átok alá vetette az országot. 1234-ben feloldozta a királyt, aki megérte leánya, Erzsébet szentté avatását. 1235. október 14-én Székesfehérváron megkoronázta IV. Bélát. A gamszentbenedeki apátság nem akarta elismerni az esztergomi érseket, el is foglalta egyik faluját. II. András 1232-ben kelt rendelkezése szerint a zólyomi királyi birtokhoz csatolták, és tizedet kellett fizetniük az esztergomi egyháznak. A király visszaadta az érseknek a Nyitra megyei Szebelléb falut, amelynek szász lakosai fellázadtak a káptalan ellen, a pogrányi birtokot, a sági és ebedi falvakat. Az érsek egyik udvarbírája földet kapott a Komárom megyei Anyalán.³⁶ A néhány soros szlovák szócikk nem említi a birtokadományokat.³⁷

RÁTÓT NEMBELI MÁTYÁS / MATEJ IV. Bélával együtt nevelkedett. Zágrábi püspök, királyi kancellár volt, 1238-ban váci püspök. Vince nyitrai főesperes 1240-ben megküldte a királynak Sárfő praedium határát leíró levelet. A pozsonyi káptalan adatai szerint IV. Béla ugyanebben az évben Grabes villából a jobbágy Wochot felszabadította. Az érsek és Albert esztergomi főesperes a tatárok elleni Sajó melletti csatában esett el.³⁸ A szlovák kézikönyv helyi adatokat nem közöl, hivatkozásai között viszont szerepel a magyarországi krónikák és legendák 1988-as prágai kiadása.³⁹

BÁNCSA NEMBELI I. ISTVÁN / ŠTEFAN BANČA (VANČA / Z RODU BANČA) IV. Béla kancellárja, bácsi, titeli prépost. A muhi csata után a király kíséretében volt, majd Dalmáciában a királynét és gyermekeit oltalmazta. Váci püspökként újjáépítette a várost, és letelepítette a németeket. Esztergomi érsekként ő telepítette be a Fülel melletti Hatvant és a Bars megyei Keresztúrt. 1243-tól Dalmácia és Horvátország szentszéki követe. Simeon fia Fulcus Hatvanban, az esztergomi érsek falujában megölte az ott lakókat. Az érsek Fülel várát Móricnak, a királyi pohárnokok magisterének adta. 1262-ben IV. Béla átnézte a turóci prépostságnak adományozott falvak határjelét. A muzslai nemesek az esztergomi káptalannak ajándékozták, részben eladták Ebed földjét. 1249-ben helyreállították Zoborhegy birtokait.

³⁶ *Esztergomi érsekek...* 99–103 (Beke Margit).

³⁷ *Lexikón...* 1160 (Vladimír Gregor).

³⁸ *Esztergomi érsekek...* 104–106 (Varga Lajos).

³⁹ *Lexikón...* 895–896 (Katarína Štulrajterová). Annál gazdagabb anyagú viszont Richard Marsina vonatkozó szócikke a bajnai származású Vince (Vincent) esztergomi főegyházmegye nyitrai fődiakónusról, majd nyitrai püspökről. Az ő működése alatt Přemysl Ottokár hadai kétszer is elfoglalták a nyitrai várat. A leégett püspöki levéltár miatt V. István király új kiváltságlevelet adott ki. Lásd: *Lexikón...* 1465–1466.

A garamszentbenedeki monostor telkes jobbágyainak kiváltságuk volt. Az érsek 1251-ben földet adott nekik. IV. Béla Kisszelepcsény lovas jobbágyait visszahelyezte eredeti állapotukba. IV. Ince pápa bíborossá nevezte ki Istvánt, ezért lemondott az érseki székről, csak a csallóközi vagy pozsonyi tized haszonélvezetét tartotta meg. Vissza akarta szerezni az érseki széket, de a káptalan megakadályozta.⁴⁰ Richard Marsina szerint a család birtokai a Komárom megyei Garam-vidéken voltak. Bátyja, Vince Saskő várának társtulajdonosa volt. A szócikk szerzője ismerteti a bíborosi kinevezést, de a birtokadományozásokat nem említi.⁴¹

II. BENEDEK/BENEDIKT királyi kancellár, kalocsai érsekként és szentzéki követként keresztes hadjáratot szervezett a boszniai patarén eretnekség ellen. Jó viszonyban volt elődjével, de csak 1254-ben lett esztergomi érsek. Tagja volt a II. Ottokár cseh királlyal kötött megegyezés küldöttségének. Mátyás szepesi prépost részben alapította, részben rendezte a szepesi káptalani méltóságokat, amelyeket az érsek megerősített. Megvette a Vadkert melletti Tottriska földjét, majd Muzslát, egy Zodo nevű földet és Császlót Garamszentbenedek mellett. 1261-ben Imely helységet Szalka helységgel cserélte el.⁴² A szlovák kézikönyv követi Benedek pályáját. Új adatként közli, hogy IV. Ince pápa Reinold selmecbányai plébános közvetítésével küldte neki a palliumot. Fogalmazása szerint „szlovák területen megszerezte Svodovot és Muzsla egy részét, Szebelléb egy részét és »Chastuch« földjét Garamszentbenedek mellett, amely ma Császtkóc megszűnt része”. A szócikk szerzője Báncsa István bíboros kapcsán újabb magyar szakirodalmat is idéz.⁴³

TÜRJE NEMBELI SZENTGÓTI FÜLÖP / FILIP a királyi udvarban nevelkedett, királynéi kancellár. Zágrábi püspök. 1254-ben a király kérésére Rómában járt a cseh királlyal kötendő béke feltételeinek ügyében. Érsekként közvetített IV. Béla és István között a pozsonyi békekötésben. Részt vett Margit boldoggá avatásában. Jelenlétében írták alá Prágában a Pozsonyban megkötött békét II. Ottokár cseh királlyal az Anna királyné által elvitt királyi ékszeres miatt kitört háború után. A lipitói Lipcse falu lakóit a király Fülöp kérésére felmentette a tizedszedés alól, és elősegítette a korponai és a selmecbányai hospesek gyarapodását. Udvarával sokáig tartózkodott a görgői várban, ezért a tornai tizedet bérbe vette az érsektől. Bálint, a szentistváni prépostság éneklőkanonokja Kiskeszi birtokát az esztergomi székesegyház Szűz Mária-oltárának adta. Sibrid Teutonicus de Medlektől megvásárolta Udvard adóját, a nyitrai káptalantól Sug földjét. IV. Béla a nyitrai vár Kér nevű föld-

⁴⁰ *Esztergomi érsekek...* 106–111 (Varga Lajos).

⁴¹ *Lexikón...* 52 (Richard Marsina).

⁴² *Esztergomi érsekek...* 112–115 (Beke Margit).

⁴³ *Lexikón...* 90 (Katarína Štulrajterová).

jét ajándékozta neki, V. István Epel földjét. Ez a király közvetített Somokos sárosi ispán és az érsek közötti birtokvitában. Az érseknek saját kancellárja volt: Sixtus kanonok iskolamester vagy Antal mester sasvári főesperes, aki a cseh királynál járt követségben.⁴⁴ A szlovák lexikon megegyezik a magyarral, de a helyi szlovacikumok szempontjából fontos birtokadományozásokat nem említi. Szól viszont arról, hogy Fülöp állítólag Bajorországba kísérte IV. Béla leányát, Erzsébetet férjéhez, és diplomáciai küldetése volt Konrád császárhoz. 1271-ben X. Gergely pápa a váci püspököt, a zirci apátot és Fülöpöt bízta meg Margit kanonizálásával.⁴⁵

KÁN NEMBELI II. MIKLÓS / MIKULÁŠ magister, a királyné kegyenceként lett választott érsek. 1272–1273-ban alkancellár. IV. László Érsekújvárt Kemény Lászlónak adományozó oklevelében a szent esztergomi egyház választottja.⁴⁶ A szlovák kézikönyv rövid cikke csak hivatalait említi.⁴⁷

III. BENEDEK három évig (1274–1276) működött választottként pápai megerősítés nélkül. A király bízhatott az esztergomi káptalanban, mert abból választotta kápolnaispánjául János mester nyitrai főesperest, és a Gyimes vár alatt levő Nymeech földjét ajándékozta neki és testvérének. Benedek ítélkezett a sági monostor és a Hont-Pázmán család közötti perben: a Garam menti Leand villát és a malmot a monostornak ítélte.⁴⁸ Valószínűleg a választott státus miatt nincs nyoma a szlovák kézikönyvben, de a nyitrai főesperesnek sem.

MONOSZLÓ NEMBELI LODOMÉR / LODOMÉR (LODOMERIUS) 1279. június 13-án vehette át a palliumot Román honti és Narniai Angelus nyitrai főesperes közvetítésével. Fülöp pápai legátus igyekezett rendezni az ország zavaros helyzetét, a király viszont elfogatta. Az érsek kiszabadította a börtönből Erzsébet anyakirálynét. Nem bízott IV. Lászlóban, ezért behívta András herceget, akit III. András néven megkoronázott. A király kérésére János kalocsai érsek társaságában a Felföldön fogadta Fennena leendő királynét. Jelen volt a háborúban Albert osztrák herceg ellen. A békét Hainburgban kötötték, és Köpcsényben írták alá. A király hálából Rozsnyóbányát és Mócsát ajándékozta Lodomérnak, aki több zsinatot hívott össze. A szepesi polgároknak megengedte, hogy elszakadjanak a Szent László-plébániától. Jelen volt Pozsonyban a királlyal együtt a ferencesek Szűz Mária-templomának felszentelésekor, amit Jakab püspöki vikáriusa végzett. Később III. András a Vág menti Uny birtokát, majd Szakálos földjét adta az érseknek. A legfon-

⁴⁴ *Esztergomi érsek... 115–121* (Beke Margit).

⁴⁵ *Lexikón... 336–337* (Katarína Štulrajterová).

⁴⁶ *Esztergomi érsek... 121–125* (Beke Margit).

⁴⁷ *Lexikón... 930–931* (Richard Marsina).

⁴⁸ *Esztergomi érsek... 125–127* (Beke Margit).

tosabb Rozsnyóbánya volt.⁴⁹ A szlovák lexikon közismert források alapján összefoglalja az érsek működését, de a terjedelmes magyar szócikk területi szlovacikumait nem említi. Kérdéses „Felhívóvíz” születési helye, ami nem a Káli-medencében van. A források szerint Budahévízen gyógyította magát.⁵⁰

BICSKEI GERGELY választott esztergomi érsek a Pozsonyi krónika szerint Botond fia volt, királyi alkancellár. III. András hálából apósának, Habsburg Albert osztrák hercegnek és anyósának, Ágnes királynénak adta Pozsony megyét, amely 1338-ig, a Bruck an der Leitha-i békéig osztrák kézen maradt. 1298-ban a király kíséretében Bécsben volt, ahol eljegyezték Árpád-házi Erzsébetet Vencellel, a cseh király fiával. A nápolyi Anjouk Máriának követelték a trónt, ő azonban lemondott legidősebb fia, Martell Károly javára, aki Magyarország királyának nevezte magát, majd halála után gyermeke, Károly Róbert feladata lett a trón megszerzése. A püspöki kar az Árpád-házi királyt támogatta. Kivétel Bicskei Gergely választott esztergomi érsek és János nyitrai püspök volt. III. András kibékült Csák Mátéval. A király 1301. január 14-én meghalt. Bicskei Gergely Esztergomba vitette Károly Róbertet, és egy alkalmi koronával megkoronázta. A magyar urak és főpapok szembefordultak vele. Világiak és püspökök, köztük Jakab szepesi püspök Csehországba mentek, és felkérték Vencel királyt az ország kormányzására, aki fiát, Vencelt küldte Magyarországra. Őt János kalocsai érsek koronázta meg augusztus 27-én Székesfehérváron. Károly Róbert nem feledkezett meg Bicskei Gergely érdemeiről. A választott érsek 1302-ben részt vett a Vencel-párti Buda ostromában. VIII. Bonifác pápa eltiltotta Vencelt a magyar királyi cím használatától, és megbízott az Anjoukban. A 14. század elején Csehország megerősödött. II. Vencel elfoglalta Krakkót, és lengyel királlyá koronáztatta magát. Ha a magyar koronát is megszerzik, nagyon erős állam alakult volna ki. Bicskei Gergely hagyatéka valószínűleg akkor pusztult el, amikor Vencel cseh király katonái fosztogattak Esztergomban.⁵¹ Minden bizonnyal azért nem szerepel a szlovák szakirodalomban, mert csak választott esztergomi érseknek tekintették. János nyitrai püspök megtalálható a lexikonban.⁵²

⁴⁹ *Esztergomi érsekek...* 128–134 (Beke Margit).

⁵⁰ *Lexikón...* 830 (Rudolf Hudec).

⁵¹ *Esztergomi érsekek...* 134–142 (Szende László).

⁵² *Lexikón...* 580 (Viliam Judák) szerint János olasz szerzetes, VIII. Bonifác nevezte ki, 1302–1328 között volt püspök. Károly Róbert kinevezte örökös nyitrai ispánnak. Ez a hivatal 1776-ig tartott. Egyben birtokába adta Nyitra vármegye területét. Mivel ugyanezt tette Vencel ellenkirály Csák Mátéval, a két birtokos állandóan egymás ellen működött. Csák Máté csapatai gyakran pusztították a püspöki birtokokat, a székvárost is. János Gentilis pápai legátus nyomán kiátkozta Csák Mátét. Károly Róbert Csák Máté halála után megerősítette a püspökség kiváltságait. Idézi a *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I–II* c. munkát (ed. Vincent Sedlák; Bratislavae, Slovenská akadémia vied, 1980–1987), ezért is furcsa, hogy a választott érsek nem

BŐ NEMBELI MIHÁLY / MICHAL magister III. András hű embere, halála után Károly Róbert oldalán. Zágrábi püspöksége után lett esztergomi érsek. A pápa felszólította, közösítse ki a szepesi prépostságot jogtalanul bitorló Feliciánus fia Miklós esztergomi kanonokot. Nehezen foglalhatta el esztergomi székhelyét. 1304 nyarán II. Vencel cseh király Kakatnál átkelt a Dunán, felszólította az érseket, koronázza meg Vencel fiát. Az érsek ezt megtagadta. II. Vencel feldúlta az esztergomi egyház kincstárát, lerombolta a várost, a szentek ereklyéit sem kímélte. A magyar főpapok és bárók Rudolf osztrák herceggel szövetkeztek ellene. A csehek Visegrádnál megtámadták őket, az érsek elmenekült. Vencel fiával és a koronával Budán keresztül elhagyta az országot. Mihály érseket Pozsonyban a Szent Márton prépostsági templomban temették el.⁵³ A szlovák szócikk ezen a helyen nem emlegeti a csehek pusztítását Esztergomban. Azt igen, hogy az érsek egyik aláírója volt az Albert osztrák herceggel Pozsonyban kötött békének.⁵⁴

II. TAMÁS Károly Róbert híve. A Szentszéknél személyesen védte a király jogait Vencellel szemben. 1306 őszén visszafoglalta Esztergomot. Vencel Ottó bajor hercegnek adta át a koronát, amivel 1310. augusztus 20-án Székesfehérváron megkoronázta Károly Róbertet. A király hálás volt neki. Megerősítette III. András Rózsnyóbánya-ajándékozását. A Komárom megyei Leech, Györk, Szelechen birtokot az érsek saját személyének adta át. Neki ajándékozta Komárom várát, amit később Barsra cseréltek. 1307. május 26-án Udvardon tartományi zsinatot tartott. Volt egy zsinat Pozsonyban is Gentilis bíboros elnökletével. A lipitói Szűz Mária-egyházról távol lévő Kispalugya falu Szent János-kápolnáját saját joghatóságába vonta. Kis-Bucsan faluban Bodok fiainak engedélyezte kápolna építését, mert távol vannak a manigai Szent György-templomtól. Hambot pozsonyi polgár kérésére engedélyezte a szabad oltárnokválasztást, a szepességi gynishai és fribazi lakosoknak a szabad plébánosválasztást. A Gömör megyei Pogon folyó melletti Nehe közös birtokon utasítására Kylianus gömöri főesperes adminisztrátor a németek számára imaházat adott át. Megengedte, hogy Péter, Thybold és Longus János pozsonyi kanonokokat bármelyik püspök felszentelhesse. Gondoskodott a pozsonyi Szent Megváltó-egyházról, amikor a kikötő vám-tized egyharmadát a prépostnak, kétharmadát az esztergomi káptalannak adta. A nyitrai és a győri püspökkel búcsút engedélyezett a pozsonyi Szent Megváltó-egyháznak, a szepesi Szent Márton-egyháznak és a nagyszombati éhező klarissza apácáknak. A pozsonyi kanonokoknak és jobbágyoknak nem kellett szőlőtizedet fizetniük. A Kéménd melletti malmot István pék fiai el-

került a szlovák kézikönyvbe.

⁵³ *Esztergomi érsekek...* 142–145 (Beke Margit).

⁵⁴ *Lexikón...* 922 (Richard Marsina).

adták az érseknek, a csallóközi Morchamogor birtokot Cheteu fia Hezbinnus az érseknek ajándékozta. Kurczman István pozsonyi polgár Morchamogor birtokot kapta ajándékul. Valószínűleg Henricus szepesi prépost készítette a szepeshelyi templom freskóképét, amelyen Tamás érsek térdel Szűz Mária előtt koronával a kezében.⁵⁵ Tamás érsek nem található a szlovák kézikönyvben, de például az említett Longus János pozsonyi kanonok igen.⁵⁶

PIAST BOLESZLÓ / BOLESLAV a sziléziai Piast családból származik. 1326. november 8-ra tartományi zsinatot hívott össze Esztergomba. János nyitrai püspök halála után kierőszakolták öccse, Meskó püspökké választását. Átírta a pozsonyi klarisszáknak VIII. Bonifác privilégiumát. I. Károly 1323-ban neki juttatta Rozsnyóbánya birtokát. Az érsekség birtoka lett Szilincs és Túrnye, majd a Pozsony megyei Vága és malmai. Még II. Tamás idején támadt vita az Esztergomi és a Krakkói Egyházmegye határaitól. Podolin, Lubló és Gnězda elszakadt az Esztergomi Egyházmegyétől. A döntés a krakkói püspök javára történt, de a terület nem került vissza az ő joghatósága alá. 1327-ben Ölved birtokért az érsek Borch birtokot kapta cserébe.⁵⁷ A szlovák szócikk részletezi az érsek magyarországi rokoni kapcsolatait. Boleszló igyekezett visszaadni Esztergomnak a Csák Máté által elvett birtokokat, főleg Rozsnyót. Aktívan részt vett a határvitában a krakkói és az esztergomi érsekség között. Vikáriusa volt Miklós nyitrai diakónus és János szepesi prépost. Elfoglalta a nyitrai püspökség birtokait, katonailag megostromolták Nyitrát és 1328-ban kényszerítette a nyitrai káptalant testvére, Mesko püspökké választására.⁵⁸

DÖRÖGDI III. MIKLÓS / DÖRÖGDI MIKULÁŠ választott esztergomi érsek, 1316-ban az ultramontánok rektora, nyitrai főesperes. Az egyetem új törvényeit egy magyar diák hozhatta a pozsonyi káptalan levéltárába. Tanácsosa volt Jakab nógrádi főesperes. 1319-ben érseki kancellárként támogatta a megegyezést Tamás érsek és a káptalan nevében Kemence birtokkal kapcsolatban. 1320-ban a pozsonyi káptalan prépostja és nyitrai főesperes. Sokat tett az oligarchák hatalmaskodásai ellen, amivel károkat okoztak a pozsonyi prépostságnak. A pozsonyi káptalan nevében kérte a királytól Túrne vagy Csukarfalva visszaszerzését. Pál mesternek pozsonyi kanonokságot adott. Beiktatása az esztergomi érseki székbe azért sem sikerült, mert Erzsébet királynénak nem tetszett a pozsonyi prépost, mivel az esztergomi polgárok évtizedekig pereskedtek a káptalannal. A pápa az eгри püspökséggel kárpótolta. 1335-ben Károly Róbert Prágába küldte, hogy a cseh királyt Visegrád-

⁵⁵ *Esztergomi érsekek...* 145–151 (Beke Margit).

⁵⁶ *Ján, prezývany Dlhý* (Longus, Lang), in *Lexikón...* 579 (Katarína Štulrajterová).

⁵⁷ *Esztergomi érsekek...* 151–156 (Barcs Eszter).

⁵⁸ *Lexikón...* 130 (Richard Marsina).

ra kísérje a cseh–lengyel–magyar tanácskozásra.⁵⁹ A szlovák szócikk közli méltóságait, szerepét a visegrádi találkozóban. Kiemeli, hogy az új egyetemi státútum megtalálható a pozsonyi káptalan gyűjteményében.⁶⁰

TELEGI CSANÁD / ČANÁD (ČANADÍN, CHANADINUS) egri püspökség után lett esztergomi érsek. Ő mondott beszédet Károly Róbert székesfehérvári temetésén, és koronázta meg I. Lajost, többek között Vid nyitrai püspök jelenlétében. Érsekként birtokokat szerzett. Bérbe adta a rozsnyóbányai urburát, megvásárolta a Nyitra megyei Üzbég birtokával szomszédos Kendi birtokot. Sokat tett a csehek esztergomi rombolásainak rendezéséért.⁶¹ A szlovák szócikk kiemeli, hogy Nagy Lajos első nápolyi expedíciója idején ő igazgatta Magyarországot. Érseksége idején pápai megbízottak összeírták az ország plébániáinak jövedelmeit, a nyitrai tizedek hiányát nem említi.⁶²

VÁSÁRI IV. MIKLÓS / MIKULÁŠ (MONOSZLÓI, VÁSÁRI) tagja volt a nyitrai püspök VI. Kelemen pápához vezetett küldöttségnek, hogy Johannával együtt Andrást is Szicília királyává koronázzák. Nagy Lajos és anyja megütközött, hogy ezt pénzzel is akarták elérni, ezért 1347-ben a pápa Vásári Miklóst nyitrai választott megerősített és zágrábi kijelölt püspöknek, majd 1350-ben esztergomi érsekké nevezte ki. Vásári 1353-ban zsinatot tarthatott.⁶³ A szlovák szócikk megjegyzi, hogy magas egyházi méltóságaiban inkább I. Lajost szolgálta tanácsosként, diplomataként, katonaként. Két avignoni útját említi, a másodikat 1349-ben. Zarándoklatot végzett a Szentföldre, részt vett Lajos király nápolyi hadjárataiban, majd Velence ellen és Boszniában. Tartományi zsinatot tartott, és Lajos király támogatásával elterjedt a magyar pálos rend. Később, 1367-ben így alapítottak kolostort is Máriavölgyben.⁶⁴

V. MIKLÓS / FRANKO, MIKULÁŠ (MIKULÁŠ IV. de FRAKNÓ) hűséggel szolgálta Nagy Lajost. 1349-ben nyitrai püspökké választották, 1350-ben a pápa zágrábi püspökké nevezte ki. 1351-ben a Bars megyei Keszit kapta a királytól, de ezt Vásári Miklós érsek ellenezte, majd elismerte. 1363 júniusában részt vett a Tvrtko boszniai bán elleni hadjáratban. Srebrenicánál ellopták sátrából a királyi nagypecsétet, amit Besztercén eladtak egy ötvösnek. 1359-ben egyházmegyei zsinatot tarthatott, mert arra terjesztette elő a pozsonyi káptalanban a Péter örkanonok és Márton prépost közötti vitát.⁶⁵ A furcsa című szlovák szócikk szerint nyitrai püspök és ispán (1347–1349), esztergomi prépost, a királyi kancellária titkára (1349), zágrábi püspök

⁵⁹ *Esztergomi érsekek...* 156–161 (Szende László).

⁶⁰ *Lexikón...* 256 (Lubomír Prikryl).

⁶¹ *Esztergomi érsekek...* 161–171 (Szende László).

⁶² *Lexikón...* 198 (Richard Marsina).

⁶³ *Esztergomi érsekek...* 171–175 (Hegedűs András).

⁶⁴ *Lexikón...* 930 (Richard Marsina).

⁶⁵ *Esztergomi érsekek...* 175–179 (Hegedűs András).

(1350–1356), kalocsai érsek (1356–1358), esztergomi érsek (1358–1366). Részt vett Nagy Lajos nápolyi hadjáratában (1347), királyi küldött VI. Kelemen pápához Avignonba (1350). 1359-ben egyházmegyei zsinatot hívott össze Esztergomba.⁶⁶

TELEGDI III. TAMÁS nyitrai főesperesként tűnt fel 1341-ben. 1350 januárjában, amikor Keszei vagy Fraknoi, valójában Apáti Miklós esztergomi nagyprépost, választott nyitrai püspök zágrábi püspök lett, és ezért le kellett mondania esztergomi prépostságáról, Tamást javasolta utódául. Ezt a tisztséget azonban nem sokáig töltötte be, mivel még abban az évben a pápa a csanádi püspöki székebe emelte. Nem járt személyesen felszentelésére Avignonban, hanem Skultéty Konrád nyitrai főesperest küldte oda. A pápa 1367 februárjában nevezte ki esztergomi érseknek.⁶⁷ A szlovák kézikönyv nem jegyzi.

DE SURDIS II. JÁNOS Szlavónia helytartója, győri püspök. Esztergomi érseksége nem általánosan elfogadott. Vásári Miklós nyitrai püspök 1349-ben kérte VI. Kelemen pápát, jegyezze elő zágrábi kanonoknak.⁶⁸ A szlovák kézikönyvben nem szerepel, és bizonytalan az említett nyitrai püspök is.

DEMETER a királyi udvarban nevelkedett. 1381-ben kapta Vaskút és Kiskeresztúr (Nógrád és Gugun/Neze/Gömör) birtokot. Nagy Lajos kincstartója. E tisztséget először Magyar Pál gimesi várnagy töltötte be. 1376-ban zágrábi püspök. A királyi nagykancellária vezetője. Mint ilyen lett esztergomi érsek. 1379-ben a király visszaszolgáltatja Esztergomnak a jogtalanul lefoglalt javakat, intézkedik a nagyszombati, a koloni és a zsirai bortizedekről, állítólag a nagyszombati plébános prémes kabátjáról is. 1381. július 11-én kelt oklevele szerint a Pozsony-közei Schöndorf (Shewndorff), azaz Széplak (Zeplok) helyén egykor templom volt, az összeomlott és helyén sok gonosztevőt kivégeztek. Az ott történt csodák miatt a pozsonyiak kérték, hogy a helyen Szűz Mária tiszteletére kápolnát építsenek. Az érsek búcsúban részesítette azokat, akik a lipitói papok testvéri társaságához tartozók szentmiséit hallgatták. 1382-ben egyházmegyei zsinatot tartott Esztergomban. 1384-ben kinevezte a Pozsony falain kívüli Szent Mihály arkangyal templom plébánosának Jacobus Herrici esztergomi egyházmegyei papot. Vikáriusa, Küküllői János 1380-ban eljár kislefánti nemesek Jasza felsőelefánti plébános elleni panasza ügyében. 1383-ban kihallgatta Pozsonyban a bírót és három esküdtet, akik tanúsították, hogy Baari János deák lelki üdvéért 40 hold rét

⁶⁶ *Lexikón...* 362 (Viliam Judák); a *Kesei (Keszei, Franko), Mikuláš* címszó szerint Bars nemesi család sarja, Garamszöllös plébános, egri és zágrábi kanonok, nyitrai püspök, 1356–1366 királyi főkancellár (Vladimír Gregor).

⁶⁷ *Esztergomi érsekek...* 180–185 (Blazovich László).

⁶⁸ *Esztergomi érsekek...* 185–188 (Beke Margit).

és házhelyet adott a pozsonyi egyháznak és káptalannak Baarban. Demeter bíboros 1384-ben ítélkezett a pozsonyi egyház által már fél évszázada birtokolt pozsonyi és csallóközi kikötőkben szedett vám tizede ügyében. 1382-ben nyugtát állított ki a leleszi monostor kamarájába befizetett összegről.⁶⁹ A szlovák lexikon hivatalának felsorolása után diplomáciai tevékenységét emeli ki: ő vezette a magyar diplomaták küldöttségét a béketárgyalásokon a legyőzött Velencével. Az 1382. évi zsinatot országosnak nevezi. A magyar kézikönyv gazdag területi szlovacikum-adatait nem említi.⁷⁰

KANIZSAI III. JÁNOST egri püspöksége idején vikáriusa, Perjemesi András egri és szepesi kanonok segítette. Tíz évig Zsigmond bizalmasa volt. 1395-ben Ilsvai Leusták nádorral Eperjesnél visszaverték Ulászló lengyel király seregét. 1396 szeptemberében Stibor Vajdával együtt tért haza a nikápoli csatából. Az érsek meghódolt Zsigmondnak, aki megkegyelmezett neki, Esztergomot 1407-ig királyi kézen hagyta, és az érsek legnagyobb ellenfele, Stibor vajda irányította. 1412-ben része volt az Ulászló lengyel királlyal kötött szövetségben, és ő vette át az elzalogosított szepesi városokért járó zálogpénzt a Velence elleni hadjáratra. 1390-ben egyházmegyei zsinatot tartott. A király meghívására Budára érkezett Prágai Jeromos huszita prédikátort néhány napi fogva tartás után hazaküldte. Javadalommal látta el a Bars megyei Oslány templomát.⁷¹ A szlovák szakirodalomban nem található.

PÁLÓCZI I. GYÖRGY / PALÓCI (PALÓCZI), JURAJ Zsigmond híve. Gyermekeként szepesi kanonok, prépost lett. A pápa tiltakozott kinevezése ellen, tönkrement a könyvtár és a kincstár. Zsigmond 1412-ben zálogosította el a 13 szepesi várost, de a papok nem engedelmeskedtek a prépostnak. 1419-ben erdélyi püspök. 1424-ben vezetésével magyar sereg harcolt Morvaországban a husziták ellen. 1430 után a husziták betörték a Vágig és a Garamig, és elfoglalták Nagyszombatot. A pozsonyi társaskáptalan megüresedett helyeit a prímás tölthette be. Rozgonyi Simon veszprémi püspök Prágában cseh királynővé koronázta Borbálát, Zsigmond feleségét. 1437 telén Zsigmond Znaimba ment, ott halt meg. 1438. január 1-jén az érsek Székesfehérváron megkoronázta Albertet. Végrendeletében megemlékezett a szepesi káptalánról.⁷² A szlovák lexikon hivatalai után kiemeli, hogy a szepesi prépostságot vikáriusai igazgatták. A huszita betörések elleni harc szervezői közé tartozott.⁷³

SZÉCSI DÉNES / SÉCI (SZÉCHY, ZO SEČE), DIONÝZ a Vas megyei Felsőlendva Balog nemzetségéből. Anyja Garai Ilona, a nádor leánya. 1438-

⁶⁹ *Esztergomi érsekek...* 188–196 (Bertényi Iván).

⁷⁰ *Lexikón...* 231 (Richard Marsina).

⁷¹ *Esztergomi érsekek...* 196–200 (Vajk Ádám).

⁷² *Esztergomi érsekek...* 201–203 (Beke Margit).

⁷³ *Lexikón...* 1040–1041 (Vladimír Gregor).

tól nyitrai, majd győri püspök, 1439-ben egri püspök. Albert király halála után Erzsébet királynő menekült I. Ulászló elől, és Komáromban megszülte V. Lászlót. Dénes testvére, Tamás megostromolta Óbudát, Komáromot. A Rákosi országgyűlésen 1446 júniusában kormányzóvá választották Hunyadi Jánost. V. Lászlót az érsek 1453. október 28-án Prágában cseh királlyá koronázta, nővérét, Erzsébetet pedig Kázmér lengyel királlyal eskette meg. 1456. június 29-én III. Kallixtusz pápa a nándorfehérvári csata előtt könyörgésként elrendelte a déli harangszót. Az érsek 1464-ben a visszakértült koronával megkoronázta Mátyást. 1450-től főkancellár. Több zsinatot tartott. A felújított esztergomi bazilikát 1453. november 18-án a veszprémi, a nyitrai, a zágrábi, a milkói, a szeverini és a nándorfehérvári püspökkel szentelte fel. A pozsonyi székesegyházat 1452-ben a milkói püspök szentelte fel.⁷⁴ A szlovák kézikönyv szokásos furcsa névhasználatával (Gara Ilonát is Gorjannak nevezve) felsorolja hivatalait, I. Ulászló kényszerű koronázását, prímási címét, az esztergomi székesegyház átépítését.⁷⁵

VITÉZ IV. JÁNOS / JÁN ZO ZREDNY (DE SREDNA), VITÉZ zágrábi diák, kancellár, váradi püspök, a Bibliotheca Corviniana kezdeményezője. 1453-tól titkos kancellár, a prágai tárgyalásokon Magyarország képviselője. Hunyadi János rendreutasította, amikor megtudta, hogy a király meg akarja erősíteni Jan Giskrát, a Habsburg párt felföldi oszlopát az általa elfoglalt várak és birtokok tulajdonában: „Én tettelek főpappá, de ha kiadod Giskrának azt a levelet, amelyet megerősítésére kért, káplánságba taszítalak vissza.” Bécsben és Prágában Vitéz fogadta az idegen követeket. Ő tárgyalt Prágában Podiebrad Györggyel Mátyás szabadon bocsátásáról. Megszerezte a nyitrai püspökség, a béli, a garamszentbenedeki, valamint a bozóki és a sági premontrei prépostság haszonélvezetét. Gyarapította könyvtárát. Meghívta Regiomontanust, Marcin Bylica z Olkuszt, Galeotto Marziót. 1467-ben saját költségén megalapította Pozsonyban az Academia Istropolitanát (Universitas Histropolensis). Támogatta az eretnokség elleni csehországi háborút. A katolikus Ulászlót, Kázmér lengyel király fiát fogadta el Podiebrad utódául. Ellenzéki magatartású lett Mátyással szemben, és házi őrizetben halt meg Esztergomban.⁷⁶ A szlovák kézikönyv említi horvát nemesi származását. A családnak a 15. század elején M. Šafár előneve volt, egyik őse, Štefan Šafár pedig Esztergom környékéről származott, Visegrád várának kapitánya, 1337-ben Pilis vármegye ispánja volt. A környéknek a 14. században igen erős eredeti szlovák lakossága volt, ezért „megengedhető a család legalább részlegesen szlovák jellege”. 1457-ben Cillei Ulrik meggyilkolása után igyekezett

⁷⁴ *Esztergomi érsekek...* 203–208 (Beke Margit).

⁷⁵ *Lexikón...* 1205 (Richard Marsina).

⁷⁶ *Esztergomi érsekek...* 208–214 (Hegedűs András).

rendezni a viszályt a király és a Hunyadiak között, ezért velük együtt börtönbe került. Barátja, Aeneas Silvius Piccolomini, a későbbi II. Piusz pápa szabadította ki. Szembefordult Mátyással, és Kázmér lengyel hercegnek ajánlotta a trónt. A herceg haddal vonult az országba, és Nyitrán szállt meg. Az érsek házi őrizetben halt meg. Humanista baráti köre volt, és megalapította a pozsonyi Academia Istroplitanát.⁷⁷

BECKENSLOER V. JÁNOS / BECKENSLOER (ALEMANNUS), JÁN sziléziai származású. Bihar vármegye főispánja. Rézbányái voltak Besztercebányán. 1469-ben elkísérte Mátyást Csehországba, akit Alamóc várában cseh királlyá választottak.⁷⁸ Szlovacikumokat hivatalán kívül a szlovák kézikönyv sem említi.⁷⁹

ARAGÓNIAI VI. JÁNOS Beatrix királyné testvére. Podolin városában engedélyezte Sobints Péter kapitánynak, hogy ellássa kápolnáját könyvekkel, gyertyatartókkal. Döntött az esztergomi káptalan és György sági prépost tizede ügyében. Rómában halt meg.⁸⁰ A szlovák kézikönyvben nem szerepel.

ESTEI HIPPOLITot hétéves korában javasolták hivatalába. Nem szentelték püspökké.⁸¹

BAKÓCZ IV. TAMÁS / BAKÓCZ, TOMÁŠ 1459-ben nemességet kapott Mátyástól. Győri, majd egri püspök, 1498-tól esztergomi érsek. Esélye volt a pápaválasztáson. X. Leó pápa Észak-, Közép- és Kelet-Európa apostoli legátusává nevezte ki, az ország főkancellárja. 1494-ben megvásárolta Sztropkó várát. Kápolnát alapított Rozsnyón Vincenzo de Ragusa, a Szent Kereszt Mestere tiszteletére.⁸² A szlovák lexikon Fraknoi nyomán foglalja össze működését. Kiemeli szerepét a hazai humanizmusban. Érdekes, hogy a szócikk tudós szerzője Fraknoi monográfiájának (Erdődi Bakócz) címét a korabeli szlovák gyakorlattal ellentétben Erdélyi Bakócz Tamásnak fordítja.⁸³

SZATMÁRI II. GYÖRGY / SATMÁRY (SZATHMÁRY), JURAJ Kasán született, Mátyás emelte nemesi rangra, a Thurzó család pártfogolta. Veszprémi, váradi, majd pécsi püspök, főkancellár. Pécsi püspökként támogatta Janus Pannonius műveinek kiadását. Ő szentelte pappá Oláh Miklóst. Csökkentette a szerzetesrendek kiváltságait, különösen Jászón. Kassa városával ő közölte levélben a keresztes hadjárat pápai bullájának visszavonását. Támogatta Miksa császár, II. Ulászló és Zsigmond lengyel király bécsi talál-

⁷⁷ *Lexikón...* 582–584 (Katarína Štulrajterová).

⁷⁸ *Esztergomi érsekek...* 214–219 (Beke Margit).

⁷⁹ *Lexikón...* 72 (Lubomír Prikryl).

⁸⁰ *Esztergomi érsekek...* 219–222 (Beke Margit).

⁸¹ *Esztergomi érsekek...* 222–228 (Laczlavik György).

⁸² *Esztergomi érsekek...* 228–232 (Horváth Richárd).

⁸³ *Lexikón...* 45 (Ivan Chalupecký).

kozóját.⁸⁴ A szlovák lexikon szerint politikai aktivitása tette lehetővé Perényi Imre (Imrich z Perína) és Báthori István (Štefan Bátor) nádorrá választását. Ellenezte a megállapodást a Velencei Köztársasággal. A parasztháború alatt a felkelők kerébe akarták törni. Vagyonát az Ausztriának elzálogosított városok kiváltására rendelte. Kassán gazdag alapítványt tett a Szent Erzsébet-dóm fenntartására, és a Szent Mihály-kápolna északi oldalára újabb oldalkápolnát építtetett, amelyet 1902–1904 között a restaurálási munkák idején megszüntettek. A bécsi uralkodói találkozót pozsonyi–bécsinek tartja.⁸⁵

SZALKAI I. LÁSZLÓ / SALKÁ (SZALKAI, ZALKANUS), LADISLAV jobbágy származású. Váci püspök, II. Ulászló halála után az országtanács tagja. 1517-ben levelet írt Selmecbányához és Besztercebányához egy körmöcbányai per határidejéről. Vizsgálóbíró volt a turóci és lipői ispánok és a hegyi lakók közötti vitában a földek és erdők jövedelmei ügyében. Abban az évben főkancellár. Egri püspökként mint kancellár Prágába kísérte II. Lajost. Érseksége idején történt a cseh utraquisták és a katolikusok kibékülése. Egyházmegyéjében védekezett a hitújítás ellen, mivel 1522-ben Sopronban és Körmöcön szószékről Cordatus Konrád és Kreisling János nyíltan támadta a hitigazságokat. Cordatust a körmöci német kamaratisztek ajánlották udvari szónoknak, aki német nyelvű beszédében támadta a pápát és a bíborosokat. A bányavárosok papjai elégedetlenek voltak Kreislinggel és Cordatusszal. Utóbbi visszajött Németországból, ahová kiutasítása után menekült. Szalkai letartóztatta őket, de a besztercebányai polgárok szabadon bocsátották. 1526-ban az érsek megengedte a selmecbányaiaknak, hogy visszahívják Keck Simont, de megvizsgálta, katolikus-e a tanítása. A gamszentbenedeki konvent 1525. február 15-én válaszolt II. Lajos parancslevelére. Az érsek a mohácsi csatában halt meg.⁸⁶ A szlovák lexikon kevésbé foglalkozik a „közép-szlovákiai” bányavárosokkal. Közli, hogy királyi kincstartóként Szerencsés (Serenčész) I. kikeresztelkedett zsidó helyettesítette, aki beleegyezésével szabadon kezelte az állami bevételeket. Nagy mértékben bűnös az állami bevételek ellopásában, és ezzel az ország meggyengítésében.⁸⁷

VÁRDAY PÁL / VÁRDAI (Z VÁRDY), PAVOL származása, életrajzi adatai pontatlanok. 1522-ben elkísérte Csehországba a királyi párt. 1524-ben egri püspök. 1526-ban Budán kivizsgálta a besztercebányai kamarai tisztviselők sikkasztási ügyét. Nem ő koronázta Szapolyai Jánost, hanem Podmaniczky István, a rangidős nyitrai püspök. 1526. december 17-én Pozsonyban Ferdinándot is királlyá választották. Várday hűséget fogadott neki, de a ko-

⁸⁴ *Esztergomi érsekek...* 232–234 (Borián Elréd).

⁸⁵ *Lexikón...* 1201–1202 (Richard Marsina).

⁸⁶ *Esztergomi érsekek...* 234–239 (Varga Lajos).

⁸⁷ *Lexikón...* 1195 (Lubomír V. Prikryl).

ronázást a nyitrai püspök végezte. 1529-ben Szulejmán oltalmát kérte, majd visszapártolt Ferdinándhoz. 1542-ben székhelyét Nagyszombatba helyezte át. 1545-ben Lék község határában palánkvárat (Érsekújvár) kezdett építtetni. Ott, valamint Ságón saját költségén tartotta az őrséget. Oláh Miklós krónikája szerint Pozsonyban halt meg, Istvánffy szerint holttestét Nagyszombatba szállították, és minden bizonnyal a Szent Miklós-templomban temették el.⁸⁸ A szlovák kézikönyv kiemeli, hogy 1542-től Pozsony székhellyel Ferdinánd helytartója volt. Közli, hogy Esztergomból először Pozsonyba menekült, majd később a káptalan Nagyszombatba. Az érsek inkább a hivatalosan az ország fővárosává lett Pozsonyban tartózkodott. Kiemeli Érsekújvár fontosságát a török elleni védelemben.⁸⁹

FRÁTER III. GYÖRGY hivatalán kívül nincsenek sem területi, sem tartalmi szlovák vonatkozásai. Nem is szerepel a szlovák kézikönyvben.

OLÁH VI. MIKLÓS / OLÁH (OLAHUS), MIKULÁŠ Hunyadi János rokona, Mátyás unokatestvére. Jelen volt V. Károly császár, Ferdinánd magyar és cseh király találkozásánál, a váradai békekötéskor Szapolyai János és Ferdinánd között. Királyi kancellár, zágrábi, egri püspök. Újjászervezte a nagyszombati káptalani iskolát, egyesítette a városival. Iskolareformjaival előkészítette Pázmány Péter egyetemalapítását. Elérte a jezsuita kollégium létrejöttét Nagyszombatban, és a várost a pusztító tűzvész után egyházi, tudományos, kulturális központtá szervezte. Ő indította útjára Zsámboky János és Istvánffy Miklós történészt. Nyomdaalapítási tervét Telegdi Miklós valósította meg, pozsonyi kertépítési tervét pedig Pázmány Péter és Lippay György. A nagyszombati jezsuita templomban nyugszik.⁹⁰ A szlovák kézikönyv – Nagyszombat kapcsán érthetően – a magyarnál is részletesebben ír róla. 1523-ban esztergomi kanonok és komáromi archidiakónus (nyilván elírás, hogy „Sakmári” érsek nevezte ki), 1560-tól honti ispán. Az 1560. évi nagyszombati zsinat elrendelte iskola létesítését minden plébánián. 1554-ben megállapodott a nagyszombati magisztrátussal a városi és a káptalani iskola egyesítéséről, katolikus nyomdát akart a városban. Saját pénzén kiváltotta a turóci prépostságot, a nyitrai püspökséget és az apátságot Zalaváron és Szalkán. Vizitátorokat küldött minden archidiakonátusba, megalapította az első magyarországi papi szemináriumot, saját költségén breviáriumot és pontifikálét adott ki. 1560–1564 között minden évben főegyházmegyei zsinatot tartott. 1543-ban erőteljesen fellépett a protestánsok ellen a besztercebányai országos rendi gyűlésen, amely a katolikus egyház javára fogadott el törvényeket. Saját főegyházmegyéjéből kiüzte az összes protestáns papot

⁸⁸ *Esztergomi érsekek...* 240–247 (Laczlavik György).

⁸⁹ *Lexikón...* 1450 (Richard Marsina).

⁹⁰ *Esztergomi érsekek...* 256–261 (R. Várkonyi Ágnes).

és tanítót. Levezett Rotterdami Erasmussal, számos egyetemi professzorral. Brüsszeli tartózkodása idején versei jelentek meg. Hungaria c. történeti munkájának szlovacikum-vonatkozásai is vannak (Pozsony, Kassa, Nyitra, Nagyszombat). A szócikk vége részletesen felsorolja irodalmi munkáit.⁹¹

VERANCSICS ANTAL / VRANČIČ (VERANCHYTZ, VERANCIUS, WRANCHICH, VERANCSICS), ANTON 1558-tól egri püspökként bebörtönöztette, majd elűzte Kassáról Huszár Gált. Ferdinándtól a turóci prépostságot kapta, de fel kellett újíttatnia és szerzeteseket tartania benne. 1568-ban barátja, Zsámboky János köszöntőversekkel fogadta Bécsben. 1571-ben megkezdte Érsekújvár építését, folytatta a pozsonyi kertet. A pozsonyi országgyűlés rendeletére októviális törvényszéket kellett tartani Eperjesen. Az érsek ott halt meg, kívánsága szerint a nagyszombati Szent Miklós-templomban temették.⁹² A szlovák lexikon külön említi Beriszlavics Péter veszprémi püspököt, egyik patrónusát. A címszó szerzője a magyar szakirodalom alapján 1948-ban kismonográfiát írt róla, amely kéziratban maradt. Nem közli a lexikon barátja, a Nagyszombatban született Zsámboky (Sambucus) szlovák szakirodalmi adatait.⁹³

FEJÉRKÖVY II. ISTVÁN / FEJÉRKÖVI (FEJERKÖI, FEJÉRKÖVY), ŠTEFAN 1585-től pannonhalmi főapát. 1575 után Veszprémbe, majd Nyitrára mentette a könyvtárat és kincstárát. Lemondott a veszprémi püspökségről, helyette a nyitrai kapta. Még életében elkészíttette nyitrai sírkövét. Nem Nyitrán temették el, hanem a pozsonyi Szent Márton-templomban, a szentély közepén. 1594-ben magyar nyelvű imakönyvet adott ki Prágában.⁹⁴ Hivatalai felsorolása után a szlovák szócikk szerint gazdagon díszített mitrát és misekegyet ajándékozott a nyitrai székesegyháznak. Imádságoskönyvét katonáknak szánt műnek tartja, nyelvének megjelölése nélkül.⁹⁵

KUTASSY VII. JÁNOS / KUTAŠI (KUTASY, KUTASSI, KUTASSY, KUTHASY, KUTHASSY), JÁN Bécsben tanult, minden bizonnyal a jezsuiták kollégiumában. 1575-ben Nagyszombatban iskolamester. Telegdi Miklós pécsi püspök utódjául választotta. Kiváló szónok, de prédikációi nem maradtak fenn. Knausz szerint a pozsonyi káptalan könyvtárában őrzött, Csepreghy

⁹¹ *Lexikón...* 1005–1007 (Katarína Štulrajterová). Nagyszombat újabb magyar és szlovák szakirodalma mindkét kézikönyvben igen hiányos.

⁹² *Esztergomi érsekek...* 261–268 (Lakatos Adél).

⁹³ *Lexikón...* 1485–1486 (Hadrián Radváni). A Szlovák Tudományos Akadémia Sambucus-monográfiája: VANTUCH, Anton, *Ján Sambucus. Život a dielo renesančného učenca* [A reneszánsz tudós élete és munkássága] (Bratislava, Veda, 1975).

⁹⁴ *Esztergomi érsekek...* 268–269 (Hardi Titusz). A Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy) 1971-ben megjelent I. kötetének 751. sz. tétele elfogadja a példányból nem ismert mű létezését, amit Pázmány Péter forrásul használt 1606-ban megjelent imádságoskönyvéhez.

⁹⁵ *Lexikón...* 327–328 (Viliam Judák).

Jakab szentbeszédeit tartalmazó kötetben a J. K. monogramú szentbeszéddek az ő munkái. Káldy György szerint győri püspökként és magyarországi kancellárként Prágában sem mulasztotta el a prédikálást. Pécsi, majd győri püspök. Antonio Puteo prágai nuncius levelezése szerint 1589. január 30. után szentelték. Heresinczy Péter győri püspök, királyi kancellár utódlásáról sokáig egyeztetett a központi igazgatás prágai és bécsi részlege. 1591. október 20-án Prágába rendelte [ki?]. 1592–1597 között leginkább Prágában tartózkodott. 1596. június 18-tól kalocsai, majd 1597 januárjától esztergomi érsek, nádor hiányában helytartó. Esküjét Prágában tette le több püspök, köztük Forgách Ferenc jelenlétében. 1599-ben a protestáns lelkészek eltávolítását kérte Érsekújvárról és Esztergomból. Temetése Nagyszombatban volt, végrendelete szerint Verencsics Antal mellé, a Szent Miklós-templomban. Sírköve ma is megtalálható. A káptalannak például Prágában vásárolt szőnyegeket és kárpitokat ajándékozott.⁹⁶ Hivatalainak felsorolása után a szlovák lexikon kiemeli, hogy esztergomi érseki beiktatásakor három alkalmi írás jelent meg az olmützi egyetem hallgatóitól és kettő J. Zarembo kanonoktól. Egy műve megjelent nyomtatásban, számos kéziratban maradt. Felújította az esztergomi papi szemináriumot.⁹⁷

FORGÁCH I. FERENC / FORGÁČ (FORGÁCH), FRANTIŠEK a Hont-Pázmán nemzetségből származik. A lengyel királyi udvarban találkozott Possevino pápai nunciussal. Tizennyolc éves korában katolizált. 1596-ban Rudolf király nyitrai püspökké nevezte ki. Felkarolta a Sellyén, majd Zníšováralján megalapított jezsuitákat. A sellyei kollégiumnak birtokokat, építőanyagokat, könyvtárat adományozott. Pártfogóként részt vett az iskola munkájában, megjelent az iskolai színjátékokon. Nyitrán és környékén jezsuita misszió indult. Pázmány Péter 1601–1603 között sokszor dolgozott Forgách udvarában. Ott írta meg és a püspök költségén adta ki Feleletét Magyar István prédikátor művére. Királyi katonaság jelenlétében ő vette át az evangélikusoktól a kassai székesegyházat. A rendek az 1604. évi pozsonyi országgyűlésen tiltakoztak a vallásszabadság megsértése miatt. Bocskai csapatai elfoglalták Nyitrát, és a püspököt tették felelőssé a helyzetért. 1605-ben a korponai gyűlésen a protestánsok azt követelték, hogy a jezsuitákat üzzék ki az országból. Rudolf 1607 júliusában esztergomi érsekké és helytartóvá nevezte ki, a bíborosi kalap 1608 februárjában érkezett Pozsonyba. Forgách rávette a katolikus többségű Nagyszombatot, távolítsák el a kálvinista prédikátort, és a ferences kolostort visszaszerezte a szerzeteseknek. Érseksége alatt katolizált Veresmarti Mihály, akit 1604-ben nyitrai püspökként bebörtönözött. 1610 áprilisában érvénytelenítette a Thurzó György által összehívott

⁹⁶ *Esztergomi érsekek...* 269–277 (Fazekas István).

⁹⁷ *Lexikon...* 783 (Lubomír Prikryl).

zsolnai protestáns zsinat végzéseit. Erősítette az érseket a cseh tartományi zsinat példája és kapcsolata Pázmány Péterrel, aki célszerűnek tartotta a bécsi béke vallásügyi rendelkezéseinek elfogadását, Forgách azonban sokáig ellenezte. Tiltakozását nyomtatásban kifüggesztette a templomkapukra, ugyanígy Thurzó György is a választ. Forgách 1610 nyarán tartományi zsinatot tartott Nagyszombatban, amelyen Pázmány a turóci prépostság nevében vett részt. Forgách érseki munkája Pázmány munkáját készítette elő. Maga kezeltette a turóci prépostság birtokait, de jövedelmét a jezsuitáknak adta, és a nagyszombati apácázárdát jelölte ki nekik, ahonnan az apácákat pápai engedéllyel a pozsonyi zárdába költöztette. 1615-ben vezette be a jezsuitákat a nagyszombati rendházba, amelynek iskolájában 1618-ban már 800 diák tanult. Pozsonyi házában 1608-ban nyomdát alapított, ott jelent meg Pázmány számos műve. Halálos ágyán Szentkereszt kastélyában levelet diktált Pázmánynak a prágai nunciushoz címezve. A nagyszombati Szent Miklós-templomban temették el.⁹⁸ A szlovák kézikönyv kiemeli származási helyét, a Nyitra megyei Gimest. Részletesen leírja Nyitra 1605. évi ostromát: a püspök maga állt a város és a vár védőinek élére, és a város eleste után tovább védte a várat, majd a várvédő katonaság árulása után Rédei szabad elvonulást engedett neki. Sokat tett a jezsuitákért. Tiltakozott a zsolnai zsinat végzései ellen, és 1610. április 4-én tiltakozását kiszögezte a pozsonyi Szent Márton-dóm kapujára. Munkásságának csúcspontja az 1611. július 11-re Nagyszombatba összehívott zsinat. Rekatolizációs munkáját Pázmány Péter folytatta. A szócikk részletesen felsorolja műveit.⁹⁹

PÁZMÁNY I. PÉTER / PÁZMAŇ (PÁZMÁNY), PETER 1600-ban egy ideig Vágsellyén tartózkodott mint hitszónok, gyóntató, kollégiumi prefektus. Kassán magyar prédikátor, Ferrante Gonzaga felső-magyarországi főkapitány gyóntatója és tanácsadója. 1602 októberében Forgách Ferenc nyitrai püspök meghívására a radosnyai rezidencián Magyar István elleni vitairatán dolgozott. 1607-ben Forgách Ferenc mellett lett érseki gyóntató és tanácsadó. Legnagyobb hatású munkája az *Isteni igazságra vezérlő kalauz*. 1634-ben készült szlovák fordítása kéziratban maradt. 1616-ban átlépett a szomaszkai rendbe, de jogilag jezsuita maradt. Esztergomi érsekké szentelése 1617. február 26-án volt Melchior Klesl bécsi bíboros vezetésével. Az egyházi beiktatás és a pallium felvétele március 12-én Nagyszombatban történt. 1620 januárjában tiltakozott a pozsonyi országgyűlés és a Bethlen-hadjárat következtében a protestánsoknak tett engedmények ellen. 1624-ben Nagyszombat-

⁹⁸ *Esztergomi érsekek...* 277–284 (Dénesi Tamás).

⁹⁹ *Lexikón...* 350–352 (Katarína Štulrajterová). Halálának helye Barsszentkereszt [Skléné Teplice/Klenóc]. Részletesen felsorolja munkáit. A nagyszombati zsinat címe helyesen: *Decreta et sanctiones* (RMNy 1023.). Szövege többször megjelent az Esztergomi Agenda kiadásaiban.

ban nemesi konviktot alapított. Újjászervezte a nagyszombati papi szemináriumot, 1626-ban Pozsonyban jezsuita kollégiumot, 1631-ben Érsekújvárot ferences templomot és kolostort alapított. 1624-ben *Imitatio Christi* c. könyvének előszavában megfogalmazta a magyarra fordítás legfontosabb alapelvét. 1626-ban a barsi és a sasvári főesperességben rendelt canonica visitatiót. Lósy Imre érseki helynökkel a pozsonyi és a szepesi káptalan látogatását végezte. 1629. október 4-re összehívta az esztergomi egyházmegyei zsinatot. Ő lett a király után az első zászlósúr, nem a nádor. 1630 tavaszán Nagyszombatban tartományi zsinatot hívott össze, amit nemzeti zsinatnak nyilvánított. 1631-ben személyesen folytatott kánoni látogatást Turóc és Szepes vármegyében. Szigorította a pozsonyi és a nagyszombati klarissza apáca kolostorok fegyelmét. 1630-ban renováltatta a nagyszombati székesegyházat, a pozsonyiban elhelyezte Alamizsnás Szent János ereklyéit. A sasvári főesperességben több templomot restauráltatott. A pozsonyi főesperesség területén 1631–1633 között 11 új templomot építtetett. Bíborosi kinevezése alkalmából a pozsonyi jezsuita gimnázium diákjai színjátékkal köszöntötték. 1634-ben a római Collegium Germanico-Hungaricum protektori testületébe választották. 1635. május 12-én írta alá a Nagyszombati Egyetem alapítólevelét a nyomdával. 1636 végétől Pöstyénben gyógyította magát. Könyveit a pozsonyi jezsuita kollégiumra hagyta. 1637. március 12-én hunyt el Pozsonyban. Temetése Tegelldi Miklós kalocsai érsek irányításával történt. Szelepchény György esztergomi kanonok latinul, Forró György jezsuita magyarul búcsúztatta. A pozsonyi Szent Márton-székesegyház kriptájában nyugszik.¹⁰⁰ Pázmányt teljes joggal a szlovákok is a magukénak tartják, szerepe a két etnikum hungarus nemzetudatában keresztény azonosságunk kimeríthetetlen forrása. Ennek bizonyosságául szolgál a magyar és a szlovák lexikon egybevetése is.

1601–1603 között Sellyén hitszónok volt, az iskola prefektusa, az előljárók tanácsadója. Abban az időben kassai misszióval is megbízták. II. Mátyás 1616. április 26-án turóci prépostnak nevezte ki. Maga magyarnak tartotta magát és főnemesnek. 1608 őszén a pozsonyi országgyűlés megfosztotta birtokaiktól a jezsuitákat, és kiűzte őket az országból. 1613-ban Pozsonyban megjelent főműve, az *Isteni igazságra vezérlő kalauz*. 1615–1616-ban gyanúsítás és pletyka poklán ment keresztül. Az állították, hogy fiúgyermek van, és szerelmi viszonya van Bakics Margittal, Balassa Menyhért, Detrekő vára urának özvegyével, akinek három gyermeke volt. Áttérítette katolikusnak (a protestáns Pernai János érdeklődött iránta), be akart lépni a klarissza rendbe, de kiskorú gyermekeinek szükségük volt rá. Pázmány abban az időben pszichikailag csaknem összeroppant. Mivel negyedik szerzetesi fogadalmas volt,

¹⁰⁰ *Esztergomi érsekek...* 284–291 (Bitskey István).

végül elálltak a javaslatról, hogy belépjen a kartúziánusokhoz. Vitelleschi rendi generálishoz írt, 1616. február 28-án kelt levele legszebb vallomását tartalmazza: „Szeretem és becsülöm a Jézustársaságot és szeretni fogom, amíg csak élek.” Minden intrika ellenére V. Pál pápa kinevezte esztergomi érseknek. Levelei a protestantizmus vezető személyiségeinek (Bethlen Gábor) őszintén hazafiasak, holott a besztercebányai országgyűlés számúzta őt Magyarországról. Több mint harminc művet írt magyarul és latinul. Utasított a *Rituale Strigoniense* (1625) kiadására, amelyben a keresztelezés és a házasságkötés formulái középszlovák nyelvűek. Az új magyar irodalmi nyelv mérföldköve volt, klasszikus magyar prózája az egész korra rányomta bélyegét. Ő azonban nemzet feletti maradt, sőt nem titkolta rokonszenvét a szláv világ iránt; támogatta a szlovák diákokat, és szlovák templomalapítványt tett szlovák hitszónokkal. 1623-ban Bécsben megalapította a Pázmáneum szemináriumot a Bécsben tanuló diákoknak, mivel Magyarországon nem volt hol tanuljanak. Kezdetől fogva szlovákok domináltak benne, az első rektorok egyike a zsolnai jezsuita Hmira János volt, akit ő maga helyezett oda. Vele latinul levelezett, habár mindenütt a magyart helyezte előtérbe. 1635. november 13-án a nagyszombati Szent Miklós-dómban nagy ünnepélyességgel megnyitotta az egyetemet, ahol nagyszámú egyházi és világi méltóság jelenlétében átadta az alapítólevelet az első rektornak, a jezsuita Dobronoki Györgynek. Másnap az első előadást a bölcsészkar dékánja, a vittenci Palkovics Márton tartotta. Röviddel ezután Pázmány meghalt, nem érte meg a gyönyörű egyetemi templom felszentelését. Pozsonyban a Szent Márton-dómban temették el. Síremléke A. Rigele alkotása a pozsonyi dómban (1914), mellszobra a Nagyszombati Egyetem halljában az alábbi szöveggel: „William Schiffer, Párizs VII. 1992 – Peter Pázmaň, a Nagyszombati Egyetem alapítója 1635–1777 – felújítva 1992.” Pázmány három oklevele és 24 levele pecsétjeivel a Nagyszombati Állami Levéltárban található.¹⁰¹

LÓSY. I. IMRE / LÓSY (LOSSY), IMRE 1606-ban már felszentelt pap a nyitrai káptalanban, 1607 őszén a pozsonyi társaskáptalan tagja, 1611-től esztergomi kanonok és nyitrai főesperes, 1614–1619 között garamszentbenedeki prefektus, 1628-tól sági prépost. Pázmány 1631. június 21-én szentelte püspökké a nagyszombati Szent Miklós-székesegyházban. A Szepesi Kamará képviselője 1634. február 2-án iktatta be javadalmába Jászón, a püspökség akkori székhelyén. A pallium ünnepélyes átadása 1638. február 2-án történt a pozsonyi Szent Márton-templomban az országgyűlés tagjainak jelenlétében. 1642. november 7-én halt meg, és ugyanott temették, ahol szentelték. Még a pozsonyi káptalan képviselőjeként részt vett az 1611. évi zsinaton. Esztergomi

¹⁰¹ *Lexikon...* 1061–1063 (Jozef Šimončič).

kanonokként azonnal összehívta Nagytapolcsányba főesperessége papságát. Valószínűleg a következő évben vizitálta nyitrai kerületét. Mindmáig fennmaradtak a pozsonyi és a szepesi káptalan vizitációs jegyzőkönyvei 1626-ból és 1628-ból. Pázmány helynökeként ő kormányozta a főegyházmegyét. Részt vállalt a római szertartásrend meghonosításában Nagyszombatban. Jászói (1635) és nagyszombati (1638) zsinatának is központi témája volt a hitoktatás és a búcsúk. Kánonjogi tanácsokat adott Pázmánynak is. A bíboros halála nem is okozott fennakadást a Nagyszombati Egyetem működésében. 1638. évi nagyszombati tartományi zsinata az utolsó reformszinódus volt. Az 1639-es nagyszombati püspöki gyűlés mérföldkő volt a magyar egyház és a pápaság viszonyában. A magyar prelátsók határozottan kiálltak a Szent Koronához tartozó minden püspökség uralkodói betöltése mellett. Egyetlen jelentősebb alapítása a pozsonyi kisszeminárium, a nevét viselő Emericanum volt. Végrendeletében jelentős összeget rendelt a nagyszombati Szent István-szeminárium bővítésére és a pozsonyi ferences kolostor létesítésére. Jelentős összeget kaptak borbán és gabonában Érsekújvár, Fülek, Szécsény, Balassagyarmat, Drégelypalánk és Verebély végvári katonái. Bécsi házának árát a Nagyszombati Egyetem jogi karának létrehozására fordították.¹⁰² A szakirodalmi hivatkozások nélküli szlovák szócikk szerint a római Német–Magyar Kollégiumban szentelték pappá. Nyitrai, pozsonyi, esztergomi kanonok, nyitrai archidiakónus volt. Pasztorációjának túlnyomó részét a mai Szlovákia területén végezte, mivel teljes húsz évig Pázmány Péter vikárius generálisa volt. Szerepelnek a szócikkben zsinatai, alapítványai.¹⁰³

LIPPAY IV. GYÖRGY / LIPAI (LIPPAY), JURAJ Pozsonyban nevelkedett. 1613-ban II. Mátyás egri kanonokká nevezte ki. Pázmány Péter a Collegium Germanico-Hungaricumba küldte tanulni, és ott szentelték pappá. 1627-ben érsekújvári plébános és a nagyszombati szeminárium prefektusa. Pázmány 1633. december 22-én részesítette az egyházi rend szentségének teljességében Nagyszombatban. Érseksége kezdetén zajlott I. Rákóczi György felső-magyarországi hadjárata. Legjelentősebb alkotása a nagyszombati generális szeminárium. Minden beruházását a jezsuitáknak adta, a nagyszombati és a soproni konviktusnak, az irányítást végző jezsuiták trencsényi templomának és noviciátusának. Besztercebányán, Selmecebányán, Szokolcán, Rozsnyón rezidenciájuk létesült. Pozsonyban oltárjavadalmat, gyógyszerterát kaptak, a gyöngyösi házat kibővítették. Hozzájárult a kassai szeminárium és konviktus alapításához. 1663-ban bővítette a nagyszombati Szent Adalbert-szemináriumot, olvasókanonoki stallumot hozott létre a pozsonyi káptalanban, átépíttette a garamszentbenedeki érseki rezidenciát. A ference-

¹⁰² *Esztergomi érsekek...* 291–296 (Tusor Péter).

¹⁰³ *Lexikón...* 833–834 (Lubomír V. Prikryl).

seknek kolostort és templomot építtetett a Csallóközben és Körmöcbányán. A piaristák megtelepedését ellenezte. Ismét megjelent a *Rituale Strigoniensis* és az 1611. évi nagyszombati zsinat határozatai. Egy nemzeti (1648) és egy egyházmegyei (1658) zsinatot hívott össze. A nemzeti egységpolitika híve lett, mindent elkövetett II. Rákóczi György fejedelemségének megmentésére. Nagyszerű, pazar kertje volt Pozsonyban. Vagyonának felosztása végrendelete szerint: trencsényi jezsuiták, csallóközi és körmöcbányai ferencesek, a nagyszombati Szent Erzsébet-ház, a nagyszombati pálos studium generale és az érsekújvári generalátus katonasága. 1666. január 19-én temették a pozsonyi Szent Márton-dómban Pázmány mellé. A szertartást már kinevezett utóda, Szelepchény György végezte.¹⁰⁴ A szlovák szócikk szerint 1625-ben Szenicen plébános, magyar kancellárként 1637. augusztus 30-án Nagyszombatban ünnepélyesen felszentelte a Keresztelő Szent János-templomot. A kedvezőtlen vasvári béke után csatlakozott a Wesselényi-összeesküvéshez a Habsburgok ellen. Pázmány rekatolizációs munkájának folytatója, jezsuita és ferences kolostorok, a nagyszombati papi szeminárium és az egyetem jogi karának alapítója, a pozsonyi különleges kert fejlesztője. Részletesen felsorolja munkáit, köztük a Szentiványi Mártonnal név nélkül kiadott írást az üstökösökről és a *Rituale Strigoniense* 1656-os kiadását (vö. RMNy 2724; RMNy 2660, 3582). Itt még jócskán további kutatásokra van szükség.¹⁰⁵

SZELEPCHÉNY V. GYÖRGY / SELEPČĚNĪ (SZELEPCHÉNYI, SZELEPCSÉNYI, ZO SLEPČĪAN, SLEPČĪANSKY, POHRONCIUS, POHRONCI, POHRONEC), JURAJ, íme az első érsek, akinek már névváltozatai is különböznek. Egy Bars vármegyei kis faluban, a Zsitva menti Szelepcsényben született. Saját kezű aláírásaiban mindig Szelepcheny alakban használta nevét. A család eredeti neve Pohronczí volt, Morvaországból telepedhetett hazánkba. Nagyszombatban kezdte tanulmányait a jezsuitáknál, majd a római Collegium Germanico-Hungaricum következett. Szenc plébánosa, Gömöri főesperes, pilisi apát, óbudai, sági prépost, veszprémi püspök, 1648. április 18-án a legtekintélyesebb egyházmegye, Nyitra kormányzója. 1652. július 7-én Lippay primás szentelte a nyitrai székesegyházban. Kalocsai érsek, de Nyitrát tovább kormányozta, udvari kancellár lett. Püspökségeivel együtt mindenütt örökös főispán is volt. 1666-ban Lippay utódként esztergomi érsek lett. 1670–1681 között királyi helytartó. Morvaországban hunyt el Letovice várában. Mariazell kegytemplomában az általa építtetett Szent László-kápolnába temették. Önerőből lett esztergomi érsek. Igen nagy tehetség volt. Egyetlen magyar germanikusként azonnal helyben publikálta teológiai téziseit. Ünnepi beszédet mondhatott VIII. Orbán előtt. Kitűnő rész-

¹⁰⁴ *Esztergomi érsekek...* 296–303 (Tusor Péter).

¹⁰⁵ *Lexikón...* 822–823 (Viliam Judák).

metsző volt, jártas a keleti nyelvekben. Többször járt követségben: háromszor a szultánnál, Lengyelországban, kétszer az erdélyi fejedelemnél. Ellenezte az abszolutisztikus kormányzást. Bécsben a magyar érdekeket védte, itthon a Habsburgokat. A fegyveres ellenreformáció élére állt, sorkatonasággal foglaltatott templomokat. A bozói prépostság jövedelmének felhasználásával megalapította a 70 növendék befogadására alkalmas Seminarium Marianumot. Templomot építtetett Szokolcán, Zsolnán, Lőcsén (jezsuiták), Pozsonyban (irgalmasok), Pozsonyszentgyörgyön (piaristák), Komáromban (ferencesek). Bővített formában kiadatta a *Cantus Catholicit*, támogatta a *Rituale Strigoniense* Editio Szelepchenianának nevezett kiadását. Római levelezése Giovanni Gianni révén jó nemzetközi háttérrel jelentett neki. Ő volt az egyetlen magyar prelátus, aki otthonosan mozgott Pozsonyban, Bécsben és Rómában.¹⁰⁶

Szegény szlovák köznemesi családból származott. Szüleit a törökök megölték, amikor rajtaütöttek Szelepcsényen. Pázmány Péter bíboros karolta fel. Az ő támogatásával végezte gimnáziumi tanulmányait Nagyszombatban, majd a filozófiát Rómában a Collegium Germanico-Hungaricumban további nyolc szlovákiai fiatallal. Plébános Szencen (1634), esztergomi kanonok (1636), a nagyszombati székhelyű érseki hivatal kancellárja, bozói apát, veszprémi és egri püspök (1644), nyitrai püspök és ispán (1648–1666), kalocsai érsek (1657), de meghagyta a nyitrai adminisztrátori címét is, esztergomi érsek és magyar prímás (1666), Esztergom, Veszprém és Bars vármegye ispánja, magyar kancellár (1648–1666) és helytartó (1667–1673). Diplomáciai missziói: Ibrahim szultánnál Konstantinápolyban háromszor, kétszer a budai pasánál és a lengyel királynál, ahol az elzalogosított szepesi városok visszatérítéséről tárgyalt, közvetített a békekötésnél, amikor Rákóczi György megtámadta Lengyelországot. A Magyar Országgyűlés megbízásából meghatalmazott volt a morva–szlovák határmódosítás végrehajtásában. Püspöki igazgatása idején történt Nyitra vára és a város török megszállása (1663 ősze – 1664 tavasza). Sikerült megmentenie a káptalani levéltárat (1663. december 12.). Mivel a törökök megrongálták a székesegyházat, gondoskodott javításáról és díszítéséről. Az ő nevéhez kapcsolódik a legrégebbi magyarországi latin nyelven írott könyv, a 11. századból való Nyitrai evangeliárium (amit Szelepcsényi-kódexnek is neveznek), amelyet a nyitrai káptalannak ajándékozott. A római egyházhoz való hűségét bizonyította a gallikán cikkelek elvetésével a nagyszombati zsinaton. Esztergomi érseki kinevezése után Nagyszombatban, Kassán és Pozsonyban tartotta székhelyét. 1660. augusztus 7-én I. Lipót császárral megerősítette a jezsuitákra bízott Kassai Egyetem

¹⁰⁶ *Esztergomi érsekek...* 303–310 (Tusor Péter).

alapítólevelét. Neki köszönhető a jogi kar megnyitása a Nagyszombati Egyetemen (1677), ahol papnevelő szemináriumot és konviktust, a Seminarium Marianumot alapította. Alapítványt tett a szakolcai jezsuita kollégium javára, jezsuita kollégiumot hozott létre Lőcsén, megtelepítette a jezsuitákat Zsolnán és Rozsnyón, az irgalmasokat Pozsonyban, a piaristákat Szentgyörgyön, a karmelitákat Budán. Kérdemelte a Bécs védelmezője címet. Kiadta beszédeit és pásztorlevelét, újra kiadta az *Esztergomi Rituálét*.

Kiváló grafikus és rézmetsző volt. Szlovák származásúnak mondta magát. Különösen pozitív viszonyban volt a szlovákokkal, sokukat nemességre emelte, sok árvát taníttatott, és aktívan támogatta a szlovák öntudatot közvetlenül az uralkodó bécsi udvarában, terjesztette a szlovák nyelvhasználatot és a szlovák istentiszteleteteket. Nagyszombatban felépíttette a Szent Miklós-templomot a szlovák hívők számára. Művelt papok egész sorát nevelte ki, akiket szelepcsényieknek neveztek. A szócikk irodalomjegyzéke nagyrészt nemzeti ismeretterjesztő jellegű, a szintén szerény magyar szakirodalmat nem idézi.¹⁰⁷

¹⁰⁷ *Lexikón...* 1211–1213 (Viliam Judák).

◆◆◆ KÖZLEMÉNYEK

◆◆◆ RUZSA GYÖRGY

Csernyigovi Szent Feodoszj és különös ikonja

Bemutatásra kerülő ikonunk több szempontból is különös és figyelemre méltó. Az ikonon ábrázolt szent érsek igen kiemelkedő művészeti, kulturális és emberbaráti tevékenységet folytatott, a maga korában nagyon elismert volt, ám manapság jelentőségéhez mérten életútja alig kutatott.¹ Figyelemre méltó az is, hogy sokáig alig készült ikonábrázolása. Bemutatott ikonunk ilyen szempontból kivételnek számít. Igen sajátos készítésének technikája, mely egyházművészeti vonatkozásban több kritikát vetett fel, de nem szabad megfélemednünk sajátos esztétikai jellemzőiről sem.

HAGIOGRÁFIA

Csernyigovi Szent Feodoszj érsek (oroszul Феодосий Черниговский) a Podolszki Kormányzóságban született az 1630-as években, és Csernyigovban 1696. február 5-én halt meg. Halála után mintegy kétszáz évvel kanonizálták.

Papi családból származott. Tanulmányainak egy részét Kijevben végezte, majd a kijevi Barlangkolostorban lett szerzetes Feodoszj néven. A Feodoszj

¹ Лотоцкий, А.[?], *Святитель Феодосии Углицкий...* (Каменец-Подольский, к.п., 1895); *Житие святого отца нашего Феодосия, архиепископа Черниговского*, in *Жития святых на русском языке, изложенные по руководству Четьих-Миней свт. Димитрия Ростовского* (Москва, Московская Синодиальная типография, 1903–1916) VI: Февраль, День 5; Дубровський, Василь, *Життя й діла Феодосія Углицького (Полоницького)* (Харків, Державне видавництво України, 1930); Демиденко, О.[?], *Антирелігійна агітація та пропаганда на Чернігівщині у 1920–1925 рр.*, in *Сіверянський літопис* (2001) 5/68–72; ТАРАСЕНКО, А.[?] Ф., *Святитель Феодосий архиепископ Черниговский* (Дубно, Мелиса, 2005).

nevet a kijevei Barlangkolostor egyik alapító szerzetese, Feodoszj Pecserszkij (Barlanglakó Szent Teodóz, 1008 k.–1074) tiszteletére választotta.²

Csernyigovi Szent Feodoszj 1664-ben a Kijevo-Vidubickij-kolostor előjárója lett. Itt kitűnő egyházi énekkart szervezett, melyet még Moszkvában is nagyra értékelték. 1688-ban a csernyigovi Jeleckij Uszpenszkij-kolostor archimatrítájává nevezték ki. Moszkvában nagy megtiszteltetés érte, mert jogosult lett arra, hogy az istentiszteletet szakkoszban végezhesse. Így ábrázolták ikonunkon is. Ez a jog abban az időben kizárólag a pátriárkát és a metropolitákat illette meg. Szent Feodoszj archimandritaként jelentős templom- és kolostorépítkezéseket szervezett, gondoskodott a csernyigovi egyházi iskolák magas színvonaláról, ezekbe az iskolákba tudós szerzeteseket hívott Kijevből. Hagiográfusai kiemelik a szent megbocsájító személyiségét, békeszeretetét, szigorú igazságosságát és mély együttérzését mindazokkal – nem csak a pravoszlávokkal –, akik segítségért és tanácsért hozzá fordultak.

Szent Feodoszj a Szent Boriszról és Szent Glebről elnevezett csernyigovi székesegyházban temették el.

A BEMUTATOTT IKON

A bemutatott ikonon³ díszes szakkoszban ábrázolták püspöksüveggel, omoforionnal, epigonationnal (görögül ἑπιγονάτιον, oroszul палица), vagyis egy jobb oldalt hordott négyszögletes szövettel, mely a Lélek kardját, Krisztus győzelmét jelképezi.

Külön figyelmet érdemel főpapi pásztorbotja rajta a szulókkal. Egyébként – mint ismeretes – a főpapi pásztorbot Jézus szavaira utal János evangéliumában: „Én vagyok a jó pásztor: a jó pásztor életét adja a juhokért” (Jn 10,11). A keleti egyházban a főpapi pásztorbotnak két típusát különböztethetjük meg. A régi típusúaknál a felső rész fordított horgony formájú, rajta kis keresztel, míg az újabbaknál kigyófejet látunk. Az újabb típusúak nagyjából a 16. századtól terjedtek el. Szent Feodoszj pásztorbotján szulókat is találunk.

² Itt érdemes megemlíteni, hogy Barlanglakó Szent Teodóz szerzetestársa volt a 11. század első felében élt Szent Magyar Mózesnek, a sokat szenvedett, magyar származású kijevei szentnek. Lásd többek között: RUSZA György, *Magyar Mózes. Sz. Usakov és G. Zinovjev egy ismeretlen magyar származású szentet ábrázoló ikonja*, in *Vigilia* (1974) 7/454–455; Uő [РУЖА, ДЬЕРДЬ], *Русско-венгерские художественные отношения в средние века (XI–XIV века)* (Moskva, ХОЗУ, 1975); Uő, *Neue Daten zur Ikonographie des Moses aus Ungarn*, in *Acta Historiae Artium* (1978) 1–4/297–304; IVANCSÓ István, *Magyar Mózes – liturgikus tiszteletének tükrében* (Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 1997, 2013).

³ Csernyigovi Szent Feodoszj. Orosz ikon, 1900 körül. Fémleap, litográfia. 19,2×14 cm, kerettel 35×29,5 cm. Magángyűjtemény, ltsz.: 106.

Ez a különleges, két részből álló kendő (oroszul *цулок* vagy *цыпок*) szinte csak Oroszországban használatos, és a főpapi pásztorbotra helyezik abból a célból, hogy a főpap kezét a hidegtől védje. Az alsó rész a pásztorbot hidegétől, míg a felső rész a hideg levegőtől véd. Gyakran díszítik szőlőindával, szőlőlevéllel és szőlőfürttel.⁴

Ez a litográfia ikon stilisztikai és esztétikai vonatkozásban egy 18. századi, részletesen és finoman megfestett ikon szellemében készült.

CSERNYIGOVI SZENT FEODOSZIJ. Orosz ikon, 1900 körül

⁴ A szőlő Szűz Máriára is, Krisztusra is utal. Az egyházatyák az Istenszülőt szőlőtőhöz hasonlították hivatkozva arra, hogy a szőlőtő gyümölcsöt érlel, úgy, ahogy az Istenszülő gyermekét, Jézust érlelte. Krisztusnak is szimbóluma. János evangéliuma szerint Krisztus önmagát hasonlította szőlőtőhöz. „Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlővesszők: Aki bennem marad, én pedig ő benne, az terem sok gyümölcsöt: mert nálam nélkül semmit sem cselekedhettek” (Jn 15,5).

Az ikon technikai különlegessége tehát az, hogy nem fára festették, amint ez évszázadokon át szokás volt, hanem fémlapra felvitt litográfia. A 19. század végén a sokszorosítási technikával kapcsolatban Oroszországban számos probléma merült fel. Már a korábban megjelent papír alapú litográfiák is jelentősen hatottak a kézi festésű ikonok létrejöttére és kereskedelmére. 1870-től az ikonpiacon papírra nyomott, színes, különleges litográfia ikonok is megjelentek. Ezeket a papírlapokat deszkára ragasztották, s így egy kicsit a hagyományos ikonokat idézték. E nyomtatott, sokszorosított alkotások nagy kereskedelmi hasznot hoztak. Az 1890-es évek első felében olyan speciális üzemek jöttek létre, amelyek papír helyett bádogot alkalmaztak. Moszkvában a Zsako (Жако) és a Bonaker (Бонакер) gyárak e termékek gyártásában monopolhelyzetet vívtak ki. A kézi festésű ikonok – gazdasági vonatkozásban – nem tudtak versenyezni e sokszorosított művekkel. Végül is a jelentős, magas színvonalú festett ikonok kiszorultak a piacról a litográfia ikonok hatására. Kevés hagyományos ikonfestő műhely maradt fenn, ezek kolostori műhelyek voltak. Szinte teljesen eltűnt az az ősi ikonszemlélet, amikor is az ikonfestő elmélkedés és imádkozás közben készíti gondosan festett ikonját, hiszen az ikont is imának tekintették, nem szóbeli, hanem képben megfestett imának vagy éppen szentbeszédnek. A Szent Szinódus 1903. január 1-i ukázában megtiltotta, hogy a kolostorokban és a templomok mellett működő műhelyekben litográfiai bádogikonokat készítsenek. 1906-ban pedig egy bizottságot hozott létre Szerafim érsek vezetésével, hogy a nyomtatott ikonok elterjedését, kereskedelmét vizsgálja. A bizottság 1909-ben megállapította, hogy Zsako és Bonaker ikonjai igen népszerűek lettek, uralják a piacot az egyházi tiltás ellenére. E sokszorosított ikonok bizonyos mértékben betölthetik a fára festett ikonok szerepét, de valójában mégsem igazán ikonszerűek.

Végezetül még egy kérdésre kell választ adnunk. Miért is készült oly kevés Csernyigovi Szent Feodoszijt ábrázoló ikon? A szentet igen későn kanonizálták, mint említettük, halála után mintegy kétszáz évvel, pontosabban 1896. december 9-én. (A vizsgálatkor mintegy ötven, halála utáni csodatételt állapítottak meg, és testét romlatlan állapotban találták.) Igaz, Oroszországban egy-egy szentnek hivatalos kanonizációja előtt is megfestették ikonját, ám ez viszonylag ritkán történt. Így tehát alig több mint két évtized állt rendelkezésre Csernyigovi Szent Feodoszij ikonjainak megfestésére. Ismert, hogy 1917 után szinte egy csapásra megszűntek az ikonkészítő műhelyek, számos korábbi ikont megsemmisítettek, az ikonfestőket és az egyházat üldözték. Az ezredforduló környékén újra nagy figyelem fordult e csodálatos szentre, és ettől kezdve számos új ikon is született. Bemutatott ikonunk nem sokkal a szent kanonizációja után készülhetett, de talán még az 1903-as szinódusi ukáz előtt.

◆◆◆ SZEMLE

◆◆◆ HUNGAROSZLOVAKOLÓGIAI FIGYELŐ

HOLEC, Roman, *Kniha o čítaní, čítanie o knihách (Kto, čo, kde a prečo čítal v „dlhom” 19. storočí na Slovensku)* [Könyv az olvasásról, olvasás a könyvekről (Ki, mit, hol és miért olvasott Szlovákiában a „hosszú” 19. században)] (Bratislava, Marenčin PT, 2022) 364 o.

A tudós történész tulajdonképpen szlovák irodalomtörténetet írt, elsősorban cseh, de magyar, lengyel és egyéb utalásokkal is. Könyvét stílusosan egy 1801-ben megjelent cseh ábécé idézésével nyitja. A Könyv és az ember c. első fejezetben olvassuk: „Ezért csehül és oroszul is olvastak és elsősorban az evangélikus olvasókhöz közel állt mindkét nyelv. Az érettségi szintű általános műveltséghez hozzátartozott a német és a magyar alapos ismerete, ebben pedig inkább a katolikusok domináltak, mert egyszerűen többen voltak. Ezért éppen ez a négy nyelv lett a híd a szlovák olvasóknak az irodalom világába” (17). Elemzi a könyv funkcióit is, többek között a szórakoztatást, a reménykedést. Rengeteget olvastak a börtönökben. „Amikor Svetozár Hurban Vajanský 1893-ban megkezdte egyéves börtönbüntetését Szegeden, egy nagy ládát vitt magával tele Turgenyevvel, Tolsztojjal, Danyilevszkij publicistával és a pánszlávizmus ideológusával [...] mint egy igazi ruszofil. Amikor a láda a hotelben szétesett, mindjárt nyilvánvaló lett, hogy tulajdonosa vagy egy lakatlan szigetre, vagy dutyiba készül. Szegeden ez a második történet. Vajanský cellája olvasóteremnek látszott: a polcokon 200 könyv, a falon Puskin, Věšín eredetije, családi fotó és mindenütt tengernyi újság. Járt neki a sajtó is: szlovák, cseh, orosz, sőt a The Deily News is.” Hasonló volt Fedor Ruppeldt evangélikus püspök helyzete 1940-es fogságában és a szlovák állam munkatáborában, majd a kommunisták börtönében (21). A reménytelen nemzeti sors könnyű műfajokat igényelt. A műkedvelők Roderich Benedixet játszottak, Pesten is, mindig telt ház volt, igaz, Palárik vígjátékai nehezen versenyeztek vele (22). Amikor a 19. század végén a Matica vagyont és könyvtárát Budapestre szállították, ahol már nem jelentett veszélyt sem az embereknek, sem az államnak, a magasra halmozott szekerekről a turócszentmártoni ál-

lomasra menet régi szlovák könyvek hullottak a földre. A városi gyerekek hol pénzzé tették őket, hol cukrosstaniclikat sodortak belőlük (24). A század második felében a szlovák írás a nemzetmentés propagandáját szolgálta. Egy igazi szlovák könyv megjelenése ünnep volt, ezzel szemben a budapesti államlamhú kiadók ontották a szlovák nyelvű publikációkat. 1901–1918 között 224 tankönyvet adtak ki, a teljes szlovák könyvtermés 7%-át. Sokat magyarból fordítottak (36). A szlovák könyv 1918 előtt vesztesre állt a magyar, az államfordulat után a cseh könyvvel szemben. Nagyobb könyvpiac, nagyobb olvasói kultúra Csehországban, a diszkrimináció különböző formái és a szűkebb szerzői háttér Szlovákiában. És közben sokféle cenzúra működött, politikai, de önkéntes is. A konzervatív nemzeti szlovák szinte kivetette a nem a nemzetet szolgáló irodalmat, különösen a polgárosodó csehet.

A következő fejezetet a sokak számára tiltott Mark Twain-idézet nyitja: „Annak az embernek, aki nem akar olvasni, semmi előnye nincs azzal szemben, aki nem tud olvasni.” A szlovákoknak ez annál nehezebb volt, mivel „hozzáférhető nyelvük” (47) nyelvjárási szinten csak a felvilágosodás idején alakult ki, a mai irodalmi nyelv pedig csak a 19. század derekán, lényegében az államfordulat után vált nemzeti nyelvvé. Volt egy illúzió is a szlovák tollforgatók világában: nemzeti szlovákká téríteni és szlovák politikai tényezővé alakítani az évezredek korona- és uralkodóhú szlovák köznemességét, netán a főnemességét is. Mindez a kor demokratizmusának elvetésével, a hatóság iránti alázattal, mély vallásossággal és az uralkodó feltétlen tiszteletével járt (58–59).

Tiltott könyvek avagy olvasás párna alatt – ez a harmadik fejezet címe, és mindjárt furcsa idézettel kezdődik: „1912. április elején a turócszentmártoni Národne novinyban rövid hír jelent meg [...] May Károly meghalt. Kalandor, bandita, pornográf, hamis »doktor«, indiántörténetek és fantasztikus elbeszélések írója, Drezda melletti villájában meghalt” (72). A szlovák irodalomban a néhány kalandregény fordítása a turócszentmártoni értelmiségi és politikai elit ellentétébe ütközött. Képletesen indexre tették Mayt. Számukra az indiánok és arabok szabadságvágya nem szolgált buzdításul, mint a cseheknek, akik a dél-amerikai indiánok elnyomását a Habsburgok elnyomásához hasonlították (73–74). Milo Urban egy messi árva faluban tudott az erdőlakókról és Old Shatterhandról. Ezért, amikor az erdész fiaként bármilyen, akár régi fegyverhez jutott, rögtön vadnyugati vadásszá változott. Márai Sándor, a testestől-lelkestől elkötelezett polgár, Urban kortársa németül és magyarul olvasta May Károlyt (77). 1908-ban Budapesten megjelent a *Rinaldo Rinaldini* „elbeszélés”, majd a szlovák fordítás. Több hasonló történeti elbeszélés látott napvilágot Budapesten szlovácul Mátyás királyról, Báthory Erzsébetről, Zrínyi Miklósról. A „hivatalos” szlovák szellemi élet mindezt indexre tette.

„Abban az időben, amikor minden szlovák könyv eseményszámba ment, az olvasók olyan kiadványokat is olvastak, amelyek nem tartoztak kifejezetten a »nemzeti« áramlathoz. Kaphatók voltak Turócszentmártonban is özvegy Moskóczy Aurélia jeles magyar könyvesboltjában. Az »ő« szlovák könyvei azonban csak nyelvíleg voltak szlovákok [...] inkább valamiféle Rózsavölgyi kiadásai, akinek semmi köze sem volt a szlovák irodalomhoz” (85). „A világ-irodalom szenvedélyes olvasója volt Fedor Ruppeldt, a későbbi evangélikus püspök. A századfordulón végezte tanulmányait Oberschützenben, Sopronban, Bécsben, Lipcsében, majd parókus volt Budapesten. 1910–11-ben két szemesztert végzett a skóciai Edinburgh teológiai karán [...] A szülőktől nem ellenőrizve rengeteget olvasott. Szlovák környezetben talán ő ismerte legjobban a brit szépirodalmat [...] Még soproni középiskolai tanulmányai alatt beleszeretett Vernébe” (86). A szlovák fordításiirodalom 1918 előtt ugyancsak szűkös volt. Aki akart, olvashatott Jókait eredetiben, és a fordításoknál elsődlegesen politikai és ideológiai kritériumok domináltak. Így született például a *Szent Péter esernyője* Gejza Žebrácky átültetésében sárosi nyelvjárásban, amelyben több Mikszáth-művet is olvashattak (88–89). A szlovák értelmiségi elitek cseh, német és magyar fordításokban olvashatták Shakespeare-t, Victor Hugót, Tennysont, Andersont és másokat (95).

Külön hangsúlyt kapott a szlovákság nyelvismerete a negyedik, Idegen minták c. fejezetben. Bizonyos előnyt jelenthetett, hogy a nyelvi közelség miatt a szlovák olvasó gazdagon meríthetett a cseh eredeti és fordításirodalomból, a nyelvismeret pedig lehetővé tette a magyar és a német irodalom és fordításirodalom olvasását (105). Az eredeti orosz könyvet az állami szervek pánszlávizmusnak minősítették. Az az elképzelés, hogy valaki eredeti orosz könyvet olvas a vonaton, azzal a veszéllyel járt, hogy a célba érkezés nem volt problémamentes (113). A Cseh Világkönyvtár kedvezőbb volt a szlovák nemzeti sajtónak, mint a hasonló magyar Olcsó Könyvtár vagy Magyar Könyvtár. A szlovák nacionalizmusnak egyáltalán nem volt természetes, hogy az orosz klasszikusokat magyar fordításban olvassák. A 19. század Jókai Mór és Mikszáth Kálmán típusú óriásai nem sokat jelentettek a nemzeti szellemben formálódó szlovák olvasónak. Mikszáthnak több fordítása született sárosi, mint irodalmi szlovák nyelven. A magyar költészet, Arany, Petőfi, Ady sokkal népszerűbb volt. Az 1918 előtti szlovák műfordítás-irodalom csúcsa Pavol Ország Hviezdoslav volt, aki például igényes Hamlet-fordítását szótár és a magyar, német és cseh fordítások segítségével is készítette (130–133).

A Pornográfia és dekadencia turócszentmártoni módon című 5. fejezet kritikusan tovább elemzi a konzervatív-nemzeti szlovák elit elutasító magatartását. Megvetették Boccacciót, Balzacot, Rabelais-t (136). „A budapesti »szlovák aranyifjúság« koronázatlan vezére a századfordulón éppen Janko

Jesenský volt. Az éjszakai szórakozóhelyek és a frivol hölgylátogatókkal teli operettek ismerői közé tartozott. Másoktól eltérően azonban Jesenskýnek nem volt szüksége nyilvánosházak látogatására. Csinossága, társasági finomsága, vonzó külseje és választékos nyelve keresett társas lénné tette” (143). „Az anonim Budapesten sok minden elveszett, ami kisvárosi környezetben feltűnő volt. Az ízlés határán játszódo különböző sikamlós operettek, a kávéházak, ahol inkább lányokat vettek, mint kávé, meg a nagyvárosi világ más szórakozóhelyei” (144).

Szellemes Marie Ebner von Eisenach-mottóval kezdődik A nő és a könyv c. 6. fejezet: „Amikor a nő megtanult olvasni, a földön megszületett a nőkérdés” (167). Elena Maróthy-Šoltésová jól megtanult magyarul és németül, később autodidaktaként franciául, nehezen oroszul. A losonci német iskolában eredetiben olvasta Kantot (171). Miloš Štefanovič és Milan Hodža, az a két jeles szlovák politikus, akik túlláttak a szlovák világon, a magyar köz- és magánélet germanizálódásával foglalkoztak. A háború előtti Magyarországra 1113 német folyóirat érkezett, annyi, ahány magyar periodikum 1897-ben az országban megjelent. Fel is tették a kérdést, mit olvasnak nálunk az úri házakban. Persze, csupa németet (181).

A 7. fejezet is a nőkről szól, ezúttal az írónőkről és olvasókról, akik tobzódnak az erotikában a budapesti Népszínházban, miközben a szlovákok a nemzeti tudatot ébresztgető vándorszínészetig jutottak. A mottó Viliam Pauliny-Tóth levélrészlete Marína Hodžovához: „Elképzelheti, milyen civilizált darab uralkodik ott, kifejezetten borzasztó trágár kétértelműségek [...] és egy borzalmas botrányos tánc (kánkán) miatt már huszonötször adták elő ugyanabban a Népszínházban, és az emberek mindig szinte verekednek a belepőjegyekért” (198).

Az Apák és fiúk c. 8. fejezet a modern cseh irodalmon nevelkedő fiatal szlovák értelmiség szembefordulását mutatja be a konzervatív apákkal, a 9. fejezet pedig a nemesi, polgári és más szalonok könyvtárait elemzi, a kassai Márai Sándorra hivatkozva. A 10. már az új század olvasási szokásait, a 11. pedig a könyv- és periodikumillusztrációkkal foglalkozik. Itt is sok a nyelvi és tartalmi hungarikum, a Borsszem Jankótól a hazafias Vlast’ a svet-ig [A haza és a világ], de van illusztráció arról is, miképp akasztotta Jozef Miloslav Hurban a magyar forradalmárokat 1849-ben az orosz egységek és a szlovák önkéntesek érkezése előtt.

Holec könyve izgalmas olvasmány. Egészen újszerű vallomás az 1918 előtti konzervatív szlovák elit küzdelméről az új idők irodalmával. És tömény hungaroszlovakológiai elemekkel.

Käfer István

MOLNÁR Antal, *Die Formelsammlungen der Franziskaner-Observanten in Ungarn (ca. 1451–1554)* (Roma, Frati Editori di Quaracchi, Fondazione Collegio S. Bonaventura, 2022) (Analecta Franciscana XIX, Nova Series, Documenta et studia 7) XLIX+773 o.

Eljött a formuláriumok kutatásának reneszánsza? Talán nem merészség kijelentenünk, hogy a 822 oldalas kiadvánnyal éppen e reneszánsz érdekében Molnár Antal irányt és példát mutatva nagyon sokat tett; csak remélni lehet, hogy a hasonlóképp tudós folytatás nem marad el. A középkori és kora újkori Magyar Királyság területéről származó formuláskönyvek sora jelent meg az utóbbi években, amelyek bizonyítják, hogy az első látásra nem éppen „izgalmas” forrástípusnak is van jelentős mondanivalója az értő szemmel olvasó történészek és rendtörténészek számára.¹ A kiadvány alapjául szolgáló négy kézirat közül három az Országos Széchényi Könyvtárban (Cod. Lat. 432, Oct. Lat. 775 és 1220), a negyedik Gyöngyösön, a Ferences Könyvtárban található (Cod. Med. 3).

Néhány adat, amiből már a kötet (el)olvasása, áttanulmányozása előtt is az elvégzett munka nagyságára következtethetünk: a 49 oldalas, római számmal számozott első rész tartalmazza Erdő Péter bíboros ajánló sorait, a tartalomjegyzéket, a rövidítéseket és a 37 oldalas irodalomjegyzéket. Ezt követi a 187 oldalas bevezető tanulmány, mondhatni egy önmagában is megálló rendtörténeti kismonográfia, amellyel kapcsolatban meg kell állapítanunk, hogy introductióként meglep, és messze felülmúlja várakozásainkat. Mind tartalmi teljességre törekvése – mivel a négy feldolgozott formuláriumban érintett témákat igyekszik a lehető legtöbb oldalról taglalni –, mind pedig méretei arra teszik alkalmassá, hogy a korszak újraírandó általános és obszerváns ferences történelmének megkerülhetetlen alapjává váljon. E hosszú bevezető nemcsak a középkor végi Magyar Királyság írásbeliségén belül, hanem azon túl, tágabb összefüggésben, az európai ferences írásbeliség egészén belül határozza meg a mintakönyvek helyét a rend életében. Itt a négy kézirat gondos bemutatása vezet át a magyar obszerváns ferencesek 16. század eleji életébe, amelyre már jó ideje óhatatlanul rányomta bélyegét a fenyegető oszmán terjeszkedés. Ezzel adott volt a feladat, hogy Molnár Antal a változatos tematikájú mintaszövegek többségét ebből a nézőpontból is nagyon aprólékosan vizsgálja. Szóba kerülnek itt a szövegmintákból kielemezhető spirituális és kulturális kérdések, a gazdasági nehézségek, köztük az építkezések, az állagmegóvás ügyei vagy a hihetetlen mennyiségű utazás. Mindezekre a személy- és helynevektől, valamint a dátumoktól sokszor (de nem mindig) megfosztott

¹ Felsorolásuk a példás irodalomjegyzékben megtalálható.

írásbeli forrásokból derül fény. A vezetői rendelkezések írásbeli terjesztése, az ügyintézés szintén magas fokú szervezettsége a reformok irányába mutat, nem függetlenül a más szerzetesrendekben is megfigyelhető folyamatoktól. Mindezek a tárgykörök az elmúlt jó fél évszázad szakirodalmával nagyon pontosan szembesítve jelennek meg, és Molnár Antal finom elemzéseinek köszönhetően az esetek többségében lényegi tisztázás és továbblépés történt.

Ezután olvasható a négy latin nyelvű formulárium szövegkiadása, mintegy 878 levél és levélrészlet. Páratlan forrásmennyiséget biztosítanak a 15. század második és a 16. század első felére vonatkozóan az ebben az egy kötetben közzétett ferences dokumentumok (191–656. o.). E részt zárja a négy Függelék (659–720. o.) prozopográfiai és földrajzi táblázatokkal, térképekkel, amelyek a négy mintakönyv mellett az elkövetkező ferences kutatások mellőzhetetlen segédeszközei lesznek. Az itt látható néhány kéziratoldal fényképével kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a pontosan méretarányos felvételek talán kifejezőbben érzékeltették volna az adott kézirat jellegét; hely lett volna bőven a nagy alakú kiadványban (715–720. o.). A kötet végén külön személy- és külön helynévmutatót találunk, ezután pedig a formulák címjegyzéke az egyes gyűjtemények rendjében tartalmazza a tételeket kiváló áttekintést nyújtván az előforduló témákról (745–764. o.). A német nyelvű kiadványt rövid, jól megírt és a lényeges adatokat felsoroló, tehát tényleg megfelelő tájékoztatást nyújtó angol és magyar nyelvű összefoglalás zárja (765–773. o.), mondhatni, teszi teljessé. Molnár Antal egy évtizedet meghaladó, kitarító és alapos kutatásainak eredményeit tartalmazza e gondosan összeállított, igényes és forgatni érdemes újabb kötet, amelyért köszönettel tartozunk neki.

A „regula” mellett frissen megalkotott alkotmányukra („constitutiones”) is sokszor hivatkoznak a mintaszövegek szerzői, összeállítói. E hivatkozások azért fontosak, mert a rendi vezetők éppen ezek ismeretében tudják személyes visitációk alkalmával, a valóságban azonban legtöbbször körleveleik segítségével rendtársaikat a helyes, Szent Ferenc által kijelölt úton megtartani. A példamutatás és szóbeli tanítás után az írásba foglalt szabályok korában nem érdektelen tudni, hogy éppen melyik változatra hivatkoztak a rendtartományban, mivel az 1479-ben, Szécsényben hozott vikáriusi konstitúciók beépültek az 1499-ben megalkotott atyai konstitúciós szövegbe. A „iuxta constitutiones” mellett „iuxta constitutiones novas” (603,26–27 [a későbbiekben: oldalszám és sorszám]) kitétellel is találkozunk, ami lapalji jegyzetben magyarázat után kívánczodik, hasonlóan a „secundum formam novarum constitutionum vicarialium”-hoz (237,23–24). Tehát a régire már nem volt szükség. A korabeli ferenceseknek nem volt feltétlenül szükségük arra, hogy pontos locusokra utaljanak, mert kolostoraikban a kéziratok (elvileg) elérhetőek voltak, tartalmukat (ismét elvileg) ismerték a rendtársak.

Sokszor olvasható az iratok befejező soraiban, hogy milyen módon kell a címzetteknek gondoskodni arról, hogy a rendtársaik („subditi”) is tudomást szerezzenek akár latinul, akár magyarul az adott irat tartalmáról. Nekünk, késői olvasóknak azonban azt kell felfednünk, hogy *akkor* egy rendi vezető milyen szövegekörnyezetben éppen milyen rendi törvényből vagy más levélgyűjteményből idéz. A levelekben, buzdításokban vagy a különféle, alkalmi típus-szövegekben többször emlegetett és idézett „nagyok”² műveit megtaláljuk a jegyzetekben, de sajnos jobbára csak a Migne-féle Patrologia Latina adataival; e kötetek (óvatos) használatáról nem érdemes lemondanunk, ám az esetek többségében már rendelkezésre áll modern kritikai kiadás a közismert nagy sorozatok valamelyikében.

Nem lehet eléggé hangoztatni, mekkora nyereségnek tartjuk, hogy egy corpusban végül is két két művet forgathatunk. Egyrészt a kismonográfiának beillő és akár önállóan is publikálható bevezetés szinte mindent elmond, amit a formuláriumról elméletben és gyakorlatban tudni lehet és kell. A szerző elhelyezi a formuláskönyv műfaját a rendi és a világi írásbeliség közegeiben, ami elsősorban intézményi környezetet jelent. Ír az itthon és külhonban fellelhető példányokról, feldolgozottságukról. Alapos elemzéssel helyezi el a korabeli obszerváns ferences világban e könyvtípust, lehetőség szerint feltárja forrásaikat, és szigorúan ezekből von le következtetéseket a ferences obszervancia életének spirituális és materiális vonatkozásaira. Másrészt a formuláskönyvek latin szövegének ez az óriási mennyisége többértű bepillantást enged a korszak ugyancsak összetett ferences világába, és a négy formulárium együtt-tanulmányozása megkönnyíti a párhuzamok egymás mellé helyezését, az azonos témák különféle megfogalmazású változatainak vizsgálatát. A közreadó ezzel az összeállítással lehetővé tette, hogy az olvasók nagyjából egy évszázados távlatban tanulmányozhassák, hasonlíthassák össze egymással az egyes mintaszövegeket és azok változásait. A kötet forgatásának élvezete a pálos érdeklődésű recenzenst akár továbbgondolásra is készíthetné: a Magyarországon és a Jasna Góra-i kolostorban őrzött pálos formuláriumok feldolgozása szintén komoly haszonnal kecsegtetné az általános és benne a pálos rendtörténetet.

A függelékekben a személy- és helynévjegyzék, valamint az egyes formuláriumok címjegyzéke segíti a célirányos tájékozódást. A telhetetlen recenzens még egy tárgyszó- vagy kifejezésjegyzéket is el tudott volna képzelni meghatározott témák szerinti csoportosításban, amely gondolat benne az alábbi, találmásra kiragadott szavak és kifejezések kigyűjtése során vetődött

² Szent Ágoston, Clairvaux-i Szent Bernát, Szent Bonaventura etc. – Hadd emeljem ki önkényesen Boethiust, akinek *Philosophiae consolatiója* 1984-ben jelent meg Ludwig Bieler gondozásában a Corpus Christianorum Series Latina sorozat 94. kötetében.

fel: „ambitus et circuitus, auditorum aures, calamus, canaparia, canaparius, capitulum (parciale, provinciale, generalissimum), carcer, colligancia, constitutiones (principales, provinciales), criminaliter, declarata, exenium et munusculum, exhortacio litteralis, familia, fontale principium et radix, generalatus, gwardianus, gwardianatus, in divinis laudibus, in vulgari exponere, informare, iuxta informacionem, kalandos(!), liber, libraria, librarius, modernus, oc(c)ulare, officium, phylosophyia, prelacionis officium, prolocutor, quitacio, scribere, scriptor” és folytathatók a sort az érdekesebbnél érdekesebb és fontosabbnál fontosabb szavak, kifejezések köréből. Hadd említsem példaként, hogy néhány esetben az exhortációkból a rendi előírások, parancsok hierarchiájára is találunk utalást³ emellett, hogy a rend spiritualitására, általános beállítottságára ezek az iratok jelentik a legkiválóbb forrásokat. Olvasásuk után nem túlzás megállapítani, hogy a példás szerzetesi életre törekvő ferenceseknek (is) elég sok mindenre kellett figyelniük nap mint nap.

A mintakönyvek szövegének egyszerű közreadásánál sokkal többről van itt szó: a különféle latin formulákat és exhortációkat, környezetük gondos elemzésével kiegészítve, rendtörténeti beágyazottságukban ragadhatjuk meg. A mintaszövegek adott kéziratban való elhelyezése, elhelyezkedése semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül, mert a korabeli rendi vezetők felfogására (mondhatni szövegigényére) vet fényt, hogy milyen privilégiumok, jogi szövegek szomszédságában olvastatják, láttatják az adott ferences ág múltját. Másképp: milyen írásokat tartanak szívesen egyetlen kötetben, amelyek munkájukat megkönnyítik. Történelmüket a jog visszfényében kívánják magyarázni, és ezáltal igazolni törekvéseik helyességét és azok elismerését a múltban. A kiadás arra is bizonyíték, hogy egy adott tartalom elemzése mennyire nem lehet független közvetlen környezetétől. Vagyis attól a kódextól, amelyben megőrződött, és amelyiket olyan sokáig forgattak.

A kötet latin részének jellemzése, dicsérete során nem feledhetjük, hogy elsősorban és természetesen történészek számára készült, akiket inkább a tartalom érdekel, semmint a filológia. Az adatokat a kutatóknak nagyobb összefüggésekbe kell rendezniük, amit csak azután lehet elvégezni, miután a kiadó a kéziratok latin nyelvi és kodikológiai problémáit előzőleg már megoldotta. A latin szöveg kiadási elvei a bevezető tanulmány végén olvashatók (185–187. o.). Teljesen egyet lehet érteni a kiadói törekvéssel, hogy könnyen olvasható, jól érthető és már komoly filológiai elemzésen átesett, kiérlelt szö-

³ Puztán egy-két példa álljon itt: „precepta, preceptis equipollencia, preceptorum vim habencia” (a hivatkozásoknál az oldalszámot a sorszám követi) 195,10–12), a „monita, mandata, precepta” felsorolás, többször, ebben a sorrendben, együtt fordulnak elő (pl. 212,15). Nyilvánvaló, hogy a „monitum” a „mandatum” alatt áll, a legerősebb pedig a „preceptum”, különösen, ha „Domini preceptum”-ról esik szó (323,3).

veget kell a kutatás rendelkezésére bocsátani, ami sikerült is, és ezen alapvetően nem változtat az a néhány lapsus scribae, amire most fel kell hívnom a figyelmet. A bevezetésben, a latin szavak nagy-, illetve kisbetűs átírásának taglalásakor akadt meg a szerző egyébként jól fogó tolla, amikor tévesen a napi evangélium kezdő szavának tulajdonította magának a vasárnapnak az elnevezését. Valójában a középkorban (és több helyen ma is) az egyes vasárnapok elnevezését a napi mise Introitusának kezdő szava adta. Az itt hivatkozott „dominica Oculi” világosan utal a nagyböjt harmadik vasárnapján énekelendő Introitusban felcsendülő 24. zsoltár 15. versére (186. o.). A későbbiekben az ilyen típusú időpont-meghatározások már helyesek, de például az egyik időpontadatról szívesen láttunk volna utalást a levélben is hivatkozott másikra (245,17-re a 246,18–20-ról).

Valamelyes hiányérzetünk a kiadás általános forráskezelése miatt támad: a történész Molnár Antal talán nem engedte eléggé érvényesülni munkája során a forrásokat kereső és értékelő filológust. A bevezető tanulmányban megindokolja, hogy milyen textust miért hagy ki (64–65. o.). Sajnos lemond a *Fontes Franciscani* apparátusban való feltüntetetéséről (186. o.), pedig ez kiváló lehetőség lett volna a rendi normatív irodalom belső mozgásának, azaz felhasználásának megragadására és bemutatására. Az I. számú gyűjteményben sem közli vagy közli újra a két Bonaventura-levelt, mondván, hogy ismert, kiadásban is elérhető írásokról van szó. Ezzel szemben érdemes lenne arra gondolni, hogy annak idején a formulárium ferences összeállítójának valami mondanivalója csak volt e levelekkel, valamire használhatónak vélte azokat, és emiatt másolta be.

A latin szövegközlés technikai kivitelezésére tekintve, nem egészen világos, hogy a latin szöveg miért is kapott sorszámokat, amikor a kötetben csak a négy gyűjteményre, azokon belül pedig csak a levelek sorszámára történik hivatkozás. Továbbá: az eredeti kéziratok folioszámozását jobb lett volna a margón feltüntetni, mert így elkerülhető lett volna a nagyon furcsán kinéző „pro- <147r> fessor” (482,26), „obsequio- <211v> rum” (538,27) jellegű megoldás, ami helyett mindenképpen a „pro||fessor” vagy „obsequio||rum” alak lenne ajánlható. A szövegértést természetesen nem befolyásolja a kifogásolt eljárás, de a kéziratban való tájékozódást a margóra kitett folioszámok megkönnyítenék.

A szentírási idézeteket és utalásokat a lapalji jegyzetekben az ilyen igényes szövegkiadásokban külön sorban célszerű megadni. A loci biblici esetében a (középkori értelemben vett) szó szerinti idézeteknél az Einführung szerint kurzív szedést várunk, más esetben a Cf. elégségesen hívja fel a figyelmet a szentírási gondolat többé-kevésbé pontos vagy feltehetően emlékezetből történő visszaadására. Ennek az elvnek a következetes végigvitele némi ingadozást mutat, bár az olvasást ez sem zavarja. A 442. lapalji jegyzetben (346. o.)

az Apokalipszis 7,12 van feltüntetve forrásként (a latin ugyan „ewangelicum dictum”-ot mond, 346,1–2), ami helytálló, de sokkal egyszerűbb azt feltételezni, hogy a ferences „szerző” a Szentháromság ünnepén énekelt antifónára gondolt (Cantus ID 001710), utána pedig a mise praefatiójának szövegét felhasználva fejezi ki örömét, hogy a világ forगतagából eljuthattak a „regularis observantia” állapotába.

Pécsváradi Gábor, custos 1512-ben készült exhortációjában (191–197. o.) két alkalommal hivatkozik a *Salve, Sancte Pater* kezdetű, a stigmatizáció ünnepén (szeptember 17.) énekelt Ferenc-antifónára (191,34–35 és 195,18). Először kurzívval van kiemelve az idézet, másodjára normál szedéssel, idézőjelben. A második idézésnél szívesen láttunk volna a lapalji jegyzetben egy visszaütalást az első előfordulásra. A ferences szerző saját liturgikus gyakorlatából érezte meg, hogy e részekhez tudja felhasználni a jól ismert énekszöveget. Ugyanebben a kéziratban rejtve maradt a „sintque pura cordis intima” (333,10) lelőhelye, vagyis a prima imaórában a ferencesek által is imádkozott *Iam lucis orto* kezdetű szép himnusz,⁴ amelynek harmadik strófája kezdődik az idézett sorral („sint pura cordis intima” alakban).

Pusztán sajtóhiba, hogy a Bischofssitz csak két alkalommal nem ebben a helyes alakban fordul elő (267. o., 238. j. és 571. o., 14. j.), valamint a *Gloria Patris* egy s betűvel több a szabályosnál (334,31). Az I,78. számú levél mellett a margón egy utalást találunk: „*Aliam subdelegatoriam vide infra in signum A*”, ennek helyes olvasata „*in figura A*” lenne. Apró elnézés, ami a hatalmas munka érdemét nem rontja.

Irodalmi szempont e szövegekörnyezetben a néhány citátum meglete ellenére is csak korlátozottan vehető fel: a nyelvi ismeretek csillogtatására e közeg nem kínált sok lehetőséget, a klasszikusokra történő hivatkozás (nagy valószínűséggel) más műből való átvétel lehet. Seneca *A jótéteményekről* (*De beneficiis*) című munkájára való hivatkozás ötlik két alkalommal szemünkbe, az egyik az első, a másik a második gyűjteményben (298,32–33 és 371,17). Forrásként talán egy szöveggyűjteményre kell itt gyanakodnunk, a florilégium-műveltségen túlmutató olvasottságot csak nagyon ritka esetben szabad feltételezni. E mintakönyvekben inkább ne keressünk ilyet. – Az első gyűjtemény egy érdekes helye jegyzet nélkül maradt: a szerzetesi bűnmegvallás („*dicantur a vobis culpe*”) és a disciplina kapcsán említett „*post psalmum De profundis*” a 129. zsoltár, amit a „*Christus factus est nobis obediens*”⁵ oratio követ (334,27–31).

⁴ Lásd a XI. oldalon szereplő G. M. Dreves, C. Blume és H. M. Bannister által kiadott *Analecta hymnica medii aevi*..., 51. kötete 40. oldalán.

⁵ A Filippiekhez írott levélből (2,8–9) kialakított oratio, amely a Triduum sacrum idején mondott matutinumot és laudest zárta.

Ugyanakkor a sok „ut supra” kitétel megjegyzetelése kiválóan megoldott. Ám az alábbiak esetében valamiféle útbaigazítást csak hiányolunk: „Alia de eadem vide infra ab hinc folio L.” (228,26), az „ut supra xvii hinc folio” (616,13–14) vagy az „ut prius eiam scripsi in precedenti folio de doctoribus canonicis” (539,16–17), ahol a kiadás előző oldalán, az előző tételnél megtalálható a hivatkozott locus.

A magyar medievisztika, s benne az egyháztörténelem kutatói, hasonlóan az európai ferencesekhez, nagyon sokat köszönhetnek Molnár Antalnak. Eddigi érdemeit most nem említve (bár ez méltatlan eljárás) pusztán azt emeljük ki, hogy ezzel a kiadvánnyal az általános, tehát az országhatárokon szükségszerűen átnyúló rendtörténeti vizsgálódások számára is hatalmas, és nyugodtan állíthatjuk, hogy szinte mindenütt kötelezően tanulmányozandó ferences anyagot tett a legmegfelelőbb helyen, az 1885-ben alapított, tekintélyes *Analecta Franciscana* sorozatban hozzáférhetővé. Ez már önmagában is biztosítja, hogy ez a munka tényleg ismertté váljon, és hosszú ideig ismert is maradjon az európai rendtörténeti kutatás számára. Nem hallgathatom el, hogy e sorozat szerkesztőit is dicséret illeti Molnár munkájának befogadása miatt. Összegezve mondandómat: a szerző kiválóan mutatta be az obszerváns ferences dokumentumokat, emelte ki jelentőségüket, helyezte el őket a maguk szöveg- és mindenek előtt általános rendtörténeti környezetében. A latin szövegközlés, a hozzáfűzött megjegyzések és messzire kitekintő elemzések együttese biztosítja, hogy e kötetet Európa-szerte nagyon sokáig haszonnal fogják forgatni. Molnár Antal nehezen felülmúlható mintát adott, és állított ugyanakkor magas mértéket a következő kutató nemzedékek elé. Ez így van rendjén.

Sarbak Gábor

KOVÁCS Eszter, *Cseh és szlovák verses emlékek a régi magyarországi nyomtatványokban (17. század)* (Esztergom, Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány, 2022) 440 o.

A régi magyar verses emlékek gyűjtése 1877-ben kezdődött, mára pedig rendkívül gazdag adattárak állnak rendelkezésünkre a magyar nyelven íródott költői művekből, a Régi Magyar Költők Tára 16. század sorozatának 12 kötete és 17. század sorozatának 17 kötete. Ezek a magyar nyelven született verses emlékeket tartalmazzák. A régi Magyarország művelődésének feltérképezésében azonban fehér folt az országban használt más nyelveken, elsősorban latin, német és biblikus cseh (szlovák) nyelven született költészet emlékeinek feltérképezése. Kovács Eszter a Szent Adalbert Közép- és Ke-

let-Európa Kutatásokért Alapítvány kiadásában megjelent kötetében ez utóbira vállalkozott. A Bolyai János Kutatási Ösztöndíj segítségével, a teljesség igényére törekedve állította össze a 17. századi, nyomtatványban megjelent cseh (szlovák) nyelvű verses emlékek incipitmutatóját, repertóriumát. Az anyag a králicei biblia cseh nyelven, a magyarországi szlovákok irodalmi és evangélikus liturgikus nyelveként használatos nyelven, szlovák és cseh nyelven íródott verses emlékek adattárát tartalmazza, hazai és külföldi szerzők műveit egyaránt, eredeti alkotásokat, fordításokat és átvételeket is. Az emlékek többsége liturgikus vagy magánáhítati ének, verses imádság, de szerepelnek a repertóriumban köszöntőversek, gyászversek, tanító versek, rövid verses drámák is (párbeszédés ének, passió stb.).

A vállalkozás a magyar tudományosság régi hiányát pótolja. A Régi Magyarországi Nyomtatványok 1473 és 1670 közötti emlékeket feldolgozó, 1971 és 2012 között megjelent I–IV. kötetében megtalálható volt a magyar nyelvű énekek és versek incipitmutatója. Käfer István azonban már ekkor felhívta arra a figyelmet, hogy ezek az értékes incipitmutatók csak a magyar nyelvű verses emlékeket dolgozták fel, a más hazai nyelveken születettek meglétét csak a bibliográfiai leírásban jelzik. Tarján Bence az RMNy alapján el is kezdte gyűjteni a bibliikus cseh és a szlovák nyelvű verseket, de munkája befejezetlen maradt. Ezt folytatta és repertóriumában az 1701 előtt Magyarországon nyomtatásban megjelent verses emlékek vonatkozásában a teljesség igényével el is végezte Kovács Eszter.

A repertórium rendkívül sokféle nyomtatvány incipitmutatóját tartalmazza – a nyomtatványokat, a szerzőket és a kötet szerkesztési elveit bemutató magyar és cseh nyelvű rövid bevezető tanulmányt követően, betűrendben –, vannak közöttük cseh szerzők Magyarországon kiadott munkái, hungarus szerzők hazai művei és az 1620-as fehérhegyi csata következményei miatt országukat elhagyó cseh protestáns menekült, exuláns szerzők (Jan Amos Komenský (Comenius), Jiřík Třanovský, Adam Plintovič, Adam Trajan Benešovský és mások) Magyarországon kinyomtatott alkotásai.

A hiánypótló kötet nemcsak a hazai, hanem a cseh és a szlovák szakemberek nélkülözhetetlen kézikönyve lesz a régi Magyarország művelődésének cseh és szlovák nyelvű emlékeinek tanulmányozása során. Ugyanilyen hasznos lesz azonban a repertóriumhoz kapcsolódó, a legérdekesebb emlékek fordítását tartalmazó, készülő antológia és a már döntő részben katolikus szerzők műveit tartalmazó, a 18. századi cseh és szlovák nyelvű verses emlékeket feldolgozó újabb repertórium is a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány kiadásában.

Mészáros Andor

◆◆◆ SZÁMUNK SZERZŐI

Erdő Péter bíboros, esztergom-budapesti érsek, teológus, kánonjogász, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja

Hámori Antal jogász, kánonjogász, a Budapesti Gazdasági Egyetem docense

Hegedűs András történész, a Prímási Levéltár igazgatója, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának társelnöke

Juhász Pál Balázs teológus, az Apor Vilmos Katolikus Főiskola oktatója

Käfer István irodalomtörténész, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány elnöke

Knapp Éva irodalomtörténész, könyvtörténész, a Magyar Tudományos Akadémia doktora

Mészáros Andor bohemista, szlovakista, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány ügyvezetője

Németh László Imre teológus, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye papja

Ruzsa György művészettörténész, professor emeritus, a Magyar Tudományos Akadémia doktora

Sarbak Gábor irodalomtörténész, kodikológus, az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat – Országos Széchényi Könyvtár, Fragmenta et Codices Kutatócsoport vezetője, a Szent István Társulat elnöke

◆◆ KRÓNKA

KONFERENCIÁK, TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS ESEMÉNYEK A SZENT ADALBERT KÖZPONTBAN

◆◆ 2023

- január 11.** A Nemzeti Pedagógus Kar és a Kulturális és Innovációs Minisztérium szakmai együttműködésével megvalósuló szakképzési programsorozat zárókonferenciája
- január 21.** A Zsolt Nándor Katolikus Zeneiskola hangversenye
- február 3–4.** Nyelvvizsgák a Mária Valéria Nyelviskola szervezésében
- február 17.** A Balassa Bálint Gazdasági Technikum és Szakképző Iskola Fehér Rózsa Bálja
- február 25.** Az Esztergomi Bor és Gasztró Barátok Egyesületének borversenye
- március 17.** Az „Internált katonák” fotókiállítás megnyitója és Okos Márton *Erdélyi lengyel–magyar emlékhelyek története* c. könyvének bemutatója a Lengyel–Magyar Barátság Napja alkalmából
- március 18.** A Cursillo mozgalom európai vezetőinek találkozója
- április 14–16.** A Comunione e Liberazione közösség lelki gyakorlatja
- május 12.** Mindszent-zarándoklat

◆◆◆ TARTALOM

ERDŐ PÉTER	
A kánonjog hatása az államok jogára a francia forradalomtól napjainkig	3
HÁMORI ANTAL	
Magzatvédelem magyar szívhangrendelettel	17
JUHÁSZ PÁL BALÁZS	
Az Újszövetség és Tóbiás könyvének kapcsolata: alapadatok és egy mátéi példa	37
KNAPP ÉVA	
Ünnep Nagyszombatban. A Magyar Királyság elsőként nyilvános tiszteletben részesített katakombaszent-együttese (1651)	51
HEGEDŰS ANDRÁS	
A bábszínház mint pasztorációs lehetőség, avagy adatok Feszty Masa „Végý kezredbe bennünket, Istengyermek” c. képének történeti háttéréhez	65
NÉMETH LÁSZLÓ IMRE	
Esztergomi főegyházmegyész papok Zágón József kartotékjában, 1964–1971	75
KÁFER ISTVÁN	
Esztergomi érsekek a szlovák katolicizmusban. A szlovák katolikus lexikon és az <i>Esztergomi érsekek 1001–2003</i> adatainak összegzése I.	99
<i>Közlemények</i>	
RUZSA GYÖRGY	
Csernyigovi Szent Feodoszj és különös ikonja	127
<i>Szemle</i>	131
<i>Számunk szerzői</i>	143
<i>Krónika</i>	144

◆◆◆ OBSAH

PÉTER ERDŐ Vplyv kánonického práva na právo štátov od francúzskej revolúcie až po dnes	3
ANTAL HÁMORI Ochrana plodu s maďarským uznesením srdcového hlasu	17
PÁL BALÁZS JUHÁSZ Vzťah Nového zákona a Knihy Tobiaša. Základné údaje a Matejov príklad	37
ÉVA KNAPP Sviatok v Trnave. Prvý verejne uctený celok svätých z katakomb v Uhorskom kráľovstve (1651)	51
ANDRÁS HEGEDŰS Bábkové divadlo ako možnosť pastorácie, alebo údaje k historickému pozadiu obrazu Masa Feszty	65
LÁSZLÓ IMRE NÉMETH Kňazi Ostrihomskej arcidiecézy v záznamoch Józsefa Zágona, 1964–1971	75
ISTVÁN KÄFER Ostrihomskí arcibiskupi v slovenskom katolicizme. Súhrn údajov slovenského katolíckeho lexikónu a <i>Esztergomi érsekek 1001–2003</i>	99
<i>Správy</i>	
GYÖRGY RUZSA Výnimočná ikona Svätého Fedosija z Černigova	127
<i>Pohľady</i>	131
<i>Autori príspevkov</i>	143
<i>Kronika</i>	144

◆◆◆ CONTENTS

PÉTER ERDŐ	
The Influence of Canon Law on the Law of States from the French Revolution to Our Days	3
ANTAL HÁMORI	
Fetal Protection through the Heartbeat Decree in Hungary	17
PÁL BALÁZS JUHÁSZ	
The Alliance between the New Testament and the Book of Tobit: Basic Data and an Example from Matthew	37
ÉVA KNAPP	
Celebration in Trnava (Nagyszombat). The Set of Catacomb Saints’ Relics First Venerated in Public in the Kingdom of Hungary (1651)	51
ANDRÁS HEGEDŰS	
Puppet Show as a Possibility for Pastoral Work, or Some Data to the Historical Background of Masa Feszty’s Painting Entitled ‘Take Us in Your Hands, Divine Infant’	65
LÁSZLÓ IMRE NÉMETH	
Priests of the Archdiocese of Esztergom in József Zágon’s Card Index, 1964–1971	75
ISTVÁN KÄFER	
Archbishops of Esztergom in Slovak Catholicism. A Summary of the Data of the Slovak Catholic Lexicon and the <i>Esztergomi érsekek 1001–2003</i> [Archbishops of Esztergom 1001–2003] I	99
<i>Communications</i>	
GYÖRGY RUZSA	
St. Theodosius of Chernigov and His Strange Icon	127
<i>Review</i>	131
<i>Authors of the Present Issue</i>	143
<i>Chronicle</i>	144

